

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

ТДУ – 94 (575.3)+ 330.34
ТКБ – 63.3
Т – 47

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТЕМИРОВ ХУШРЎЗҶОН ЗАРИФОВИЧ

**САҲМИ ҶАББОР РАСУЛОВ ДАР РУШДИ ҲАЁТИ
ИҚТИСОДИ, ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ
ШУРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН (1961-1982)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа
(PhD)-доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020301 – Таърихи ватанӣ
(таърихи халқи тоҷик)**

**Рохбари илмӣ:
д.и.т., профессор Набизода В.М.**

Хучанд – 2026

МУНДАРИҶА

Номгӯи ихтисораҳо.....	3
Муқаддима.....	4-17
БОБИ 1. ТАШАККУЛИ ҶАББОР РАСУЛОВ ҲАМЧУН ШАХСИЯТ ВА АРБОБИ ДАВЛАТИЮ СИЁСӢ.....	18-62
1.1.Марҳилаҳои асосии зиндагӣ ва оғози фаъолияти давлатию сиёсӣ.....	18-38
1.2.Ҷаббор Расулов – арбоби барҷастаи ҳизбию давлатӣ.....	38-62
БОБИ 2. РУШДИ ҲОҶАГИИ ХАЛҚИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ РОҲБАРИИ ҶАББОР РАСУЛОВ.....	61-109
2.1.Ҷаббор Расулов – поягузори Барномаи давлатии Комплекси минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ.....	61-86
2.2.Вазъи ҳоҷагии қишлоқи мамлакат дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов.....	86-109
БОБИ 3. РУШДИ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ САРВАРИИ ҶАББОР РАСУЛОВ.....	110-162
3.1.Нақши Ҷаббор Расулов дар рушди маориф ва илм дар Тоҷикистони шуравӣ.....	110-130
3.2.Дастовардҳо дар соҳаҳои фарҳанг ва санъат.....	130-153
Хулоса.....	154-158
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	159-174
Феҳристи интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ.....	175-176

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ.

КМИТҶ – Комплекси минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ.

КМ – комитети марказӣ.

НБО – Нерӯгоҳи барқи обӣ.

ҲКИШ – Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ.

ҲКТ – Ҳизби коммунистии Тоҷикистон.

ҶБВ – Ҷанги Бузурги Ватанӣ.

ҶШСТ – Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Шинохти симоҳои барҷастаи таърихӣ, омӯзиши осор ва зиндагиномаи ходимони сиёсии давлатӣ, зиёиён ва аҳли адабу фарҳанг дар замони соҳибистиклолии кишвар ба як самти муҳими сиёсати маънавибунёди роҳбарияти давлат табдил ёфта, эҳтиром ба саҳму хизмати онҳо, баргузориҳои ҷашнҳои таърихӣ, ҷопи асарҳои илмиву бадеӣ, абадӣ сохтани ному хотираи онҳо далели он аст, ки мардуми тоҷик чун халқи тамаддунофар номи фарзандони фарзонаи худ, арзишҳои маънавӣ ва ахлоқиро ки дар тарбияи насли наврас ва мардум аҳаммияти муҳим дорад, арҷгузорӣ менамояд.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари пурмуҳтавои худ «Ҷеҳраҳои мондагор» таъкид намудаанд: «Таърих гувоҳ аст, ки миллати тоҷик абармардонеро ба дунё овардааст, ки ҳар кадом дар замони хеш бо хирад, заковат, дониш ва ғазилат ба дараҷае шуҳрат пайдо карда буданд, ки самараи умру хидмати беназир, мақому манзалаташон ҳамеша ва дар ҳама давраи замон боиси ситоиш ва қадрдонӣ мебошад. Ёд овардан, муаррифӣ ва омӯзиши шӯҷоату далерӣ, ғазлу дониш ва бузургиву тавонмандии онҳо далели эҳтироми мо ба таърих ва симоҳои таърихӣ фарҳангии халқи азизамон аст» [162, с.8].

Пас аз он, ки аз байни мо одамони машҳуру муътабар мераванд, албатта дар ёди мо бо қорҳои бузургу неки худ боқӣ мемонанд. Дар заминаи чунин қорномаҳо асарҳои арзанда таълиф мешаванд, ки дар онҳо ҳуқу атвори он одамони бузург, замону таърихи зиндагӣ ва хидматашон дар назди халқ инъикос меёбанд. Дар сафи чунин шахсони бузург, қардҳои бонуфуз ва шуҳратманд фарзанди барӯманди тоҷик, арбоби сиёсӣ ва ходими ҷамъиятӣ Ҷаббор Расулов қарор дорад, ки ҳаёт ва ғаъолияти ӯ яке аз саҳифаҳои дурахшони таърихи халқи моро ташкил медиҳад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бамаврид гуфта буданд: “Солҳои 60–ум дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ пешравиҳои басо ҳайратовар ва тақдирсоз ба миён омаданд. Фаъолияти созандагӣю ободкорӣ сарварони мамлакат ба таъби роҳбарони онвақтаи шуравӣ писанд наомад.

Паси ҳам бо баҳонаҳои гуногун роҳбарони олимақом Турсун Ўлчабоев, Назаршо Додхудоев, Пётр Степанович Обносков аз вазифа барканор гардиданд. Хушбахтона ба зимми роҳбарӣ чун Ҷаббор Расулов ва Абдулаҳад Қаҳҳоров фарзандони содиқи Ватан омаданд [161, с.19]”.

Номи инсонӣ бузург–Ҷаббор Расулов ходими барҷастаи сиёсӣ ва давлатӣ бо рушду нумуи ҶШС Тоҷикистон робитаи ногусастанӣ дорад. Ў ҳамеша мекӯшид ҳаёташро ба кори ҳизб ва давлат, сохтмони ҷомеаи навин пайваست намояд, ҳар нафас, ҳар рӯзи ҳаёташро ба хизмати халқ сарф кунад. Дар пешрафти ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодии Тоҷикистон дар байни роҳбарони сиёсии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ саҳм ва мақоми Ҷаббор Расулов хеле барҷаста ва шоистаи таҳсин мебошад.

Ҷаббор Расулов дар тули беш аз 20 сол (1961–1982) сарвари ҷумҳуриро ба уҳда дошт ва метавон ин давраро яке аз давраҳои муҳим ва дурахшони рушди иқтисодиёт, иҷтимоиёт, илму маърифат ва фарҳанги ҷумҳурӣ номид. Ҷаббор Расулов фаъолияти кории худро аз соҳаи кишоварзӣ оғоз намуда буд, дар он солҳо афзудани истеҳсоли «тиллои сафед» дар дараҷаи аввал, ки меистод, ҳукумати марказӣ аз роҳбарони ҳизбию давлатӣ таваҷҷуҳи хосаро талаб мекард.

Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов дар радифи дигар соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ, соҳаҳои маорифу фарҳанг, илму санъат низ рӯ ба инкишоф ниҳода, дар ҳаёти маънавии ҷумҳурӣ дигаргуниҳои куллӣ ба амал омаданд. Тафаккури маънавӣ ва фарҳангии мардум такомул ёфта, заминаҳои таълимию моддии маорифи халқ беҳтар гардид, илм ва санъат бештар ривоч ёфтанд. Муассисаҳои фарҳангӣ–маърифатӣ, китобхонаҳо, соҳаҳои таъбу

нашр, театр, кино, осорхонаҳо ва ғайра ба комёбиҳои назаррас соҳиб шуданд.

Ҷаббор Расулов дар зарфи солҳои 1961–1982 чун сарвари сиёсии ҷумҳурии тамоми ақлу заковат, иродаю матонат, кувваю часорати худро барои рушди саноат, кишоварзӣ, энергетика, нақлиёт, маориф, илм, санъат равона сохта, заминаҳои мустаҳками аз ҷумҳурии аграрӣ–индустриалӣ ба ҷумҳурии индустриалӣ–аграрӣ табдил ёфтани Тоҷикистонро гузошт.

Омӯхтани зиндагиномаи Ҷаббор Расулов ҳамчун сиёсатмадори боистеъдод ва замони сарвари ӯ аҳаммияту арзиши муҳимми илмӣ, маърифатӣ ва тарбиявӣ дорад. Мубрамият ва арзиши илмии мавзӯро бо чунин далелҳо метавон асоснок намуд:

– **аввалан**, арҷгузори ба саҳму хидмати фарзандони фарзонаи миллат, ходимони илму фарҳанг, арбобони сиёсату давлатӣ дар меҳвари сиёсати маънавибунёд ва маорифпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифта, таҳқику омӯзиш ва муайян намудани мақом ва ҷойгоҳи чехраҳои мунири таърихи миллат аҳаммияти илмӣ, назариявӣ, маърифатӣ, амалӣ ва тарбиявӣ дорад;

– **дуюм**, Ҷаббор Расулов яке аз арбобони шинохтаи сиёсӣ ва давлатӣ ба ҳисоб рафта, ҳаёт ва фаъолияти ӯ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи таърихи даврони шӯравӣ ба ҳисоб меравад;

– **сеюм**, таҳқику омӯзиши зиндагиномаи Ҷаббор Расулов барои равшанӣ андохтан ба баъзе саҳифаҳои камтаҳқиқшудаи таърихи солҳои 60–80–уми асри XX, ки дар таърихи халқи тоҷик даврони комёбиҳои назаррас ба ҳисоб меравад, кўмак ва мусоидат хоҳад намуд;

– **чорум**, таҷрибаи сарвари сиёсии Ҷаббор Расулов дар даврони соҳибистиклолӣ, ташаккули давлатдорӣ навин ва мустақили тоҷикон, омӯхтани таҷрибаи беҳтарини мактаби сарвари сиёсатмадорони гузашта аҳаммияти муҳимми сиёсӣ, назариявӣ ва амалӣ дорад;

– **панҷум**, ҳаёт ва фаёлияти шахсиятҳои намоёни сиёсӣ, давлатӣ, арбобони илму фарҳанг, зиндагиномаи наҷиби онҳо барои насли имрӯз намунаи ибрат буда, барои таҳкими ҳисси худшиносӣ, худогоҳӣ, ватанпарастӣ, ҳофизаи таърихӣ ва ҳувиати миллӣ мусоидат хоҳад кард.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ҳаёт ва фаёлияти арбоби намоёни ҳизбӣ ва давлатӣ Ҷаббор Расулов ҳанӯз дар замони дар кайди ҳаёт буданаш таваҷҷуҳи муаррихон, муҳаққиқонро ба худ ҷалб сохта, баъзе паҳлӯҳои он дар таълифоти гуногун инъикос ёфтааст. Таълифоти мавҷударо доир ба мавзӯи таҳқиқот шартан ба чор гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст.

Ба гурӯҳи аввал таҳқиқотеро, ки ба таърихи халқи тоҷик дар замони шуравӣ, таърихи ҶКТ, инъикоси вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар солҳои 60-80-уми асри XX бахшида шудаанд, дохил намудан мумкин аст [104; 105; 106; 107; 108].

Яке аз дастовардҳои бузурги илми таърихнигории тоҷик дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нашри асари бунёдӣ доир ба таърихи халқи тоҷик (ибораат аз шаш ҷилд, бо забони русӣ) мебошад, ки дар он таърихи ниёгонамон аз давраҳои қадим то давраи нав мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Асари бунёдии мазкур аз асарҳои дар замони шуравӣ таълифгардида аз ҷиҳати ғоявӣ, диду назари нав нисбат ба равандҳои таърихӣ, истифода ва фарогирии сарчашмаҳои таърихӣ куллан фарқ менамояд. Ҷилди панҷуми асар, ки таърихи пешазҷангии Тоҷикистонро фаро мегирад ба баробари омӯзиши таҳаввулоту дигаргуниҳои муҳимми солҳои 1917–1941 дар мамлакат дар таҳқиқи ҷанбаҳои асосии марҳилаҳои аввали фаёлияти Ҷаббор Расулов арзиши калон дорад [104]. Дар ҷилди шашуми китоб, ки таърихи Тоҷикистон дар солҳои баъдиҷангӣ ва даҳаи аввали давраи истиқлолро дар бар мегирад, дар бораи равандҳои таърихӣ солҳои 60–80–уми асри XX ва саҳму хизматҳои Ҷаббор Расулов дар рушди хоҷагии халқи Тоҷикистон маълумотҳои хеле арзишманд мавҷуд аст [105].

Солҳои 1963-1965 аз ҷониби Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон китоби бунёдии бисёрчилдаи “Таърихи халқи тоҷик” (иборат аз се ҷилд ва панҷ китоб) зери таҳрири академик Б.Ғафуров ва Б.А. Литвинский нашр гардид, ки яке аз дастовардҳои муҳимми илми таърихнигории тоҷик дар замони шуравӣ маҳсуб мешуд. Дар китоби мазкур дар баробари давраҳои дигар доир ба таҳаввулотҳои муҳимми замони шуравӣ маълумотҳои муфид мавҷуд буда, ҳамчунин омӯзиши рушди илми таърихнигории тоҷик дар замони шуравӣ, шахсият ва фаъолияти Ҷ. Расулов маълумотҳои ҷолиб оварда шудааст [106, 107].

Соли 1983 аз ҷониби гурӯҳи муаллифон зери таҳрири умумии Б.А. Антоненко китоби “Таърихи ҶШС Тоҷикистон” нашр гардидааст. Маълумотҳои асари мазкур пеш аз ҳама дар таҳқиқи омӯзиши муносибатҳои ҷамъиятӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии Тоҷикистони шуравӣ арзиши зиёди илмӣ дорад. Дар асар таҳаввулотҳои муҳимми замони шуравӣ бо далелҳои мушаххас аз ҷониби муҳаққиқони ин давра мавриди омӯзиш қарор дода шуда, доир ба давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов маълумотҳои фаровон мавҷуд мебошад [108]. Гарчанде муаллифони асарҳои бунёдӣ дар назди худ вазифаи инъикоси ҳаёт ва фаъолияти Ҷаббор Расуловро нагузошта бошанд ҳам, аммо дар ин асарҳо маълумотҳои арзишмандро доир ба мавзӯи таҳқиқот пайдо кардан мумкин аст.

Ҳамзамон бо ин, дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов ба ҳайси сарвари кишвар, корҳои зиёде вобаста ба сохтмони иншоотҳои дорои аҳаммияти гуногун, аз қабили заводҳо, фабрикаҳо, каналҳо, нерӯгоҳҳои барқии обӣ, обанборҳо ва манзили истиқоматӣ анҷом дода шуданд. Дар ин замина осори зиёде низ ба таъъин расиданд, ки дар онҳо масъалаҳои сохтмони ҷунин иншоот мавриди таҳқиқ қарор гирифта, саҳми онҳо дар пешрафти иҷтимоӣ–иқтисодии Тоҷикистон таъкид шудааст [131, с. 312; 132, с. 348; 133, с. 383].

Ба гурӯҳи дуюм маҷмуаҳои ҷашнӣ, қайду хотироти ҳамкорон, ҳамзамонон, дӯстон ва пайвандони Ҷаббор Расулов, мақолаҳо ва

мусохибаҳоеро, ки солҳои гуногун ба нашр расидаанд, метавон дохил намуд, ки дар онҳо баъзе саҳифаҳо ва лаҳзаҳои ҳаёт ва фаъолияти ин ходими шинохтаи давлатӣ ва сиёсӣ инъикос шудаанд [121, с. 68; 123, с. 28; 124, с. 112].

Соли 2003 бахшида ба 90-солагии Ҷ.Расулов китоби “Зиндаёд (хотираҳо дар бораи арбоби барҷастаи сиёсӣ давлатӣ Ҷаббор Расулов)” ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ [100] ба нашр расид, ки дар он беш аз 20 мақолаи ҳамкорон, ҳамзамонон, дӯстон, шогирдони Ҷ.Расулов гирд оварда шуда, барои шинохти чеҳраи ин ходими намоёни ҳизбию давлатӣ, сифатҳои сарварӣ, инсонии ӯ маводи арзишманд ба ҳисоб меравад. Ҳамон сол китоби дигаре, бо номи “Арбоби барҷастаи давлатӣ” ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ [88] ба нашр расид, ки дар он мақолаҳои арбобони сиёсӣ чамъиятӣ, олимони таърихшинос гирд оварда шудааст. Дар онҳо ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти Ҷ.Расулов чун сарвари сиёсӣ ва саҳми ӯ дар пешрафти саноат, кишоварзӣ, илму маориф, фарҳанг ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ба гурӯҳи сеюм асарҳо, мақолаҳо, нутку маърузаҳо, мусохибаҳои нашршудаи ҳуди Ҷаббор Расуловро дар Анҷуманҳои Ҳизби коммунисти Тоҷикистон, чорабиниҳо ва ҷашну мулоқотҳои гуногун дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо фаъолияти гуногунҷабҳаи ӯ чун арбоби ҳизбию давлатӣ, сарвари кордону боистеъдод инъикос шуда, барои омӯхтани услуби роҳбарӣ ва андешаҳои ӯ чун сарвари сиёсӣ манбаи муҳим ба ҳисоб мераванд [97, 98].

Ба гурӯҳи чорум маводҳои матбуоти давриро ҳамроҳ намудан мумкин аст, ки дар солҳои мухталиф аз ҷониби ҳамкорон, пайравон, дӯстон ба муносибати таҷлили ҷашнвораи Ҷ. Расулов нашр гардидааст [176–209]. Муаллифон хотираҳои хешро доир ба шахсият, фазилатҳои инсонӣ, саҳми хидматҳои Ҷ. Расулов дар рушди соҳаи кишоварзӣ, саноат, илму фарҳанги ҷумҳурӣ инъикос намудаанд, ки дар омӯзиши таърихи Тоҷикистони шуравӣ зери роҳбарии Ҷ. Расулов аҳаммияти калони илмӣ дорад. Дар ин ҷода таълифоти К. Абдулов [176,177], У. Ғаффоров [182], М.Зоҳиров [186],

С.Мирзошоев [197], Набиев В [198], К. Олимов [200], Ш.Султонов [205], И.Чиллаев [209] ва дигаронро зикр кардан мумкин аст, ки дар асоси маводи бойгонӣ, мушоҳидаҳои шахсӣ рӯи кор омадааст.

Соли 2019 мақолаҳои доир ба шахсият ва фаъолияти Ҷ.Расулов дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ нашргардида, аз ҷониби муаллифи диссертатсия дар шакли маҷмуа таҳти унвони “Ҷаббор Расулов—ҳодими намоёни ҳизбию давлатӣ ва ҷамъиятӣ” (зиндагиномаи арбоби барҷастаи ҳизбӣ ва давлатӣ Ҷаббор Расулов (1913–1982) ба муносибати 106–солагии Ҷ. Расулов зери назари доктори илмҳои таърих, профессор В. Набиев ба таъъ расонида шудааст [147].

Таҳлили мухтасари историографии таълифоти мавҷуда доир ба ҳаёт ва фаъолияти Ҷаббор Расулов нишон медиҳад, ки фаъолияти Ҷаббор Расулов ҳамчун ҳодими намоёни ҳизбию давлатӣ ва саҳми ӯ рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар солҳои 60–80–уми асри XX ҳанӯз ба таври бояду шояд ва ҷамъбасти омӯхта нашудааст. Дар асару мақолаҳо, маҷмуаҳо, ёддошту хотироти нашршуда танҳо баъзе паҳлӯҳои фаъолияти Ҷаббор Расулов чун сарвари сиёсӣ ба таври лаҳзавӣ, пароканда инъикос шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷики Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” барои солҳои 2021-2025 таҳти унвони “Масъалаҳои умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз давраи қадим то рӯзгори муосир” (протоколи №5, аз 28.12.2020), ба иҷро расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар асоси ҳуҷҷату сарчашмаҳои бойгонӣ, хотироту ёддошти ҳамзамонон, ҳамкорон, дӯстон, шогирдон, пайвандони Ҷаббор Расулов, китобу рисолаҳо

ва мақолаҳои нашршуда ҳаёт ва фаъолияти ӯ дар рушди иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода шавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Вобаста ба мақсади таҳқиқот дар рисола чунин вазифаҳои мушаххас гузошта мешавад:

–таҳлил ва ба низом даровардани (систематизатсияи) маводи бойгонӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот ва дар асоси он равшан намудани роҳи зиндагии Қ.Расулов;

–инъикоси тамоми марҳилаҳои ҳаёт ва фаъолияти Қ.Расулов, ташаккули ӯ ҳамчун инсон, шахсият, ходими ҳизбию давлатӣ ва сарвари аввали сиёсӣ;

–таҳлил, баррасӣ ва арзёбии саҳму хизмати Қ.Расулов дар рушди иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар солҳои 60–80–уми асри XX;

–инъикоси хислат, сифатҳои шахсӣ ва фаъолияти Қ.Расулов ҳамчун арбоби намоёни ҳизбию давлатӣ, сарвари боистедод ва ташкилотчи беназир;

–таҳлилу баррасии саҳму хизмати Қ.Расулов дар тарбияи кадрҳои роҳбарикунандаи ҳизбию давлатӣ, таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва мактаби идоракунӣ;

–арзёбӣ ва муайян кардани мақому ҷойгоҳи Қ.Расулов ҳамчун ходими барҷастаи ҳизбию давлатии Тоҷикистони замони шӯравӣ;

–дар мисоли зиндагиномаи ибратбахши Қ.Расулов омӯختани таҷрибаи сарварӣ, хизмати содиқона ба халқу Ватан, талқин ва таҳкими ҳисси эҳтиром ва арҷгузорӣ ба ному пайкори фарзандони содиқи халқу Ватан;

–таҳкими ҳисси худшиносӣ, худогоҳӣ, ватандӯстӣ, ҳувиати миллӣ, ҳофизаи таърихӣ, эҳтиром ба арзишҳои маънавӣ ва анъанаҳои беҳтарини миллӣ дар байни насли наврас, ҷавонон дар мисоли зиндагиномаи фарзандони фарзонаи миллат.

Объекти таҳқиқот. Таҳқиқу омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти Ҷаббор Расулов, саҳми роҳбари аввал дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҶШСТ 1961-1982 ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Дар қаринаи (контексти) фаъолияти хизбию давлатии Ҷаббор Расулов таҳлилу баррасӣ ва инъикос намудани рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 60–80–уми асри XX, нишон додани саҳми намоёни Ҷ.Расулов дар пешбурди тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат маҳсуб меёбад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Диссертатсияи докторӣ (PhD), ки дар кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқи МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” таҳия гардидааст, чараёни тадқиқотро дар се зина фаро мегирад:

Зинаи аввал (2015–2018) ба таҳсил дар зинаи доктранти (PhD) рӯзона аз рӯйи ихтисоси 6D020301 – “Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)” рост меояд. Дар ин марҳила интихоби мавзӯи рисола, роҳбари илмӣ, таҳияи нақшаи кор, ҷамъоварӣ ва таҳлили маводи зарурӣ, инчунин омодасозии муқаддима ва боби аввали диссертатсия амалӣ гардида, мақолаҳои илмӣ нашр ва имтиҳонҳои ҷорӣ супорида шуданд. Ҳамзамон, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ сатҳи гуногун сурагирӣ.

Зинаи дуюм (2018–2022) ба таълифи боби дуюм ва сеюми рисола бахшида шуда, дар ин давра мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳо ва маҷмуаҳо ҷой гардида, натиҷаҳои тадқиқот дар конференсҳои мухталифи илмӣ ва илмӣ–амалӣ бо маърузаҳо пешниҳод шуданд.

Зинаи сеюм (2023–2025) марҳилаи ҷамъбастии корҳои илмӣ буда, дар он хулосаи рисола таҳия ва тақвият ёфт, мақолаҳои иловагӣ вобаста ба мавзӯи таҳқиқот ба нашр расидаанд ва ҳуди рисола барои муҳокима ва ҳимоя пешниҳод гардид.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур бар пояи назарияи нақши шахсият дар таърих, рушди ҷомеаи сотсиалистӣ асос ёфта, арзёбии саҳми шахсиятҳои сиёсӣ, бахусус роҳбарони ҳизбӣ дар шаклгирии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, моделҳои идораи давлатӣ ва таълимоти марксистӣ–ленинӣ сурат гирифтааст. Омӯзиши амиқи адабиёти илмӣ ва таҳлили интиқодии манбаъҳои ватанӣ имкон дод, ки масоили баҳсталаби марбут ба мақоми Ҷаббор Расулов дар низоми сиёсату иқтисодии давр равшан гардад.

Навгонҳои таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки:

- бори аввал ҳаёт ва фаъолияти Ҷ.Расулов ҳамчун ходими намоёни ҳизбию давлатӣ ва саҳми ӯ дар рушди ҳаёти иқтисодӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ бори нахуст ба таври монографӣ, таҳлилӣ, ҷамъбасти дар доираи мавзӯ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст;

- бори аввал дар асар дар шакли рисолаи доктор (PhD) тамоми роҳи ҳаёт (тарҷумаи ҳол), фаъолияти ҳизбию давлатӣ ва саҳму хизматҳои Ҷ. Расулов дар рушди ҶШС Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст;

- дар рисола маводҳои бойгонӣ, пеш аз ҳама бойгонии ҳизбӣ, ки бозгукунандаи фаъолияти Ҷ. Расулов мебошад истифода шудааст. Бештари маводҳои истифодашуда бори аввал ба гардиши илмӣ ворид мешавад;

- навгонии илмии рисола бо пояи сарчашмавии таҳқиқот асоснок гардида, дар он қайду хотирот, мусоҳиба бо ҳамкорон, дӯстон ва пайвандони Ҷ. Расулов истифода гардидааст, ки дар таҳқиқу омӯзиши зиндагиномаи ӯ аҳаммияти калон дорад;

- дар рисола кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки хусусиятҳои хоси ҳаёт ва фаъолияти Ҷ. Расулов таҳқиқ гардад, ҳулосаҳои мушаххас баён гардида, тавсияҳои барои таҳқиқотҳои минбаъда оварда шудааст;

- дар рисола бо баробари инъикоси марҳилаҳои асосии ташаккули Ҷ.Расулов чун ходими ҳизбию давлатӣ, хусусиятҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳанги ҶШС Тоҷикистон дар давраи роҳбарии ӯ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст;

Нуктаҳои ба Ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Пажӯҳиш муайян намуд, ки Ҷаббор Расулов ҳамчун шахсияти муассири таърихӣ дар давраи роҳбарии худ (1961-1982) ба ташаккули низоми устувори идоракунӣ, таҳкими пояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва рушди ҳамаҷонибаи Тоҷикистон саҳми ҳалқунанда гузоштааст. Ӯ бо таъҷибаи амалӣ, дониши касбӣ ва ҳислатҳои инсонии ҳоксорӣ, масъулиятшиносӣ ва сарфакорӣ мактаби ҳоси сиёсӣ идоракуниро бунёд намуд. Таҳлили маводи бойгонӣ ва хотираҳо собит месозад, ки усули роҳбарии ӯ дар муттаҳидсозии кишрҳои ҷомеа ва таъмини суботи сиёсӣ намунаи беназир буд.

2. Таҳқиқ амиқ намуд, ки саҳми Ҷаббор Расулов дар рушди саноат ва татбиқи Барномаи КМИТҚ дар солҳои 1960-1980 ба рушди инфрасохтори энергетикӣ, металлургия, химия ва мошинсозӣ замина гузошта, Тоҷикистонро ба ҷумҳурии индустриалӣ-аграрӣ табдил дод. Бо ташаббуси ӯ сохтмони НБО-и Норак, Заводи алюминий, комплекси электрокимӣёвии Ёвон ва зиёда аз 300 корхонаи саноатӣ амалӣ гардид, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 4 маротиба афзуд ва ҳиссаи энергетика ба 40,8% расид.

3. Дар асоси маводи бойгонӣ ва оморӣ собит карда шуд, ки сиёсати аграрии Ҷаббор Расулов ба рушди кишоварзӣ, азхудкунии заминҳои нава ва обёрӣи водӣҳои Вахш, Дилварзин, Мирзочӯл ва Данғара равона шуда, ба афзоиши истеҳсоли пахта (аз 172,4 ҳазор тонна дар соли 1940 ба 1 миллиону 10,7 ҳазор тонна дар соли 1980) ва ҳосилнокии он (аз 16,2 то 32,8 сентнер ба ҳар гектар) мусоидат намуд. Тавассути кӯчонидани аҳоли, таъсиси колхозу совхозҳои нава ва таъмини техника (то соли 1982 – 32 908 трактор, 3 079 комбайн) заминаи рушди деҳот фароҳам оварда шуд.

4. Таҳқиқ амиқ намуд, ки ташаббусҳои фарҳангӣ-маърифатии Ҷаббор Расулов дар рушди маориф, илм ва фарҳанг бо таъсиси муассисаҳои нави таълимӣ (то соли 1980 – 3033 мактаб), баланд бардоштани сатҳи таҳассусии омӯзгорон (аз 27,6% то 71,5%), таъсиси Институти давлатии санъат (1973) ва

нашри Энциклопедияи Советии Тоҷик таҷассум ёфтааст. Ӯ ба рушди илм бо роҳандозии барномаҳои омодаسازی кадрҳо (то соли 1985 – 229 доктор ва 3074 номзоди илм) ва густариши ҳамкориҳои илмӣ сахми назаррас гузоштааст. Дар соҳаи фарҳанг бо ташаббуси ӯ даҳаҳои адабиёту санъати тоҷик дар кишварҳои Шуравӣ баргузор шуда, мукофоти давлатии ба номи Рӯдакӣ таъсис ёфт.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии тадқиқот. Таҳқиқоти мазкур ғайр аз аҳаммияти назариявӣ, маърифатӣ, донишҳои нав доир ба мавзуи таҳқиқот аҳамияти амалӣ низ дорад. Мавод, натиҷаву хулосаҳои, ки аз таҳқиқу омӯзиши мавзуи мазкур ба даст омаданд, барои навиштани асарҳои ҷамъбасти оид ба таърихи навини Тоҷикистон, китобҳои дарсӣ, васоити ёрирасони таълимӣ, таълифи рисолаҳои илмӣ–оммавӣ аз силсилаи “Рӯзгори одамони начиб”, таълими семинарҳои махсус дар бایни донишҷӯёни ихтисосҳои таърих, сиёсатшиносӣ, ороиши осорхонаҳои таърихӣ–кишваршиносӣ ва ғайра истифода намудан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои ба дастмадаи ин тадқиқоти илмӣ дорои асоси устувори мантиқӣ ва далелии таърихӣ буда, бо истифодаи васеи манобеи расмӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, маводи матбуоти даврӣ, таҳлилҳои муносири илмӣ ва адабиёти муҳаққиқони соҳа ҳосил шудаанд. Маводи омӯхташуда ва таҳлили мантиқии онҳо аз тарафи муаллиф мустақилона анҷом дода шуда, ҳар як андеша, хулоса ва пешниҳоди илмӣ дар доираи мантиқи таҳқиқот асоснок гардидааст. Навгониву дастовардҳои рисола дар он ифода меёбанд, ки дар натиҷаи муқоисаи танқидии диду назарҳои илмӣ, баррасии бисёрҷанба ва таҳлили сохториву мундариҷавии фаъолият ва шахсияти Ҷаббор Расулов барои равшанӣ андохтани баъзе паҳлуҳои норавшани таърихи Тоҷикистони шуравӣ дар солҳои 60–80–уми асри XX мусоидат хоҳад кард.

Натиҷаҳои илмии баёншуда, инчунин тавсияҳои амалӣ, на танҳо дар асоси методҳои классикии илмӣ таҳия шудаанд, балки бо таъки ба принципҳои

воқеият, таърихият ва таҳлили интиқодӣ, аз миёни манобеи муътамад ба таври дақиқу муфасссал бароварда шудаанд. Ҳамзамон, мазмун ва муҳтавои диссертатсия ба сатҳи кунунии рушди илмӣ дар самти таърихи муосири Тоҷикистон мутобиқ буда, метавонад дар таҳкими тасаввуроти нав доир ба нақши шахсият дар таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар саҳми назаррас гузорад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти пешниҳодгардида таҳти унвони «Саҳми Ҷаббор Расулов дар рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҶШСТ (1961-1982)» аз лиҳози мавзӯ, муҳтаво ва ҳадафҳои илмӣ қиёсан ба замина ва меъёрҳои таҳассуси илмӣ 6D020301 – Таърихи Ватанӣ (таърихи халқи тоҷик), ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст, мувофиқат мекунад. Ин тадқиқот дар ҷорчӯбаи талаботи барномаи таҳассусӣ роҳандозӣ шуда, самтҳои муҳими таҳлили равандҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва нақши шахсиятро дар таърихи миллӣ дар бар мегирад.

Саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ аз он иборат аст, ки ӯ маълумоту иттилооти парокандаро аз маъхазҳои гуногун, аз ҷумла Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ), Бойгонии давлатии таърихи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДТН ҶТ–собиқ Бойгонии ҳизбии Пажӯҳишгоҳи тадқиқотҳои сиёсӣ назди КМ ҲК Тоҷикистон), Бойгонии давлатии вилояти Суғд (БДВС), бойгонииҳои шахсӣ ва ёддошту хотироти ҳамкорон, дӯстон, ҳамзамонон, пайвандони Ҷ.Расулов, маводи Осорхонаи таърихӣ–кишваршиносии МТМУ №22 ба номи Ҷаббор Расулови шаҳри Хучанд ҷамъ оварда, онро таҳлил, танзим, тавсиф намуда, дар асоси таҳқиқу омӯзиши рисолаву тадқиқотҳо ва мақолаҳои нашршуда рисолаи худро эҷод намуда, саҳми худро дар таҳқиқу омӯзиши мавзӯи интихобшуда гузоштааст ва рисолаи мазкур историографияи мавзӯро ғанӣ месозад.

Тасвиб ва амалисозии диссертатсия. Диссертатсияи илмӣ, ки натиҷаи таҳқиқоти солҳои охир дар самти таърихи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар даври шуравӣ мебошад, дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқи Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” мавриди баррасии илмӣ қарор гирифта, бо дарназардошти сатҳи баланди таҳлили маводи манбаъҳо, асоснокии назариявӣ ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот дар амалия, ҳамчун як таҳқиқоти илмӣ мустақил ва ҷавобгӯ ба меъёрҳои амалкунандаи КОАи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳимояи расмӣ тавсия дода шудааст (Протоколи №11 аз 23-юми июни соли 2026).

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар 13 мақолаи илмӣ муаллиф, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 мақола дар дигар нашрияҳо ба таърифи расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда (214 номгӯй) иборат аст. Диссертатсия дар ҳаҷми 176 саҳифаи ҷопии компютерӣ пешниҳод шуда, сохтор ва мундариҷаи он ба мақсад ва вазифаҳои муайяншуда мутобиқат менамояд.

БОБИ 1. ТАШАККУЛИ ҶАББОР РАСУЛОВ ҲАМЧУН ШАХСИЯТ ВА АРБОБИ ДАВЛАТИЮ СИЁСӢ

1.1. Марҳилаҳои асосии зиндагӣ ва оғози фаъолияти давлатию сиёсӣ

Дар таърихи Тоҷикистони Шуравӣ симои Ҷаббор Расулов ҳамчун як шахсияти муассир ва роҳнамои сиёсӣ, ки нақши бориз дар ташаккул ва рушди ниҳодҳои давлатӣ ва иҷтимоии ҷумҳурии бозидааст, мақоми хоса дорад. Тағйиротҳои кулӣ ва равандҳои нави сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки дар даврони Шуравӣ дар Тоҷикистон сурат гирифтанд, бидуни зикри ном ва саҳми Ҷаббор Расулов тасаввурнопазиранд. Зиеда аз сӣ соли ҳаёти сиёсӣ ва хизмати ӯ ба мансабҳои баланд – аз ҷумла, даҳ сол роҳбарии Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ва бисту як сол котиби якуми Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон – пайванди ногусастанӣ бо марҳалаҳои муҳими таърихи кишвар дорад.

Ҷаббор Расулов дар шахсияти худ хислатҳои як коммунисти устувор, ташаббускори фаъоли сиёсӣ, ташкилотии соҳибтаҷриба ва роҳнамои тавоноии омму муассасам сохта, тамоми фаъолияти иҷтимоӣ ва хизмати худро дар хидмат ба халқи меҳнаткаш ва ободкории Ватан бахшида буд. Ӯ 10–уми июли соли 1913 дар шаҳри Хучанд дар оилаи коргар ба дунё омадааст. Кӯдакии ӯ дар тангдастӣ, камбағалӣ ва саҳтиҳои иҷтимоии даврони пеш аз Инқилоб гузаштааст, ки нишони умумии камбағалписандии он давра буд.

Падари ӯ, Марасул Шарипов, аз ҷавонӣ ятим монда, ҳамчун дуредгар кор мекард, дар ҳоле ки модараш, Сайида Шарипова, зани хонашин буд. Бо вучуди шароити душвори рӯзгор, муҳити оилавии онҳоро фазои дӯстиву ҳамдигарфаҳмӣ ва умед ба ояндаи равшан ихота мекард [185].

Таҳлили шароити иҷтимоӣ ва муҳити оилавии Ҷаббор Расулов нишон медиҳад, ки заминаҳои тарбиявӣ ва ахлоқии шахсияти ояндаи ин чеҳраи намоёни ҷамъиятӣ ва сиёсӣ дар Тоҷикистон маҳз дар қалби хонаводаи

заҳматкаш ва пурмашаққати вай шакл гирифтаанд. Аз рӯи маълумотҳои хоҳараш Мухарамма Расулова, падару модари Ҷаббор Расулов дар шароити душвори иҷтимоии нимаи аввали садаи XX имкони таҳсилро надоштанд. Падари хонавода, ки аз овони кӯдакӣ ятим монда буд, тавассути меҳнати ҳалол ва таҷрибаи шахсӣ соҳиби ҳунари мегардад ва то оғози ҶБВ (соли 1941) дар ҳамин росто фаъолият менамояд. Дар натиҷаи заҳматҳои зиёд ба бемории дил гирифта шуда, аз олам ҷаҳиш мегирад [201].

Маҳз ҳамин таҷрибаи зиндагии саршор аз заҳмат ва маҳрумиятҳои падар Ҷаббор Расуловро водор месозад, ки ба таҳсили фарзандонаш тавачҷуҳи хос зоҳир намояд ва меҳнат онҳо бо гирифтани маълумоти олӣ роҳи дигареро тай намоянд – роҳи рушд ва комёбӣ дар муҳити навини ҷомеаи Шуравӣ. Дар ҳамин руҳия буд, ки Ҷаббор Расулов, фарзанди ин оилаи меҳнаткаш, аз овони наврасӣ ба арзишҳои меҳнатӣ, донишандӯзӣ ва масъулияти иҷтимоӣ шинос шуд. Бино ба иттилои ҳамоно манбаъ, муҳаббати ҳосе, ки Ҷаббор Расулов нисбат ба падару модар дошт, дар амалу рафтори ӯ инъикос мегардад. Модари ӯ, ки умри пурбаракот – 106 солро сипарӣ намуданд, то соли 1973 ҳамроҳи писарашон зиндагӣ кардаанд. Ҷаббор Расулов на танҳо дар қори давлатӣ фаъол буд, балки дар масъалаҳои оилавӣ низ намунаи ахлоқ ва эҳтиром ба волидайн ба шумор мерафт. Ҳар боре, ки маош мегирифт, аввалин шуда онро ба модараш тақдим менамуд – ин худ гувоҳи бар ахлоқи баланди инсонӣ ва ҳалолати анъанавии тарбияи миллӣ дар шахсияти ӯст [201].

Ҷомеаи дигаре, ки ба зиндагии ин оила таъсир расонд, аз даст додани ду бародари Ҷаббор Расулов буд. Яке аз онҳо пас аз хатми Донишқадаи хоҷагии қишлоқ ба хизмати ҳарбӣ ҷалб шуда, дар оғози ҶБВ беному нишон шавад. Дигаре дар соли 1941 баъди даҳ рӯзи беморӣ мефавтад ва оила аз ду фарзанди ҷигарбанд маҳрум мегардад [201].

Ҷаббор Расулов дар муҳити иҷтимоии Хуҷанд – яке аз марказҳои муҳими маърифатӣ ва фарҳангии асри XX ба камол расидааст. Дар замони

ташаққули давлатдории Шуравӣ, сиёсати кадрпарварӣ ба шахсиятҳои боистеъдод аз табақаҳои захираҳои имконият фароҳам овард, ки ба зинаҳои баланди иҷтимоӣ ва сиёсӣ роҳ ёбанд. Ин тарзи муносибат, ки аз ибтидои ҳокимияти Шуравӣ ҷорӣ гардида буд, нақши муҳим дар сарнавишти шахсиятҳои чун Ҷаббор Расулов бозид.

Ӯ таҳсилро дар мактаби нави Шуравӣ дар шаҳри Хучанд – мактаби ба номи Бехбудӣ (алҳол гимназияи №1–уми ба номи Раҳим Ҷалил) оғоз мекунад – мактабе, ки дар он давра аз муҳимтарин муассисаҳои таълимии замони ба шумор мерафт ва бо тарбияи шахсиятҳои ояндасози ватан машҳур буд [153, с.13]. Дар ҳамин мактаб буд, ки Ҷаббор Расулов ҳамроҳи Бобочон Ғафуров, Солеҳ Рачабов, Бобоназар Дадобоев, Муҳаммад Ваҳҳобов, Ҳомид Юсупов ва дигарон таҳсил намуда, аз як зумра истеъдодҳои ҷавон ва ояндадор бахравар мегардад. Ба иттилои манобеи таърихӣ, соли аввал дар ин мактаб 50 нафар таҳсил мекарданд, аммо то соли 1924 ин шумора ба 300 нафар расид, ки ин афзоиш нишонаи рӯшани рушди таълим ва сиёсати дастрасии оммавӣ ба маориф дар шароити нави иҷтимоӣ мебошад [153, с.16]. Ҳеҷ яке аз волидон наметавонистанд тасаввур кунанд, ки фарзанди онҳо дар оянда ба яке аз ҷеҳраҳои асосии сиёсати ҷумҳурии таъдил меёбад.

Ғалабаи Инқилоби Октябр ва истиқрори ҳокимияти Шуравӣ дар сарнавишти Ҷаббор Расулов ва ҳазорон ҷавонписарони он замони нақши сарнавиштсоз бозид. Маҳз тавассути сиёсати нави Шуравӣ ва ислоҳоти таҳсилоти оммавӣ буд, ки ӯ тавонист аз зинаҳои аввалияи маърифат гузашта, роҳи илму донишро интихоб намояд. Дар солҳои 1920–1930, ӯ дар мактаби миёнаи шаҳри Хучанд таҳсил карда, бо дониш ҳамчун шогирди боистеъдод ва дорои завқи баланд шинохта шуд.

Он солҳо барои Иттиҳоди Шуравӣ афзун гардонидани истеҳсоли пахта, хусусан пахтаи маҳиннах, хеле зарур буд. Вале, мутаассифона мутахассисони шоиста намерасиданд. Ҷаббор Расулов барои дар ин ришта соҳибкасб шудан, соли 1930 ба Донишгоҳи Осиёимиёнагии пахтакории шаҳри Тошканд дохил

гардид, соли 1934 онро бо муваффақият хатм кард ва соҳиби ихтисоси олии зироатшиносӣ гардид [39, в.21]. Тибқи маълумотҳои манобеи таърихӣ «Солҳои 1934–1938 ӯ дар хочагиҳои кишоварзии ноҳияи Хучанд (имрӯза ноҳияи Бобоҷон Ғафуров) ба сифати агроном адои вазифа намудааст. Кордонӣ ва масъулиятшиносии Ҷаббор Расуловро ба инобат гирифта, Ҳукумати Тоҷикистон ӯро ба сифати муовини Комиссари халқии зироати ҶШС Тоҷикистон ба кор таъин мекунад. Ӯ дар ин вазифа аз соли 1938 то оғози ҶБВ фаъолият намудааст. Дар он солҳо Ҷаббор Расулов барин мутахассисон ангуштшумор буданд» [154, с.16].

Ҷаббор Расулов боре дар давраи донишҷӯ буданаш аз Тошканд ба падараш мактуб фиристода, аз душвориҳои рӯзгор ҳикоят мекунад. Падар дар ҷавоби номаи писар менависад, ки аз душвориҳо натарсида, роҳи бартараф намудани онҳоро ҷӯё шавад ва Ҷаббор Расулов ин маслиҳати падарро фаромӯш накард. Вай барои иҷрои мақсадҳои устуворона мубориза мебурд.

Дар он айём бо кӯшишу ғайрати Ҳукумати Тоҷикистон ва бо дастгириву кӯмаки ҳукумати Иттифок барои азхуд намудани заминҳои бекорхобидаи водии Вахш муборизаи умумихалқӣ идома дошт. Давлат мақсад гузошта буд, ки истиқлолияти Иттиҳоди Шуравӣ дар соҳаи пахта таъмин карда шавад. Хочагиҳои тозабунёди водии Вахш ба мутахассисони ҷабҳаҳои гуногун, алаҳхусус соҳаи кишоварзӣ эҳтиёҷи калон доштанд. Дар қатори садҳо мутахассисони ҷавони соҳаи пахтакорӣ Ҷаббор Расулов низ дар ин ҷо ҳамчун агрономи истгоҳи кишоварзӣ ба фаъолият пардохт [210].

Оғози кори ӯ ба як марҳалаи муҳим ва таърихӣ – азхудкунии заминҳои бекорхобидаи водии Вахш рост омад. Вахш дар он айём маконе буд, ки бо саҳроҳои беобу сӯзон, тӯқайзорҳои бесоҳиб ва заминҳои шӯр маъруф буд. Ин макон аз назари иқлимӣ ва табиӣ барои зиндагии одамӣ номусоид ҳисоб мешуд ва ҳатто, дар замони аморати Бухоро ба ҳайси макони таъйид барои маърифатпарварону муборизони озодихоҳ шинохта мешуд [40, в.18].

Бо вучуди ин, бо қарори Кумитаи Марказии ҲК(б) 18—уми июли соли 1929 корҳои ободонию ин минтақа дар доираи нақшаи сохтмони системаи обёрии Вахш шуруъ гардиданд. Дар асоси ин қарор, бо ҷалби маблағ (123 миллион сӯм) муҳандисон, мутахассисон ва техника аз тамоми ғӯшаҳои Иттиҳоди Шуравӣ вориди ин қорзор шуданд. Ба бунёди ин иншооти азими гидротехникӣ намояндагони тамоми миллатҳои Шуравӣ, аз ҷумла муҳочирони Қаротегин, шимоли Тоҷикистон, Фарғонаи Ёзбекистон ва низомии собиқ сафарбар гардиданд. Дар миёни онҳо, шахси ҷавон, боғайрат ва соҳибтахассус – Ҷаббор Расулов низ ғаёлона ширкат дошт.

Сохтмони “Вахшстрой” на танҳо як лоиҳаи иқтисодӣ, балки мактаби воқеии ҷавонмардӣ ва иродаи сиёсӣ гардид. Гарчанде ки мутахассиси амрикоӣ Людвелл Гордон он замон ин сохтмонро ғайриимкон арзёбӣ мекард, дар амал сохтмон дар давоми се сол ба анҷом расид ва беш аз 2500 километр иншооти обёрӣ сохта шуд, ки 50 ҳазор гектар заминро шодоб сохт. Ин муваффақият, ки саҳми Ҷаббор Расулов низ дар он ҷашмрас буд, заминаи устувор барои дигаргунсозии иқтисодиёти кишвар ва шуруи марҳалаи нави кишоварзии ватанӣ гардид. Дар баробари ободии водии Вахш, шаҳрҳо ва деҳот, боғу тоқзорҳои нав ба вучуд омаданд, ки имрӯз ифтихори Тоҷикистони муосир маҳсуб меёбанд. Ба ҳақ гуфтаанд, ки Вахш – водии зарнисор ва рамзи заҳмати халқи тоҷик дар тули даҳсолаҳо аст.

Дар солҳои 30-юми асри гузашта ҳангоми оғози ғаёолияти кории Ҷаббор Расулов, ҳанӯз тасаввур қардан ҳам душвор буд, ки ӯ дар оянда яке аз роҳбарони муҳимми равандҳои азими азхудкунии замин ва рушди хоҷагии об дар водии Вахш хоҳад шуд. Пас аз ҷанг, махсусан аз соли 1946, вақте ки Ҷ. Расулов ба вазифаи раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон таъйин гардид, марҳилаи дуҷуми ғаёолияти мелиоративӣ дар водии Вахш оғоз ёфт. Ба шарофати татбиқи тадбирҳои марбут ба истифодадиҳии пойгоҳи обкашии Оқгазин, обёрии 4,3 ҳазор гектар замин таъмин шуд. Дар пайи он, раванди азхудкунии заминҳои нав дар минтақаҳои Гулистон, Қумсангир, Қараланг,

Уртабуз ва Гароитӣ шуруъ гардид, ки натиҷаи умумии он ба зиёда аз 30 ҳазор гектар замини обёрӣ расид [34, в 15].

Ин иқдомҳо, ки таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов сурат гирифт, дар таҳаввули системаи замонавии обёрии водии Вахш нақши калидӣ бозида, ба яке аз бузургтарин иншоотҳои гидротехникии ҷумҳурӣ мубаддал гашт. Тибқи маълумотҳои оморӣ, дарозии шабакаҳои обёрӣ 2375 километр ва системаи коллекторӣ ва захбурӣ 1650 километрро ташкил дода, зиёда аз 3750 иншооти мухталиф сохта шуд. Масоҳати умумии заминҳои обёришуда аз 122 ҳазор гектар гузашт. Натиҷаҳои фаъолияти аграрии ин минтақа худ гувоҳи самарабахшии сиёсати давлат дар соҳаи рушди кишоварзӣ маҳсуб меёбад.

Роҳ ёфтани Ҷаббор Расулов ба вазифаҳои роҳбарӣ натиҷаи қобилияти баланди зеҳнӣ ва дониши касбии ӯ буд. Солҳои 1935 – 1941 ӯ дар вазифаҳои агроном ва роҳбари соҳаҳои зироаткорӣ фаъолият карда, дар рушди пахтакорӣ саҳм гузошт. То соли 1940 ҳамаи хоҷагиҳо коллективонида шуда, ҷумҳурӣ аз рӯйи ҳосилнокии пахта дар ИҶШС пешсаф гардид.

Дар солҳои ҶБВ (1941 – 1945) Ҷаббор Расулов ҳамчун намоёндаи Комиссариати халқии кишоварзии ИҶШС дар Тоҷикистон барои таъмини фронт нақши муҳим бозид. «Мардум ба фронт маблағ, ғизо ва либоси ҳарбӣ мефиристонданд. Тоҷикистон ба маблағи 30,6 млн рубл пули нақд, 45,7 млн рубл қоғози қиматнок, 6491 сентнер ғалла, 123800 пӯст, 934400 кг пашм ва зиёда аз 25 ҳазор метр матоъ фиристонд. Барои сохтмони колоннаи «Колхозник Таджикистана» беш аз 84 млн рубл ва барои эскадриляи «Советский Таджикистан» 35,2 млн рубл ҷамъоварӣ шуд» [112, с.84].

Дар солҳои ҶБВ (1941–1945), вақте ки мардуми Шуравӣ дар муқобили таҳдиди фашизм истодагари мекарданд, Ҷаббор Расулов ҳамчун намоёндаи Комиссариати кишоварзии ИҶШС дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намуда, таъмини пайвасти захираҳо барои фронтро ба уҳда дошт [45, в.18]. Ӯ ҳамчун роҳбари масъули таъмини артиш бо ғизо, либос ва захираҳои дигари лозима нақши калидӣ дошт, ки ин вазифаҳои муҳимро бо тамоми ҷон

фидокорона ичро мекард. Мардум ва кормандони Тоҷикистон бо ҳисси баланди ватандӯстӣ ва садоқатмандӣ маблағҳои зиёд, ғалладона ва либосҳои гарм ба фонди мудофияи Ватан мефиристоданд. Масалан, саҳми пулӣ зиёда аз 30,6 миллион рубл, қоғазҳои қиматноки давлатӣ беш аз 45,7 миллион рубл ва ғалладона беш аз 6 ҳазор сентнерро ташкил дод. Ҳамчунин, ба фронт зиёда аз 150 вагон ҳадяҳои гуногун ирсол гардид ва ин амал собит сохт, ки халқи Тоҷикистон дар ин давраи мушкил ҳиссагузори ҷиддӣ буд [45, в.24].

Пас аз анҷоми ҶБВ, Ҷаббор Расулов солҳои 1945–1946 Комиссари кишоварзии Тоҷикистон таъин шуд. Солҳои роҳбарияш ҳамчун Раиси Шӯрои Вазирони Тоҷикистон (1946–1955) бо рушди иқтисод ва кишоварзӣ рост омад. Ӯ дар ислоҳоти иқтисодӣ ва саноати миллӣ нақши муҳим бозид. Ба гуфти Т. Дадобоев, Б. Ғафуров ва Ҷ. Расулов пайваста ба колхозҳо мерафтанд ва бо олимону агрономон маслиҳат мекарданд [185]. Ин ҳама нишондиҳандаи ватандӯстии мардум ва роҳбарии муассири Ҷ. Расулов буд, ки бо ташаббусҳои ҷиддӣ дар таъмини манобеъ ва дастгирии фронт саҳм гузошт. Пас аз ҷанг, солҳои 1945–1946 ӯ дар вазифаҳои Комиссари халқии зироаткорӣ фаъолият карда, барои барқарорсозии иқтисод тадбирҳо андешид.

Солҳои роҳбарии Ҷаббор Расулов дар Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон (1946–1955) давраи рушди устувори иқтисодӣ ва саноатӣ ба ҳисоб меравад. Ӯ ташаббускори сохтмони НБО-и Қайроққум ва дигар иншооти муҳим буд. Баъдтар, солҳои 1955–1958 дар Вазорати хоҷагии қишлоқи ИҶШС ва баъдан ҳамчун котиби КМ ҲК Тоҷикистон ва сафири ИҶШС дар Того кор кард.

Соли 1955, бо дарназардошти қобилиятҳои ӯ, Ҷ. Расулов ҷонишини вазири хоҷагии қишлоқи ИҶШС таъин шуд ва то соли 1958 фаъолият кард [46, в. 72]. Баъдан котиби КМ ҲК Тоҷикистон (1958 – 1960) ва сафири ИҶШС дар Того (1960–1961) буд [42, в.105]. Дар ин вазифа ба таҳкими робитаҳои дипломатӣ мусоидат намуд. Фаъолияти ӯ аз соли 1939 оғоз ёфта, таҷрибаи ташкилии баланд ва эътимоди сиёсиро собит мекард. Дар Пленуми

VII КМ (12.04.1961) Ҷаббор Расулов ба вазифаи котиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон интихоб шуд.

Таъйини ӯ ба ин мақом дар шароити тағйироти кадрӣ муҳим сурат гирифт. То он замон сафири ИҶШС дар Того буд ва бо даъвати ногаҳонӣ ба Маскав оварда шуд. Вазири корҳои хориҷии ИҶШС А.А. Громико изҳор дошт: «Ба Шумо таваччуҳи Кумитаи Марказии ҲКИШ зоҳир шудааст... Ба он ҷо сафар намоед» [158]. Ин «сафар» ба Душанбе буд, ки пас аз барканории роҳбарони пешин, ӯ ба вазифаи роҳбарии ҷумҳурии таъин гардид.

Ҷ. Расулов дар фазои мураккаб бо устуворӣ роҳбариро ба ӯҳда гирифт ва Кумитаи Марказиро ба як маркази кавии сиёсӣ табдил дод [73, с.13]. Ҳуҷҷатҳои КМ ҲК ва ёддоштҳо аз нақши ӯ дар истифодаи захираҳо, рушди саноат, маориф ва тандурустӣ шаҳодат медиҳанд.

Аз охири солҳои 50-уми асри гузашта иқтисоди ҷумҳурии рушди устуворро оғоз кард. Сиёсати мутамаркази ҳизбӣ субот ва пешрафтро таъмин намуд. Ҳизби коммунист ва созмонҳои вобаста дар ташаккули ҷомеа нақши калидӣ бозиданд. Аз соли 1959 то 1974 шумораи аъзои ҲКИШ қариб ду маротиба афзуд, яъне аз 44 788 то ба 92 062 нафар расонида шуд [112, с.84]. Бино ба маълумотҳои омории Ҳизби коммунисти Тоҷикистони шуравӣ оиди масъалаи мазкур чунин омадааст: «Ҳама ҷорабиниҳои сиёсӣ, аз ҷумла муҳокимаи Конститутсияҳои ИҶШС (1977) ва ҶШС Тоҷикистон (1978), дар асоси ҳидояти ҳизб сурат мегирифт. Танҳо соли 1978 дар муҳокимаҳои ҷамъиятӣ беш аз 1,6 миллион нафар ширкат варзиданд» [132, с. 264], ки нишондиҳандаи таъсири баланди ҳизб ба афкори омма буд.

Дар аксари пленумҳои КМ ҲК Тоҷикистон дар солҳои 1960–1970, масъалаҳои марбут ба фаъолияти дохилиҳизбӣ, тартиби қабул ба ҳизб, масъулияти аъзои ҳизб дар иҷрои талаботи Оиннома, баланд бардоштани сатҳи масъулиятнокии роҳбарон ва мубориза бо шаклҳои бюрократӣ мавриди баррасӣ қарор мегирифтанд. Роҳбарияти ҳизбӣ, аз ҷумла Ҷаббор Расулов, бо ишора ба нақши сифатии кадрҳо таъкид мекарданд, ки маҳз таҷриба, малакаи

ташкilotчигӣ ва масъулиятшиносӣ барои пешбурди вазифаҳои хоҷагидорӣ муҳим мебошанд [140, с.32].

Бо татбиқи сиёсати таблиғотии ғаёл ва мутамаркази ҳизбӣ як қатор тарҳҳои муҳими иқтисодӣ амалӣ гардиданд, ки аз он ҷумла метавон таъсиси Барномаи давлатии КМИТЧ, сохтмони корхонаҳо, фабрикаҳо, роҳҳои оҳан ва мошингард, каналҳои обёрии Вахш, инчунин рушди пахтакорӣ ва ободонии заминҳои навро зикр кард.

Ҳаракатҳои ватандӯстона ва мусобиқаҳои сотсиалистӣ, ки дар солҳои 1960–1980 густариш ёфтанд, фазои сиёсӣ ва идеологиро мураттаб мекарданд. Комсомол ва иттиҳодияҳои касабавӣ ҳамчун шохаҳои ёридиҳандаи ҳизб ғаёлият мекарданд ва дар татбиқи қарорҳои ҳизбӣ саҳм мегузоштанд.

Дар маҷмӯъ, давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов бо суботи сиёсӣ, татбиқи ташаббусҳои стратегии иқтисодӣ ва таҳкими нақши ҳизби коммунист дар тамоми бахшҳои ҳаёти ҷамъиятии Тоҷикистон тавсиф мешавад, ки ин марҳила дар таҳаввули таърихӣ ҷумҳури ҷойгоҳи хоса дорад ва сазовори омӯзиши амиқ ва таҳлили ҷиддӣ мебошад. Дар асари Хотираҳо дар бораи Ҷаббор Расулов чунин омадааст: “Ӯ ба сифати шахс бо вичдони баланди ҷамъиятӣ ва назари танқидии баркамол ба ғаёлияти худ ва дигарон, ҳеҷ гоҳ аз мубориза бо падидаҳои номатлуби замон – намоишкорӣ, ҳавас ба нишон додани натиҷаҳои ғайривоқеӣ ва зоҳирпарастӣ – канор намегирифт” [96, с.75].

Нақши Ҷ. Расулов дар таҳкими сиёсати иқтисодӣ ва саноатии Тоҷикистон барҷаста аст. Барномаи рушди иқтисодие, ки зери роҳбарии ӯ таҳия ва амалӣ гардид, дар марҳилаи муайян асоси ташаккули саноати вазнини ҷумҳуриро гузошт [88, с.23]. Дар охири солҳои роҳбарияш, дар анҷумани XIX ҲК Тоҷикистон (1981), Расулов натиҷаҳои ин барномаҳои стратегиро бо нишондиҳандаҳои мушаххас – истеҳсоли 13,6 млрд киловатт-соат нерӯи барқ дар соли 1980 таҳлил кард [88, с.36].

Ба ин ҳама дастовардҳо нигоҳ накарда, баъзе муҳаққиқон ё гурӯҳҳои муосир Ҷ. Расуловро ба якҷониба равона кардани сиёсати иқтисодӣ ба соҳаи кишоварзӣ муттаҳам мекунанд. Аммо таҳлили қарорҳои расмии КМ ҲК Тоҷикистон ва санадҳои ҳукуматӣ нишон медиҳанд, ки мавқеи Ҷ. Расулов ба рушди комплекси тамоми бахшҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ нигаронида шуда буд. Қарорҳо оид ба сохтмони роҳҳои автомобилӣ, корхонаҳои кимёӣ, нерӯгоҳҳо, муассисаҳои илмӣ, маориф ва тандурустӣ ба таври равшан бар зидди ин гуна даъвоҳо далели раднопазир меоранд [51, с.67].

Ҳамчунин, саҳми ӯ дар соҳаҳои фарҳанг ва илм низ ҷашмрас буд. Қарори наشري адабиёт бо хати арабӣ (1962), таъсиси Энциклопедияи Тоҷикистони Шуравӣ (1968), сохтмони бинои Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (имрӯза Донишгоҳи милли Тоҷикистон) ва таҳкими пойгоҳи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон гувоҳи муносибати ҳамаҷонибаи ӯ ба масъалаҳои рушди илм ва худшиносии милли мебошад [128, 25].

Ҳамин тавр, Ҷаббор Расулов на танҳо раҳбари сиёсӣ ва ташкилотии боэътимод, балки шахсияти таърихист, ки дар сохтмони пояҳои давлатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон саҳми шоён гузоштааст.

Ҷаббор Расулов – шахсияти калидӣ дар таҳкими пояҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодии Тоҷикистон дар аҳди Шуравӣ ба шумор меравад. Фаъолияти сиёсӣ ва ҷамъиятии ӯ бо таърихи Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон зич алоқаманд буда, сарнавишти шахсиаш ба таври ҷудонашаванда бо сафи коммунистон пайваست аст. Аз соли 1939, вақте ки узви Ҳизби Коммунист гардид, то охирин лаҳзаи ҳаёташ (соли 1982), ӯ ҳамчун яке аз чехраҳои намоёни сиёсати ҷумҳурӣ ва яке аз роҳбарони барҷастаи сатҳи иттифоқӣ шинохта мешуд. Омодагии сиёсӣ ва касбӣ, таҷрибаи фароҳи амалии роҳбарӣ, малакаи баланди ташкилотчигӣ, устуворӣ ва садоқати беғаразона ба идеологияи ҳизбӣ боис гардид, ки дар Пленуми ҳафтуми Кумитаи Марказии ҲК Тоҷикистон, ки 12–уми апрели соли 1961 баргузор гардид, Ҷ. Расулов ба

вазифаи котиби аввали Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон интихоб гардид. Ӯ то охири ҳаёти худ, дар тӯли 21 сол, ин вазифаро сазоворона иҷро намуда, саҳми калон дар роҳбарии муассир ва устувори сиёсӣ ва маъмурии ҳизбии кишвар гузошт [113, с.258].

Дар он марҳалаи ҳассоси таърихӣ, ки ҶШСТ бо вазъи мураккаби мочароҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дохилӣ рӯ ба рӯ шуда буд, фаъолият ва роҳбарии оқилонаи Ҷаббор Расулов ҳамчун кафили барқарории субот ва низоми ҳизбӣ арзёбӣ мегардад. Дар шароите, ки масъалаи аз будаиш зиёд нишон додани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, барқарории кадрҳои роҳбарикунанда ва шикасти эътимод ба элитаи сиёсӣ падидаи омада буд, маҳз ӯ тавонист сафи коммунистонро гирди ҳадафҳои нав муттаҳид сохта, аҳли ҷомеа ро барои ислоҳи камбудии гузашта ва иҷрои қарорҳои Пленуми апрелии соли 1961 раҳнамоӣ намояд [113, с.198].

Ӯ худ бо вичдони пок ва масъулияти баланди шахсӣ бар зидди ҳамаи зуҳуроти манфие чун зоҳирпарастӣ, худнамоӣ мубориза мебард. Меҳвари ҷаҳонбинии Ҷаббор Расуловро идеали хизмати ҳолисона ба халқ ва давлат ташкил мебуд. Ӯ ба ҳамагуна вазифаҳои сиёсӣ ва давлатӣ бо садоқати тоҷ ва ахлоқи баланди касбӣ муносибат мекард. Таҷриба ва малакаи баланди ташкилотчиӣ ӯ дар тамоми зинаҳои роҳбарӣ бо масъулияти баланд ва самаранокӣ зоҳир мегардид.

Зани сиёсатмадор Ибодат Раҳимова дар бораи фаъолияти Ҷаббор Расулов чунин қайд намудааст: «Тамоми фаъолияти Ҷ. Расулов ба густариши заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ равона шуда буд. Хислатҳои меҳнатдӯстӣ, таҳлили амиқи масъалаҳо, тафаккури интиқодӣ ва донишҳои мукаммали сохтори иқтисодӣ ва идоракунӣ, ӯро ба як шахсияти барҷастаи замони мубаддал намуда буданд. Ӯ пайваста ба масъалаҳои рушди иқтисодиёт, беҳдошти шароити иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли тавачҷуҳи аввалиндараҷа мебуд» [140, с.32].

Ҳуҷҷатҳои расмӣ пленумҳо ва ҷаласаҳои мақомоти олии ҷумҳурӣ дар солҳои 1946–1955 ва 1961–1982 гувоҳӣ медиҳанд, ки бо ташаббуси шахсии Ҷаббор Расулов масъалаи омӯзиш ва истифодаи захираҳои табиӣ борҳо матраҳ шуда, дар барномаҳои иқтисодиву саноатии Тоҷикистон ҷойгоҳи муҳим пайдо кард. Ӯ дар сохтмони роҳҳо, корхонаҳо, неругоҳҳо, иншооти обёрӣ ва рушди соҳаҳои илм, фарҳанг, тандурустӣ ва маориф нақши калидӣ дошт. Давраи роҳбарии ӯ бо марҳалаи муҳими рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ҳамзамон буд ва бар хилофи баъзе арзёбиҳои маҳдуд, саҳми ӯ танҳо ба соҳаи кишоварзӣ маҳдуд набудааст. Санадҳои расмӣ ҳизбӣ аз соли 1962 то 1980 оид ба тарҳҳои муҳими иқтисодӣ, илмию фарҳангӣ, аз ҷумла сохтмони НБО-и Норақ корхонаҳои саноатӣ, рушди маориф, адабиёт, тандурустӣ ва илму фарҳанг далели ин гуфтаҳо мебошад [8, в.23].

Пленумҳои ХК Тоҷикистон дар солҳои 1961–1981 мавзӯҳои сиёсӣ, идеологӣ ва иҷтимоиро фаро гирифта, нишон медиҳанд, ки роҳбарияти ҳизбӣ таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов ба рушди ҳаматарафаи ҷумҳурӣ аҳаммияти хос медод. Қарорҳои қабулшуда ва санадҳои зиёди тасдиқшуда, аз ҷумла дар анҷумани XVII ҳизб, нишон медиҳанд, ки саноатикунони Тоҷикистон дар панҷсолаи ҳаштум босуръат рушд кард.

Дар мақомҳои раиси Шурои Вазирон (1956–1961), котиби якум (1961–1982) Ҷаббор Расулов тавонист сиёсати мутамаркази Иттиҳоди Шуравиро бо воқеияти Тоҷикистон мутобиқ намояд. Дар солҳои 1970–1980, бо дастгирии ҷумҳуриҳои ҳамсоя ва марказ, Барномаи давлатии КМИТҚ оғоз ёфт, ки муҳимтарин марҳалаи рушди саноат ба шумор меравад.

Фаъолияти ӯ ҳамчун шахси масъул бо таваҷҷуҳи доимӣ ба қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ хос буд. Ҷ. Расулов на танҳо бо роҳбарони соҳаҳо ва кормандони баландмақом, балки бо колхозчиён, устоҳои корхонаҳо шахсан вохӯрда, аз вазъи воқеии онҳо огоҳ мешуд. Ин усули роҳбарӣ боиси таҳкими робита байни ҳукумат ва халқ гардида, барномаҳои иҷтимоиро воқеан амалишаванда гардонид.

Аз ҷиҳати сиёсати кадрӣ, Ҷаббор Расулов талаботи саҳт ва меъёрҳои баландро дар интиҳобу ҷобаҷогузориҳои кадрҳо риоя мекард. Ӯ бар ин назар буд, ки мансубияти миллий ё макони таваллуд наметавонад муайянкунандаи қобилият ва салоҳияти шахс барои мансаб бошад. Ин равиш барои тарбияи кадрҳои арзанда ва таҳкими пояҳои ташкилотии ҳизбӣ муҳим арзёбӣ мегардид.

Тавре ки Шодӣ Шабдолов, яке аз сиёсатмадорони варзидаи Тоҷикистон, ба ёд меорад, дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов ба Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон дастгоҳи КМ, воқеан ба як мактаби бузурги тарбия ва омодакунии кадрҳои ҷавон табдил ёфта буд. Ҳамзамон, кори марбут ба интиҳоби захираҳои роҳбарӣ барои зинаҳои поёнии сохторҳои ҳизбӣ, Шуравӣ, вазоратҳо ва идораҳои ҷумҳурӣ низ бо тартибу низоми махсус анҷом меёфт [154, с.13].

Ҷаббор Расулов дар анҷумани XXIV зарурати риояи принципҳои ленинӣ ва муттаҳидсозии таҷрибаи пешқадам бо нерӯи ҷавонро таъкид карда, ба ҷалби занон ба вазифаҳо ишора намудааст. Дар интиҳоби кадрҳо риояи таркиби миллию маҳаллӣ ба инобат гирифта мешуд. Ӯ шахсан бо номзадҳо суҳбат мекард, камбудихоро нишон медод ва дар сурати ислоҳ нашудан онҳоро аз вазифа дур мекард.

Дар замони роҳбарии ӯ Кумитаи Марказӣ ба як маҳаки устувори тарбияи кадрҳо табдил ёфт [180]. Таҳияи қарорҳо, назорат ва баҳогузорӣ бо риояи тартиби илмӣ ва масъулиятшиносӣ амалӣ мешуд. Ҷаббор Расулов шахсияти хоксор ва фурӯтан буд. Ӯ ба мурочиатҳои мардум тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, шахсан худаш ба онҳо расидагӣ мекард. Навбатдориҳои шабонарӯзӣ ва иртиботи телефонӣ бо мардум роҳандозӣ гардида буд.

Фаъолияти ӯ дар тарбияи кадрҳо, эҳтиром ба андешаи омма ва пуштибонӣ аз арзишҳои идеологӣ ба рушди низоми роҳбарӣ дар Тоҷикистон мусоидат кард. Бо назорати шахсии худ ба ВАО, аз ҷумла радиову телевизион, нақши муҳимеро дар рушди идеология низ иҷро намуд. Ӯ бо

ҳисси баланди инсонгарой ва тарзи демократии роҳбарӣ, мактаби махсуси сиёсӣ кадриро дар кишвар ба вучуд овард, ки то имрӯз арзишманд боқӣ мондааст. Ҷаббор Расулов дар рушду таҳкими ташкилотҳои ҳизбӣ низ нақши бориз дошт. Дар замони роҳбарии ӯ шумораи ташкилотҳои ибтидоии ҳизбӣ аз 1946 дар соли 1961 то ба 5007 дар соли 1982 расид [10, в.11]. Ин афзоиш бо рушди муассисаҳои саноатӣ ва сохтмонӣ зич вобаста буда, нишондиҳандаи тавсеаи сохторҳои сиёсӣ дар ҷумҳурӣ махсуб меёбад.

Ҷаббор Расулов шахсияте буд, ки ояндаи ҷумҳуриро дар ҷавонон медид. Дар анҷумани XXIII Иттифоқи ленинии ҷавонони Тоҷикистон, ки як рӯз пеш аз вафоташ баргузор шуд, таъкид кард: «Ҳизби мо ва халқ мехоҳанд ҷавонони худро бо маълумот, ботинан зебо, ҷисман боқувват бинанд...» [125, с.198]. Ӯ бо донишҷӯён ва аспирантҳои тоҷик дар Москва пайваста мулоқот менамуд, онҳоро дастгирӣ мекард ва ба ҳавасмандии онҳо аҳаммият медод.

Бо назардошти ҳама ҷанбаҳои фаъолияти Ҷаббор Расулов – сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ метавон гуфт, ки ӯ аз зумраи роҳбароне буд, ки Тоҷикистонро дар масири рушди муназзами Шуравӣ роҳнамоӣ карда, дар ташаккули шуури миллӣ ва сохтмони давлатдорӣ шуравии тоҷик нақши таърихӣ гузоштааст.

Яке аз самтҳои калидии фаъолияти сиёсӣ муаммуи Ҷаббор Расуловро масъалаи омодагӣ ва тарбияи кадрҳои соҳибхтисос, ташкил медод. Ӯ бо истифода аз ҳамаи воситаҳои мавҷуда, аз ҷумла таҳлил, мушоҳида ва интиҳоб, талош менамуд, то шахсони боистеъдод ва бовиҷдонро барои хидмат ба давлату миллат муайян ва омода созад. Мақсади ӯ ташаккули табақаи нави кадрҳо буд, ки бо ҳисси баланди масъулиятшиносӣ, садоқатмандӣ, поквҷдонӣ ва қобилияти роҳандозии ислоҳот дар ҳама зинаҳои давлатдорӣ фаъолият намоянд. Ин раванд, ки дар таҷрибаи роҳбарии ӯ шакли муассири мактаби сиёсӣ ва ахлоқӣ гирифта буд, таъсири амиқ ба сохтори идоракунии Тоҷикистон гузошт.

Ҳамзамон, бисёре аз тарбиягирандагони Ҷ. Расулов дар сатҳҳои аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ то сохторҳои хочагии халқ, аз вазорату идораҳо то муассисаҳои маориф ва тандурустӣ адои вазифа намуда, рисолати хешро бо садоқат иҷро мекарданд. Бо ин корнома, ӯ на танҳо сиёсати кадриро муайян намуд, балки заминаи пойдори рушди давлатдории миллӣ ва иҷтимоиро таҳким бахшид.

Мақтаби роҳбарии Ҷаббор Расулов дар тарбияи як насли роҳбарону мутахассисони босалоҳият нақши муҳимме бозид. Шогирдони маъруфаш—М.Бобоев, Л.Қармишев, И.Раҳимова, Н.Зарифова, И.Дедов, К.Миралиев ва дигарон шахсияти ӯро ҳамчун роҳбари ҷиддӣ, ботамкин ва неқнафс ба ёд меоранд. Мақтаби ӯ бар асоси ҳештаншиносӣ, масъулият ва адолат ташаккул ёфта, таъсири он аз як насл фаротар рафт.

Ҷаббор Расулов сиёсатмадори часур, эҷодкор ва муборизи беамон бо камбудӣҳо буд. ӯро чун шахсияти серталабу пуртоқат ва ҳамзамон неқнафсу маҳбӯб медонистанд. Дар баробари мансаби баланд, ӯ дорои дониш, таҳлили амиқ ва нигоҳи стратегӣ буд. Бо зеҳни таҳлилӣ ва шавқҳои доимии мутолиа, ҳар як масъалаи давлатӣ ва ҷамъиятиро бо амиқӣ меомӯхт.

Шоҳидон, аз ҷумла Л.И. Волкова, таъкид мекунанд, ки “Ҷаббор Расулов шахсан таҳрири санадҳо ва назорати иҷроӣ қарорҳо ба зимма мегирифт. ӯ ба мурочиатҳои мардум бо масъулияти баланди инсонӣ муносибат намуда, бо сарпечикунандагон шахсан мубориза мебурд” [88, с.123]. Ин равиш аз сабаки маънавии махсуси роҳбарии ӯ шаҳодат медиҳад.

Давомнокии фаъолияти ӯ дар сатҳи Иттиҳоди Шуравӣ низ муҳим буд. Бархе иддаҳо дар бораи нотаҳои ӯ дар баробари Москва беасосанд. Таърихи қабули Қарори Пленуми Ҳизб аз 26 апрели 1963 оид ба сохтмони Неругоҳи Норак, ки бо иштироки бевоситаи Ҷаббор Расулов амалӣ гардид, нишон медиҳад, ки ӯ дар ҳалли ҷанбаҳои стратегӣ ҷумҳурий нақши калидӣ дошт [189].

Яке аз вижагиҳои чолиби фаъолияти Ҷаббор Расулов таваҷҷуҳи беандоза ба пардохти мушкилоти иҷтимоӣ ва таъминоти мардум буд. Ӯ шахсан ба бозору мағозаҳо рафта, вазъи нархҳо, таъминоти маҳсулоти хӯрокворӣ ва сифати хизматрасониро назорат мекард. Сиёсати ӯ бар он асос ёфта буд, ки кафолати рушди устувори иқтисодӣ танҳо дар сурати таъмин будани эҳтиёҷоти аввалияи мардум амалӣ мегардад. Ӯ талаб мекард, ки таъмини соҳаи савдо ва истеҳсоли маҳсулоти истеъмолӣ, бахусус дар деҳот, ба таври ҷиддӣ васеъ карда шавад [113, с.24].

Ҷаббор Расулов ҳамчун интернационалист ва ҷонибдори сиёсати дӯстию бародарии халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ, ин арзишҳоро то охири ҳаёташ пуштибонӣ мекард. Ӯ миллатгароиро хатар ба субот медонист ва таъкид менамуд, ки дӯстии халқҳоро бояд чун гавҳараки чашм ҳифз кард. Таҷрибаи ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992–1997 зарурати ин арзишҳоро дубора собит сохт.

Яке аз паҳлӯҳои барҷастаи шахсияти Ҷаббор Расулов – ҳоксорӣ ва худдорӣ аз истифодаи имтиёзҳои давлатӣ буд. Ӯ ҳатто аз ҳавопаймои чудошуда истифода намекард ва ҳамеша бо мардум сафар мекард. Рафтори ахлоқии ӯ, ки бо мардум ва оила муносибати самимӣ дошт, шахсияти инсондӯсти ӯро таҷассум мекард. Ӯ бо ҳамсараш Антонина Леонидовна зиндагии оилавии устувор дошт ва бо наздиконаш муносибати муҳаббатомезу эҳтиромона нишон медод [124, с.68].

Шахсияти Ҷаббор Расулов дар ҷомеа ҳамчун роҳбари пурмасъул, ҳоксор ва самимӣ эҳтиром касб карда буд. Ӯ борҳо ба ҳайси аъзои Кумитаи Марказии ҲКИШ ва вакили Шурои Олӣ интиҳоб шуда, дар қабули қарорҳои муҳимми давлатӣ иштирок менамуд. Эътирофи хизматҳояш бо унвонҳои баланди давлатӣ, аз ҷумла Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ ва даҳҳо мукофотҳо ифода ёфтааст.

Фаъолияти ӯ дар рушди инфрасохтор, маориф, илм, фарҳанг ва бехбуди сатҳи иҷтимоии мардум аҳаммияти стратегӣ дошт. Расулов бо диди сиёсиву

ахлоқии худ ба ташаккули низоми сиёсату иҷтимоии кишвар сахми арзанда гузошт. Мероси ӯ дар зехни ҷомеа боқӣ монда, таҳқиқи шахсияти ӯ барои илми таърих аҳаммияти хос дорад. Ӯ намунаи як роҳбари ватандӯст, босавод ва инсондӯст буд, ки фаъолияти ҳаётиаш саршор аз ахлоқ, масъулият ва хидмат ба миллат мебошад.

Дар заминаи маълумотҳо фаъолияти Ҷаббор Расуловро ба се марҳилаи асосӣ тақсим намудан мумкин аст, ки ҳар яке дорои вижагиҳои муҳимми таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Марҳалаи якум: давраи ташаккули шахсият ва оғози фаъолияти меҳнатӣ (то соли 1946)

Ин марҳала давраи ташаккулёбии шахсият, таҳсил ва оғоз ёфтани фаъолияти кории Ҷаббор Расуловро дар бар мегирад. Пас аз хатми муассисаҳои таълимӣ, вай фаъолияти худро ҳамчун мутахассиси ҷавон дар ноҳияҳои Хучанд (имрӯза Бобоҷон Ғафуров), Қўрғонтеппа (имрӯза Бохтар) ва Шаҳритус оғоз намуд. Ба сифати намоёндаи Комиссариати халқии таъминоти озуқаи ИҶШС дар давраи ҚБВ, дар таъмини Артиши Шуравӣ бо маводи ғизоӣ сахми назаррас гузошт. Ин фаъолияти муҳимми таърихӣ, ки дар шароити саҳти ҷанг сурат гирифта буд, боиси шинохти ӯ ҳамчун шахси ташкилотчии босалоҳият гардид. Солҳои 1945 –1946, Расулов ҳамчун комиссари халқии зироатҳои техникӣ дар ҳайати Ҳукумати Тоҷикистон кор мекард ва маҳз дар ин давра қобилияти роҳбарии худро намоён сохт.

Марҳалаи дуюм: фаъолияти давлатӣ ва дипломатӣ (1946 – 1961)

Марҳалаи дуюми ҳаёти Ҷаббор Расулов давраи шинохташ ҳамчун ходими давлатӣ ва дипломат мебошад. Дар ин давра вай масъулиятҳои муҳимми идоракунӣ ва сиёсиро ба зимма дошт: аз ҷумла, дар солҳои 1946–1955 дар мақоми Раиси Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ифои вазифа кард. Сипас, аз соли 1955 то соли 1958 ба ҳайси муовини Вазири хоҷагии қишлоқи ИҶШС фаъолият дошт. Дар солҳои 1958–1960 ба сифати котиби Кумитаи Марказии ҲКТ оид ба масъалаҳои хоҷагии қишлоқ ва соли 1960–

1961 ҳамчун сафири Ҷабулода ва мухтори ИҶШС дар Ҷумҳурии Того адои вазифа намуд. Ин давра барои ташаккули маҳоратҳои сиёсӣ ва байналмилалӣ ӯ замина фароҳам овард.

Марҳалаи сеюм: роҳбарии сиёсӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ (1961-1982)

Дар соли 1961 Ҷаббор Расулов ба мақоми Котиби якуми Кумитаи Марказии ҲКТ интихоб гардид ва то охири умр (соли 1982) дар ин вазифа фаъолият бурд. Дар ин давра, ки бештар аз ду даҳсола тӯл кашид, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон таҳти роҳбарии бевоситаи ӯ вусъати бисёр пайдо намуд. Барномаи давлатии КМИТЧ таҳия ва тадриҷан амалӣ гардид, ки натиҷаҳои он дар беҳбудии шароити зиндагии мардуми вилоятҳои водии Вахш, Қўрғонтеппа ва дигар минтақаҳо аён гардид.

Барномаи иҷтимоии Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ, ки афзоиши сатҳи зиндагии аҳоли, беҳтарсозии инфрасохтор ва рушди соҳаҳои маорифу тандурустиро дар бар мегирифт, дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов бо суръати баланд татбиқ шуд. Фаъолияти ӯ дар асоси меъёри ахлоқии “вичдон сарвари бозғамии ҳаёти инсон аст” сураат гирифта, ӯ шахсан риояи зиндагонии хоксорона ва заминиро шиори рӯзгори худ қарор дода буд. Ҳар қадар ки фосилаи замони аз давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов дуртар шавад, ҳамон қадар нақши таърихӣ ва шахсияти барҷастаи ӯ дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодии Тоҷикистон рӯшантар ва муассиртар арзёбӣ мешавад.

Дар асари арзишманд зери унвони “Дар ёди мо: Хотираҳо дар бораи Ҷаббор Расулов” чунин оварда шудааст: «Ҷаббор Расулов шахсияти хос ва камназир буд, ки дар амал мавқеи роҳбари халқӣ ва хидматгузори ҷомеаро ифода мекард. Ӯ аз истифодаи имтиёзҳои мақом худдорӣ менамуд ва ҳаёти одӣ, бе зоҳирпарастӣ ва бо назокати вижа пеш мебард. Дар парвозҳо ба Москва аз хатсайри умумии мусофирбар истифода мекард ва «дача»-и давлатӣ, ки дар ихтиёраш буд, аз он ҳаргиз истифода намебард. Ҳатто дар рӯзҳои истироҳат, аз соати 8:00 субҳ фаъолиятро оғоз менамуд ва бо

сафари ғайриинтизорӣ ба минтақаҳои дурдаст, вазъи парвариши пахта ва дигар маҳсулоти кишоварзиро шахсан меомӯхт» [96, с.78].

Ин вижагиҳо, ки тавассути мушоҳидаҳои наздики ёвараш — Сайфулло Акрамов ва духтараш Ирина Тихонова аён шудаанд, тасвири як роҳбари худшинос, покқичдон ва масъулиятшиносро месозанд. Чунончӣ, Ирина Тихонова нақл мекунад, ки падар ӯро аз рӯйхати мукофотгирандагони медали Н.Крупская хат зада, таъкид дошт, ки мансабу мукофот бояд сазовор ва аз роҳи шаффоф насиб гардад [213]. Ҳамин гуна бархӯрди ӯ нисбати домодаш Георгий Тихонов низ намунаи чунин муносибат аст: бо вучуди муваффақияти Тихонов дар сохтмони НБО-и Норақ ва дигар иншооти муҳимми ҷумҳурӣ, Расулов аз таъини ӯ ба вазифаи баланд худдорӣ намуд, то ки мансаб ба иртиботи хешутаборӣ омехта нагардад.

Ин муносибати оқилона ва устувор дар мавриди масъалаҳои кадрӣ, ҳислати ҳоси роҳбарии Ҷаббор Расуловро нишон медиҳад, ки дар муқоиса бо равишҳои маъмулӣ дар фазои бюрократии шуравии охири XX ба таври куллӣ фарқ дошт. Дар замоне, ки хешутаборсолорӣ ва истифодаи афзалиятҳои мақом амали маъмул ба шумор мерафт, мавқеи ӯ ҳамчун роҳбари принципнок ва одил басо арзишманд аст.

Ҳамчунин, бояд таъкид намуд, ки шахсияти Ҷаббор Расулов танҳо дар доираи фаъолияти давлатӣ маҳдуд намешавад. Ӯ ҳамчун шахсият бо андешаи иҷтимоӣ, рафтори оддӣ, меҳру муҳаббат ба мардум ва муҳити атроф шинохта мешуд. Баъзан бо наберааш Темур, ки азизтарин шахс барояш буд, ба моҳидорӣ мерафт. Ӯ бо ронандагони худ, кормандони соҳаҳои гуногун, пирамардон ва ходимони одӣ озодона суҳбат мекард ва эҳтироми ҳар фардиро нигоҳ медошт. Ин рафтор, чун гувоҳи хоксорӣ ва инсондӯстиаш ӯро дар миёни мардум бо муҳаббат ва самимият маъруф сохта буд [213].

Тавассути мусоҳибаи пурмуҳтаво бо Сайфулло Акрамов, ки тӯли 9 сол ҳамчун ёвар ва муҳофиз дар паҳлӯи Ҷаббор Расулов қарор дошт, на танҳо рӯшанӣ ба паҳлӯҳои ниҳониини шахсияти ӯ афканда мешавад, балки барҳақ

собит мегардад, ки зиндагӣ ва фаъолияти Ҷ. Расулов барои наслҳои имрӯзу фардо як мактаби воқеии худшиносӣ, ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва роҳбарии асил аст. Нуктаи муҳимми дигар ин аст, ки ӯ ҳаргиз талош накард, то ҳаёт ва корномаи худро ба таблиғ кашад, балки ба таври амалӣ барои ободиву пешрафти Тоҷикистон хизмат кард [214].

Шахсияти Ҷаббор Расулов бо баробарии байни гуфтору кирдор, бо ҳамеша пешсаф будан дар кор ва бо масъулияти бузург нисбат ба миллату давлат, намунаи арзандаи раҳбарест, ки бо меъёрҳои маънавии худ имрӯз низ барои ҷомеаи Тоҷикистон дорои аҳаммияти хос мебошад.

Таҳлили марҳилаҳои ибтидоии зиндагии Ҷаббор Расулов нишон медиҳад, ки муҳити созгору маърифатпарварии шаҳри Хучанд ва тарбияи хонаводагӣ бо арзишҳои миллӣ ва меҳнатпарварона, дар ташаккули шахсияти ӯ нақши муҳим бозидаанд. Таҳсили ӯ дар мактабҳои навини Хучанд ва донишгоҳи кишоварзии Тошканд, ҳамчунин фаъолияти ибтидоӣ ҳамчун агроном, заминаи мустаҳками илмӣ ва амалӣ барои ворид шудан ба сохторҳои идорӣ ва давлатӣ фароҳам овард.

Фаъолияти расмӣ ӯ дар замони ҶБВ ва пас аз он бо тадбирҳои мушаххас ҷиҳати барқарорсозии иқтисодиёт ва рушди инфрасохтори кишвар тавсиф мешавад. Дар солҳои роҳбарии ӯ дар Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон (1946–1955), саноати барқӣ, роҳсозӣ ва мелиоратсия тавсеаи чашмрас пайдо кард. Рушди соҳаи кишоварзӣ, баҳусус пахтакорӣ, дар ин давра дар меҳвари сиёсатҳои иқтисодии Ҷ. Расулов қарор дошт.

Марҳилаи дигари муҳим ва тӯлонии роҳбарии ӯ солҳои 1961–1982, ки ӯ ҳамчун котиби аввали Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон фаъолият кард, бо таҳкими пояҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ тавсиф мешавад. Дар ин давра, Ҷ. Расулов тавонист сиёсати марказиро бо ниёзҳои миллии Тоҷикистон ҳамоҳанг намояд. Қарорҳои қабулшуда дар самти рушди илму маориф, фарҳанг, энергетика, саноати вазнин ва дигар бахшҳои ҳаётии кишвар гувоҳи воқеии сиёсати стратегӣ ӯ мебошанд.

Бо вучуди баъзе интиқодҳо дар бораи якҷониба будани сиёсати иқтисодӣ, таҳлили амиқи қарорҳои ҳизбӣ ва ҳукуматӣ нишон медиҳад, ки сиёсати Ҷ. Расулов ба рушди комплекси кишвар нигаронида шуда буд. Маҳз бо ташаббуси ӯ масъалаҳои афзалиятноки иҷтимоиву иқтисодӣ ва миллий дар сатҳи баланд баррасӣ гардида, тадбирҳои муассир андешида мешуданд.

Ҷаббор Расулов яке аз чехраҳои калидии низоми сиёсии Тоҷикистони Шуравӣ маҳсуб ёфта, фаъолияти сиёсии ӯ ба як силсила марҳилаҳои муҳим ва таърихии ҷумҳурий иртиботи мустақим дорад. Аз оғози фаъолияти касбии худ дар баҳши кишоварзӣ то ба зинаҳои олиӣ роҳбарии давлатӣ расидан, фаъолияти ӯ ҳамчун намунаи барҷастаи муттаҳидсозии сиёсати мутамаркази шуравӣ бо хусусиятҳои миллии тоҷикон арзёбӣ мешавад.

Дар маҷмӯъ, марҳилаҳои асосии зиндагӣ ва оғози фаъолияти давлатию сиёсии Ҷаббор Расулов ҳамчун намунаи равшани хизматгузории давлатӣ ва сиёсати барномарезишуда дар заминаи мактаби сиёсии шуравӣ арзёбӣ мешавад. Вай тавонист бо таъя ба дониш, таҷриба ва ахлоқи шахсӣ, ба ташаккул ва таҳкими давлатдорӣ шуравии тоҷикон саҳми барҷаста гузорад. Таърихи сиёсии Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XX бе таҳлили саҳми ӯ нопурра боқӣ мемонад.

1.2. Ҷаббор Расулов – арбоби барҷастаи ҳизбию давлатӣ

Пас аз анҷоми Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945 марҳилаи наво дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистони Шуравӣ оғоз гардид, ки онро метавон давраи барқарорсозӣ ва рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ номид. Ин марҳила аз соли 1946 то соли 1982 идома ёфта, бо фаъолияти се роҳбари барҷастаи ҷумҳурий – Бобоҷон Ғафуров, Турсун Ёлчабоев ва Ҷаббор Расулов алоқаманд аст. Ҳар яке аз ин шахсиятҳо бо хусусиятҳои шахсӣ, таҷрибаи сиёсӣ ва ҷаҳонбинии худ дар таърихи сиёсии Тоҷикистон нақши муҳим гузоштаанд.

Ҷаббор Расулов (1961–1982) бо дурандешии сиёсӣ ва суботи иҷтимоӣ маъруфият касб кард. Муҳлати роҳбарии Ҷаббор Расулов дарозтарин ва дар айни замон аз ҷиҳати субот ва устувории сиёсӣ ва иҷтимоӣ назаррас ба ҳисоб меравад. Ӯ бо ҳислатҳои инсонии воло, аз ҷумла хоксорӣ, фӯрӯтанӣ ва одоби инсоф, дар миёни мардум маҳбубият пайдо кард. Сиёсати кадрӣ, ба миён овардани муҳити эътимод баъни табақаҳои иҷтимоӣ ва идомаи лоиҳаҳои оғозшуда, ба мисли сохтмони иншооти муҳимми саноатӣ, аз ҷумла ҷараёни асосии фаъолиятҳои ӯ ба шумор меравад.

Бо вучуди он ки давраи ӯ ба «давраи рукуди Шуравӣ» рост меояд, Тоҷикистон дар замони роҳбарии Ҷ. Расулов дар бисёре аз самтҳо, хусусан рушди кишоварзӣ, маориф ва тандурустӣ, нишондиҳандаҳои назаррасро соҳиб шуд [111, с.96]. Сабакҳои таърихӣ маълум менамояд, ки баррасии муқоисавии се роҳбари номдори Тоҷикистони Шуравӣ – Б. Ғафуров, Т.Ӯлчабоев ва Ҷ.Расулов – нишон медиҳад, ки ҳар кадоми онҳо дар заминаҳои гуногун нақши таърихӣ хоси ҳудро гузоштаанд. Бобочон Ғафуров поягузори рушди илм ва барқарорсозии баъдичангист, Турсун Ӯлчабоев ташаббускори тарҳҳои стратегии энергетикӣ ва саноатӣ, Ҷаббор Расулов – устуворсози низоми сиёсӣ ва рушди соҳаҳои стратегии хоҷагии халқ маҳсуб меёбанд.

Натиҷаҳои таҳлили таърихӣ гувоҳи онанд, ки таҷрибаи сиёсии ин роҳбарон дар ташаккули ниҳодҳои давлатӣ, сиёсати кадрӣ ва рушди зерсохторҳои миллӣ дар давраи Шуравӣ нақши калидӣ бозидааст. Ҳарчанд усулҳои роҳбарии онҳо якранг набуданд, вале ҳамаи онҳо дар такмили фарҳанги сиёсӣ ва ҳувияти миллӣ саҳми арзишманд гузоштаанд.

Таҳлили фаъолияти ду тан аз роҳбарони сиёсии ҶШСТ – Бобочон Ғафуров ва Турсун Ӯлчабоев – пеш аз ҳама, ба он ҳадаф нигаронида шудааст, ки заминаҳои таърихӣ ва муҳитҳои иҷтимоӣ, ки таҷрибаи сиёсии онҳо дар онҳо шакл гирифт ва такмил ёфт, бо шеваи илмӣ ва муқоисавӣ таҳқиқ гардад. Бо вучуди ин ки ҳар кадом дар замон ва шароити хоса

фаъолият доштанд, таҳлил ва муқоисаи муҳити ташаккули роҳбарии онҳо барои фаҳми бештари механизмҳои сиёсии он давра муҳим мебошад.

Бо нигоҳи илмию таҳлилӣ метавон зикр намуд, ки таҷрибаи роҳбарии Ҷаббор Расулов дар давраи мураккаби баъдичангии ҷомеаи шуравии Тоҷикистон ташаккул ёфт, ки дар он рушди соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ, бахусус кишоварзӣ ва таҳкими низоми марказгароии идоракунӣ дар меҳвар қарор дошт. Хусусиятҳои шахсии Ҷаббор Расулов –фурӯтанӣ, хоксорӣ, масъулиятшиносӣ, дурбинӣ ва садоқат ба идеалҳои ҳизбию давлатӣ омилҳои буданд, ки ба таҳкими мавқеаш ҳамчун роҳбари ботаҷриба ва эътимодбахш мусоидат намуданд. Ӯ шахсияти дорои ҷаҳонбинии мутавозини шарқӣ ва маданияти муосири аврупоӣ буда, манфиатҳои давлат ва халқро болотар аз ҳама арзишҳо медонист.

Яке аз ҷанбаҳои муҳим ва фарқкунандаи роҳбарии Ҷ. Расулов, ки дар муқоиса бо дигар роҳбарони сиёсӣ фарқ мекунад, муносибати муътамадона ва ҳоси ӯ бо сохторҳои миёнаи ҳизбӣ –қотибони якуми шахру ноҳияҳо ва вилоятҳо буд. Маҳз ба ҳамин зинаи роҳбарӣ Ҷ. Расулов эътимоди бештар дошт ва онҳоро сутуни асосии сиёсати давлат дар сатҳи маҳаллӣ меҳисобид. Дар муқоиса бо мансабдорони баландмақоми ҷумҳуриявӣ, ки баъзан аз воқеияти ҷомеа дур буданд, ин қотибон бо омма робитаи зич дошта, иҷроии сиёсати ҳизбро дар сатҳи амалӣ таъмин менамуданд. Сиёсати нисбатан мутавозини дохилӣ, равобити қорӣ бо марказ ва таъмини фазои осоиштаи дохилӣ аз ҷумлаи хосиятҳои роҳбарии ӯ ба ҳисоб мераванд.

Аз ҷумла дар асари Максумов А “Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистони шуравӣ” оиди масъалаи рушди кишоварзӣ махсусан пахтакорӣ чунин омадааст: «Соҳаи кишоварзӣ бахусус пахтакорӣ самти меҳварии фаъолияти Ҷ. Расуловро ташкил медод. Шиносоии бевоситаи ӯ бо вазъи саҳро, ширкат дар раванди мусобиқаҳои меҳнатӣ, назорати шахсии захираҳо ва ҷараёни истеҳсолот шаҳодат аз як муносибати комилан фаъол ва саҳнавӣ ба масъалаҳои сиёсати иқтисодӣ буд. Ӯ борҳо дар моҳҳои калидии фаъолияти

кишоварзӣ: июн, июл ва август бе таваккуф сафарҳои корӣ анҷом меод, ки ин ба таври назаррас руҳияи коргаронро боло мебард ва самаранокии меҳнтро меафзуд» [116, с.68].

Дар шеваи кори Ҷ. Расулов як ҷузъи муҳими фарҳанги идоракунӣ мушоҳида мешуд: ӯ шахсан телефонҳои ҳукумати марбут ба кори ҷиддиро мебардошт ва мустақиман ба баррасии масъалаҳо мепардохт. Ин амалиёт ҳам дар сохтори бюрократии Шуравӣ камназир буд ва ҳам нишони соддагӣ масъулияти шахсӣ будани ӯ дар баробари иҷрои вазифаҳои давлатӣ дарак меод. Тавре ки Қаҳҳор Маҳкамов навиштааст: «Нуқтаи ҷолиби дигар дар хусусияти роҳбарии Ҷ. Расулов, ки бо роҳи таҳлиلى метавон равшан сохт, омезиши ҳувияти миллию таърихӣ бо арзишҳои муосири сиёсӣ фарҳангии аврупоӣ аст. Ӯ ба арзишҳои фарҳанги ориёӣ таъҷиб мекард, аммо дар баробари ин бо бархурди кушод ба ҷомеаи байналмилалӣ ва равандҳои замонавӣ, сиёсати мутавозинро роҳандозӣ менамуд. Ин амали ӯ на танҳо сабаби баланд гардидани эътибори шахсии ӯ дар байни кормандони ҳизбӣ ва мардум гардид, балки ҳамчунин як намунаи муваффақи мутобиксозии анъанаҳои миллий бо усулҳои нави сиёсати давлатӣ ба ҳисоб мерафт» [119, 57].

Тамоюли иҷтимоии шахсияти Ҷ. Расулов дар муносибаташ бо фарҳангу ҳунар низ зоҳир мешуд. Иштироки ӯ дар чорабиниҳои фарҳангӣ, аз ҷумла даҳаи адабиёт ва санъати Русия дар Тоҷикистон (соли 1967), ки беш аз 300 нафар иштирокчи дошт, гувоҳи он аст, ки сиёсатмадори воқеан миллий бояд дар баробари масоили иқтисодиву сиёсӣ, ба эҳёи фарҳанги миллий ва таҳкими робитаҳои фарҳангӣ низ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намояд [128, с.22].

Субҳи 12-уми апрели соли 1961, ҳангоме ки тамоми ҷаҳони Шуравӣ ва бахусус, сокинони Тоҷикистон бо як эҳсоси шодмониву ифтихор аз парвози нахустин инсон ба кайҳон – Юрий Гагарин сарфароз буданд, фазои сиёсӣ дар маркази Тоҷикистон шаҳри Душанбе рӯ ба тағйири шадид дошт. Дар дохили бинои Комитети Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон, воқеъ дар кӯчаи марказии шаҳр, ҷаласаи муҳим ва сарнавиштсоз оид ба муҳокимаи аъзои

роҳбарияти олии ҷумҳурӣ ҷараён дошт. Сабаби асосии ин муҳокима иттиҳомҳои изофанависии ҳосили пахта буд, ки ба унвони ҷинояти сиёсӣ иқтисодӣ қабул гардид.

Шомгоҳон натиҷаҳои ҷаласа ошкор шуд, ки қотиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон Турсун Ёлчабоев, қотиби дуввуми КМ Пётр Обносков, раиси Шурои Вазирон Назаршо Додхудоев ва додситони ҷумҳурӣ Ҳасан Ҳусейнбоев бо баҳонаи «изофанависӣ» аз вазифаашон барканор карда шуданд. Бо ин ҳодиса марҳилаи нави таърихӣ дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон шуруъ гардид, ки бо вуруди шахсияти собиқадори ҳизбӣ ва дипломати варзида Ҷаббор Расулов ҳамчун роҳбари олии ҷумҳурӣ иртибот гирифт.

Турсун Ёлчабоев ҳамчун яке аз сиёсатмадорони намоёни нимаи дуюми солҳои 50-и бегонаи солҳои 60-уми асри XX шинохта мешуд. Дар давраи роҳбарии ӯ Тоҷикистон дар бисёре аз соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, бахусус кишоварзӣ ва саноат, рушд намуд. Пахтакорӣ ҷумҳурӣ, ки аз бахшҳои асосии иқтисоди он замон махсус меёфт, ба марҳилаи нави сифатӣ миқдорӣ расид. Дар миёнаи асри XX пахтаи Тоҷикистон дар миёни ҷумҳуриҳои Шуравӣ аз лиҳози сифат ва тозагии нах ба маҷмаи баланди истеҳсоли расида буд.

Суҳанронии Т. Ёлчабоев дар Пленуми декабри КМ ҲКШ соли 1959, ки ба масоили кишоварзӣ бахшида шуда буд, на танҳо ба таври мусбат аз сӯи ҳозирин пазируфта шуд, балки шахсан аз қониби Қотиби аввали КМ ҲКШ Н. С. Хрущёв борҳо бо эҳтиром ва таҳсин ёд гардид [204]. Ҳамзамон, маълум аст, ки Н.Хрущёв ба дониш, малакаи ташкилотчиӣ ва фаъолияти сиёсӣ маъмурии Т. Ёлчабоев бо ҷашми нек менигарист.

Бо вуҷуди ин, мураккабшавии вазъи сиёсӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ дар оғози солҳои 1960 ва болоравии шиддати идеологӣ дар заминаи иҷроии нақшаҳои истеҳсоли боиси он гардиданд, ки масъулияти ҷавобгарӣ барои изофанависии омор ба дӯши раҳбарони ҷумҳуриҳо вогузор карда шавад. Ин

раванд ба таври возеҳ сиёсишуда, аз суи Марказ истифода мешуд, то роҳбарони мустақилтар ва фаъоли ҷумҳурихоро аз сахнаи сиёсӣ дур намоянд.

Ҷиҳати муҳимми ин падида он буд, ки изофанависӣ, ба унвони як амалияи маъмулӣ, дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ кишвар густариш ёфта буд. Аз руҳияи мусобиқаи сотсиалистӣ сарчашма гирифта, роҳбарони муассисаҳо ва корхонаҳо бо ангезаи дарёфти мукофотҳои моддӣ ва унвонҳои фахрӣ ба “баланд намудани” рақамҳои истеҳсолӣ машғул мешуданд. Дар бисёре мавридҳо ғоидаи воқеӣ ба дасти заҳматкашон намерасид ва дар чайби доираҳои маҳдуди мансабдорон ҷамъ мегардид.

Дар Тоҷикистон низ, тибқи санҷиши соли 1961, ҳолатҳои изофанависӣ мушоҳида шуданд. Аммо, тавре баъдтар равшан гардид, ин амал асосан бо иштироки масъулини сатҳи миёнаи соҳаи кишоварзӣ сурат гирифта буд. Бо вучуди ин, тамоми масъулият ба дӯши раҳбарияти олии ҷумҳурӣ, аз ҷумла шахсан Турсун Ўлчабоев, вогузор гардид [211].

Дар таърихи 12–уми апрели соли 1961, соати 9:00, бюрои КМ Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон бо роҳбарии муваққати Низорамоҳ Зарифова ва хузури Фрол Козлов (намояндаи Бюрои сиёсӣ аз Маскав) ҷаласаи худро оғоз кард. Дар ин ҷаласа иштироки ногаҳонии Ҷаббор Расулов таваҷҷуҳи аъзои бюро ва расонаҳои сиёсиро ба худ ҷалб кард. То он лаҳза, бисёриҳо интизори таъйини Мирзо Раҳматов ба мақоми котиби аввал буданд, аммо бо тасмими Марказ роҳбарии сиёсии ҷумҳурӣ ба Ҷаббор Расулов, собиқ котиби КМ, раиси Шӯрои Вазирон ва дар он вақт сафири ИҶШС дар Ҷумҳурии Того, насиб гардид. Ин тағйироти кадрӣ, ки дар зоҳир ҳамчун як ҷузъи одии сиёсати кадрӣи ҲКИШ ҷилва мекард, дар асл нишони равшани така ба шахсиятҳои ба Марказ содиқ ва дорои таҷрибаи васеи сиёсӣ маъмурӣ буд. Дар шахси Ҷаббор Расулов роҳбарияти ҲКИШ шахсияти боэътимод, собитқадам ва аз лиҳози ахлоқӣ сиёсӣ санҷидашударо дид, ки тавонист беш аз бист сол Тоҷикистонро бо як сиёсати муътадил ва мутавозин идора намояд.

Барканории Турсун Ёлчабоев ва ба сари роҳбарӣ омадани Ҷаббор Расулов дар моҳи апрели соли 1961 танҳо як навбат дар силсилаи тағйироти кадрӣ давлати Шуравӣ набуд, балки он бозгӯи табиати печидани равандҳои сиёсӣ, муносибатҳои марказу маҳал ва муборизаи идеологӣ дар заминаи нақшаҳои иқтисодӣ ва омор буд. Ин ҳодисаҳо на танҳо боис ба тағйири роҳбарияти ҷумҳурӣ шуданд, балки самти наво ба рушди сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистон бахшиданд.

Дар тули таърихи ташаккули низоми давлатӣ ва сиёсати дохилии Тоҷикистон дар замони Шуравӣ, нақши шахсиятҳои алоҳида дар ташаккули сиёсати миллӣ ва рушди иқтисодӣ иҷтимоии ҷумҳурӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Яке аз чунин шахсиятҳо, ки нақши калидӣ дар таърихи сиёсати замони шуравии Тоҷикистон бозид, Ҷаббор Расулов буд. Ӯ аз ҷумлаи роҳбароне махсус меёбад, ки тӯлонитарин давраи роҳбариро дар ҶШСТ (аз соли 1961 то 1982) ба уҳда дошт ва равандҳои сиёсӣ иқтисодии кишварро дар ҷараёни ислоҳоти муҳими кишоварзӣ ва саноатӣ роҳнамоӣ намуд. Марҳилаи аввали фаъолияти сиёсӣ роҳбарии Ҷаббор Расулов дар замони ислоҳоти хрущёвӣ (солҳои 1950–1960) сурат гирифт. Дар ин давра, ба хусус дар доираи сиёсати «ҷаҳиши пахта» ки аз ҷониби Н. С. Хрущёв ҳадафмандона роҳандозӣ мешуд, нақши мутахассисони соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла дар заминаи рушди пахтакорӣ, хеле баланд арзёбӣ мегардид [166, с.37]. Тоҷикистон, ки аз ҷиҳати иқлимӣ ва табиӣ имконоти мусоиди рушди пахтакориро дошт, яке аз марказҳои татбиқи таҷрибаҳои аграрии Иттиҳоди Шуравӣ гардид.

Маҳз дар ҳамин замина, Ҷаббор Расулов, ки роҳро аз зинаҳои поёнии роҳбарии соҳаи кишоварзӣ тай намуда буд, соли 1955 ба Маскав даъват гардида, ба ҳайси муовини вазири кишоварзии ИҶШС таъйин шуд. Ин таъйинот на танҳо эътирофи қобилияти идоракунӣ ва малакаҳои ташкилотчиӣ ӯро нишон дод, балки заминаи омодагӣ Ҷ. Расуловро

ҳамчун яке аз номзадҳои эҳтимолии котибияти Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ (КМ ҲКИШ) ба миён овард.

Бо вучуди ин, дар натиҷаи тағйироти кадрӣ сиёсии солҳои 1957-1958, ки бо барканории рақибони сиёсӣ аз суи Н.Хрущёв сурат гирифт, номзодии Ҷаббор Расулов ба ин мансаб бекор гардид. Никита Хрушев ба ҷойи ӯ Нуриддин Муҳиддиновро аз Ўзбекистон ба вазифаи котиби КМ ҲКИШ оид ба кишоварзӣ таъйин намуд ва роҳбарии Ўзбекистонро ба Шароф Рашидови ҷавон вогузошт. Бо ин, фаъолияти расмӣ Ҷаббор Расулов дар сатҳи иттифоқӣ муваққатан хотима ёфт ва ӯ ба Душанбе бозгардонида шуд.

Дар ҳамин марҳила, дар соли 1960, бо назардошти таҷрибаи сиёсӣ ва малакаҳои роҳбарии байналмилалӣ Ҷ.Расулов, ӯ ба ҳайси Сафири Ҷаҳуллода ва мухтори ИҶШС дар Ҷумҳурии Того (Африко) таъин гардид. Ин масъулияти дипломатӣ, дар заминаи густариши сиёсати хориҷии ИҶШС дар қитъаи Африко татбиқ мегардид [42]. Бо вучуди ин, фаъолияти дипломатии Ҷаббор Расулов тул намекашад, зеро дар дохили роҳбарияти Тоҷикистон муноқиша ва муҳолифатҳо авҷ мегиранд, ки боиси тағйироти ҷиддии кадрӣ мегарданд.

Миёни роҳбарони ҷумҳурӣ – Турсун Ўлҷабоев (котиби аввал), Назаршо Додихудоев (раиси Шурои Вазирон) ва Мирзо Раҳматов (раиси Президиуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон) муборизаҳои сиёсии ошкору пинҳон шиддат мегирад. Дар чунин вазъияти бухронӣ, Маскав зарурати ворид кардани роҳбари миёнарав ва қобили қабули умумро эҳсос мекунад ва шахсияти Ҷаббор Расуловро ҳамчун номзоди беҳтарин барои идораи ҷумҳурӣ арзёбӣ мекунад.

Фаъолияти сиёсиву давлатӣ ва роҳбарии Ҷаббор Расулов дар таърихи давлати шуравии Тоҷикистон ҳамчун марҳилаи устуворсозии низоми сиёсӣ ва рушди соҳаҳои стратегӣ хоҷагии халқ арзёбӣ мешавад [154, с. 15]. Бо вучуди он ки баҳогузорӣ ба шахсияти ӯ дар байни сиёсатмадорон ва муҳаққиқон яқсон нест, воқеияти таърихӣ нишон медиҳад, ки маҳз дар

даврони роҳбарии ӯ бисёре аз инфрасохторҳои муҳими ҷумҳурии бунёд шуда, заминаи рушди иқтисодиву иҷтимоии минбаъдaro фароҳам оварданд.

Шахсияти Ҷаббор Расулов дар таърихи навини Тоҷикистон мисоли равшани роҳбари сиёсӣ, ки дар зери фишори сиёсати марказ ва маҳдудиятҳои сохти маъмурии Шуравӣ, бо истифода аз малакаи ташкилотчиӣ ва таҷрибаи ҷандинсолаи худ тавонист ҷумҳуриро ба марҳилаҳои нави рушд раҳнамоӣ намояд.

Дар замони Шуравӣ муносибатҳо ва сиёсатҳои дохилии ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ таҳти таъсири мустақими Кремл қарор доштанд. Қарорҳои марказӣ ва сиёсати роҳбарии Маскав барои роҳбарони маҳаллии ҷумҳуриҳои миллии раҳнамоӣ ва меъёр таъин мекарданд. Ҳамин ҳолат дар мавриди Ҷаббор Расулов, яке аз роҳбарони аввали Тоҷикистон, низ ба таври равшан таҷассум ёфтааст. Фаъолияти ӯ ва муносибаташ бо маркази сиёсӣ ба воситаи таҷрибаи роҳбарони дигари ҷумҳуриҳо, аз ҷумла Турсун Ёлчабоев ва Шароф Рашидов таҳлил карда мешавад.

Дар солҳои баъд аз шуруи таъсири сиёсии Ю.В.Андропов ва дигар роҳбарони Иттиҳоди Шуравӣ Москва бо усули мураккаби «дарси адаб» ба роҳбарони ҷумҳуриҳои миллии таъсир расонд. Яке аз намунаҳои барҷастаи чунин таъсир, мучозоти Турсун Ёлчабоев, роҳбари онвақтаи Тоҷикистон, буд. Т. Ёлчабоев барои амали талошҳои фаровон ва ташаббускорихои мустақилонааш аз ҷониби Кремл маҳкум гардид. Ин ҳодиса намунаи дақиқе буд, ки чӣ гуна Москва барои нигоҳ доштани нуфузи худ ба роҳбарони маҳаллӣ «дарси адаб» медод.

Ҷаббор Расулов, ки бо назардошти ин мисол, тамоми фаъолияти минбаъдаашро таҳти назари эҳтиёт ва бо таваҷҷуҳ ба сиёсати Москва амалӣ мекард, қадаме аз сиёсати марказ берун намегузошт. Вай хуб дарк мекард, ки амалҳои мустақилона ва ташаббускорона метавонанд бо мучозоти Кремл анҷом шаванд. Аз ин рӯ, ӯ аз иқдомҳои бузург ва ҷудошаванда канораҷуӣ

мекард ва фаъолияти худро бар пояи хуччатҳои расмӣ ва дастурҳои марказӣ ташкил меод.

Намунаи муқоисавии фаъолияти Ҷ. Расулов ва Ш. Рашидов дар замони баъди заминларзаи Тошканд хеле муфид аст. Шароф Рашидов бо истифода аз буҷети иттифоқӣ ва ҳатто роҳҳои ғайриқонунӣ тавонист Тошкандро аз нав барқарор кунад ва рушди иқтисодии Ёзбекистонро таъмин намояд. Ба ақидаи баъзе таҳлилгарон ин талошҳо барои расидан ба истиқлолияти иқтисодии баъд аз Шуравӣ муҳим буд.

Дар муқобил, Ҷаббор Расулов бо одоби баланди шахсӣ ва эҳтироми қавӣ ба меъёрҳои марказӣ, талоши камшумор ва эҳтиёткорона мекард. Вай дар давраи бозсозии горбачёвӣ ва таҳлилҳои пас аз он дар қатори роҳбарони аввали ҷумҳуриҳои Шуравӣ ба унвони як шахси дорои ҳаёти пок ва фаъолияти ҷавобгар пазируфта шуд [186].

Ҷаббор Расулов ҳамчун роҳбари аввали Тоҷикистон на танҳо сиёсати марказиро иҷро мекард, балки ба рушди иқтисоди маҳаллӣ, бахусус хоҷагиҳои пахтакорӣ аҳаммияти зиёд меод. Ё дар муносибат бо роҳбарони бригадаҳои пешқадам ғамхорӣ зоҳир менамуд ва сарварони хоҷагиҳои пахтакорро ба таври шахсӣ роҳбарӣ мекард. Аз ҷумла, Абдуғаффор Самадов, Миралӣ Маҳмадалиев, Аскаралӣ Мирзоев, Эначон Бойматова ва Талбак Садриддиновро ҳамчун роҳбарони пешқадам эҳтиром мекард ва дар сурати зарурат хоҳишҳои онҳоро ба вазорату муассисаҳои ҷумҳуриявӣ мефиристод.

Таъкид кардан зарур аст, ки Ҷаббор Расулов ба рафти қори хоҷагиҳо таваҷҷуҳи мустақим дошт ва пеш аз ҷаласаҳои ҷумҳуриявӣ шахсан ба хоҷагиҳо сафар мекард, то рафти корҳоро назорат ва мушоҳида намояд [202]. Дар ҳамин замина, барои қадршиносии роҳбарони беҳтарини пахтакорӣ, Ҷаббор Расулов ба Дадочон Тоҳиров (Хучанд), Ҳукмиддин Фозилов (Ёвон) ва Тўрахон Тошев (Данғара) унвони Қаҳрамони меҳнати сотсиалистиро тақдим намуд [209]. Ин иқдом нишонгари эҳтироми баланди ӯ ба меҳнат ва талошҳои шахсони фаъол дар соҳаи пахтакорӣ буд.

Умуман, фаъолияти Ҷаббор Расулов ҳамчун роҳбари аввали Тоҷикистон дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ хусусияти нозук ва мураккаб дошт. Вай дар симои як роҳбари пурмахсул ва хоксор ва ҳамзамон шахсе, ки сиёсати Маскавро риоя мекард, намоён гардид. Таъсири сиёсии «дарси адаб»-и Маскав, ки дар шахсияти Турсун Улчабоев амалӣ шуд, фаъолияти ӯро зери таъсир қарор дод ва аз ташаббускориҳои мустақилона монанд шуд. Муқоиса бо роҳбарони дигари минтақавӣ, аз ҷумла Шароф Рашидов, нишон медиҳад, ки Ҷаббор Расулов сиёсати дигарро пеш гирифт – сиёсати эҳтиёткорӣ ва соддагӣ.

Муносибати наздик ба роҳбарони маҳаллӣ ва сахмгузорӣ дар рушди хоҷагиҳои пахтакорӣ нишонаи масъулияти ӯ дар пешбурди иқтисоди ҷумҳурӣ буд. Бо вучуди мавқеи маҳдуд ва таҳти назари қатъии Кремл қарор доштан, Ҷаббор Расулов ҳамчун шахси барҷаста ва мутобиқ ба воқеияти сиёсӣ дар таърихи Тоҷикистон ҷойгоҳи ҳудро дорад.

Тафаккур ва амалкарди роҳбарони вилоятӣ ва ҷумҳуриявии Иттиҳоди Шуравӣ дар солҳои миёнаи асри XX аз омилҳои муҳими устувории низоми сотсиалистӣ маҳсуб меёфт. Дар ин замина, шахсияти Ҷаббор Расулов ҳамчун роҳбари Тоҷикистон намунаи барҷаста аст, ки бо таҷрибаи хоксорӣ, сарфакорӣ ва масъулияти баланд дар идоракунии маҳбубият пайдо кард. Бар асоси таҳлилҳои гуногун ва санадҳои сохторҳои ҳокимияти Шуравӣ, ҳислатҳои инсонӣ ва сиёсии Ҷаббор Расулов дар сатҳи истисноӣ қарор доштанд ва барои таҳкими муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷумҳурӣ заминаи устувор фароҳам оварданд [180].

Аз лаҳзаи интиҳоб шуданаш ба мақоми котиби Комитети Марказии Ҳизби коммунисти ҶШС Тоҷикистон Ҷаббор Расулов бо намунаи возеҳи сарфакорӣ ва эҳтиёткории истифодаи маблағҳои давлатӣ ба таҷрибаи идоракунии ҳукумати онвақта шакл дод. Баръакси рафторҳои маъмулӣ ва кӯшишҳои худнамоӣ, ки дар сохторҳои ҳокимият гоҳ-гоҳ мушоҳида мешуданд, ӯ фалсафаи идоракунии масъулро дар асоси хоксорӣ ва

шикастанафсӣ чорӣ намуд, ки он ба ҳар як кормандони ҳукумат намунаи ибрат буд. Муҳаббати Ҷ. Расулов ба сарфакорӣ ва масъулиятшиносӣ на танҳо дар доираи сиёсати расмӣ қарор дошт, балки ба сифат ва хислатҳои шахсии ӯ низ вобастагӣ дошт. Ҳамчунин таъкид гардидааст, ки «Ӯ хангоми сафарҳо ва мулоқотҳои қорӣ бо шахру ноҳияҳои ҷумҳурий ҳамеша талош мекард, ки маблағҳои давлатӣ ва воситаҳои ҳукумати ро бидуни исроф харҷ намояд. Ҳатто дар вохӯриҳои расмӣ дар назди ӯ ҳамеша як пиёла чой гузошта мешуд, ки Ҷаббор Расулов онро аз ҳисоби музди меҳнаташ пардохт менамуд. Ин амал нишонгари он буд, ки ӯ барои ҳифзи ваҳдати арзишҳои ҷамъиятӣ ва сарчашмаҳои давлатӣ масъулият ҳис мекард» [101, с.217].

Мақтаби идоракуни ва инсонгарии Ҷаббор Расуловро ҳамсафонаш ва ҳамкорони наздиқаш, аз ҷумла Абдулаҳад Қаҳҳоров, Солеҳ Ашӯрович Раҷабов, Қаҳҳор Маҳкамов, Низорамоҳ Зарифова, Маҳмадулло Ҳолов, Меҳрубон Назаров, Моёншоҳ Назаршоев ва дигарон, ҳамчун намунаи шикастанафсӣ ва ҳоксорӣ пазируфтаанд. Ин хусусиятҳо дар ҷомеаи Шуравӣ, ки бо тамоюли бюрократия ва ҳизбикунонии зиёд аломат мегирифт, хеле арзишманд ва қамефт буданд. Ин ҳолат ва паҳншавии ин гуна роҳбарӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ нишонаи эътибори сиёсӣ ва иҷтимоии роҳбари мазкур буд.

Дар мавриди ҳоксорӣ ва шикастанафсӣ Ҷаббор Расулов, инчунин, дар адабиёти илмӣ ва публицистӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир шудааст. Нависандаи маъруфи тоҷик Ибод Файзуллоев дар рисолаи публицистии худ далелҳои ибратомӯзеро дар бораи хислатҳои инсонии ин роҳбар овардааст. Ҳамчунин, паҷӯҳишҳои ҷиддӣ ва муфассалро дар ин самт Искандар Қаландаров анҷом дода, бо манбаъҳои гуногун ва шоҳидони замон ба таҳлили мӯшиқофона пардохтааст. Дар ҳамин замина, сиёсатшиносон ва ходимони давлатӣ, мисли Султон Мирзошоев, ки ҳудаш аз дастпарварони мақтаби идоракунии Ҷаббор Расулов буд, бо эҳтиром аз ҳоксорӣ ва фуроғатии ӯ ёдовар мешаванд [121, с.68].

Профессор Карим Абдулов, бо зикри таҷриба ва мактаби сиёсии Ҷаббор Расулов таҳти унвони “Матинирода”, баҳсида ба 70–солагии ӯ қайд мекунад, ки «сиёсати идоракунии сотсиалистӣ ва таҷрибаи роҳбарони Шуравӣ то ба имрӯз дар ҷомеаҳои демократӣ ва дунявӣ аҳаммияти худро гум накардааст. Ӯ таъкид менамояд, ки дар ҳоле, ки кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба таҷрибаи барномарезии истеҳсолот, ҳифзи иҷтимоии инсон ва тарбияи захираи зехнӣ таваҷҷуҳи зиёд доранд, таҷрибаи роҳбароне мисли Ҷаббор Расулов ҳамоно барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва тарбияи насли нав дар шароити иқтисоди бозоргонӣ як манбаи гаронбаҳо ба ҳисоб меравад» [176].

Аз ин рӯ, таҷрибаи сиёсӣ ва инсонӣ, хусусан мактаби идоракунии Ҷаббор Расулов, на танҳо барои таҳқиқоти таърихӣ, балки барои омӯзиши равандҳои муосири рушди иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва роҳбарии давлатҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ низ аҳаммияти бузург дорад. Ибтидои солҳои 60–уми асри XX дар таърихи Тоҷикистони Шуравӣ ҳамчун давраи мураккаб буда, нисбат ба роҳбарии устувор ва дурандеш дошт. Ин замон, ки бо ҳиссиёти шадиди бим, нобоварӣ, ноиттифоқӣ ва мухолифати сиёсӣ шинохта мешуд, тақозо менамуд, ки раҳбаре аз қатори шахсони мутафаккиру ҷасур ва дорони хиради сиёсии баланд пайдо шавад, ки тавонад бо дарки амиқи вазъияти он рӯзгор ва тавоноии идоракунии миллӣ ин мушкилотро паси сар намояд.

Ҷаббор Расулов бо таъйини худ ҳамчун сарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин марҳалаи ҳассос рисолати таърихӣ бар дӯш гирифт, ки на танҳо ҷилавгирӣ аз нооромиҳои сиёсӣ, балки таҳкими пояҳои давлатии ҷумҳурӣ ва ба даст овардани муттаҳидии сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ буд. Вай бо таъин бар дастгирии аъзои бюрои КМ ҲК Тоҷикистон, узви ҳукумат ва фаъолони сиёсӣ ҷамъияти тавонист бо заҳмати пайваста ва шабонарӯзӣ обрӯву эътибор ва нуфузи ҷумҳуриро дар миёни халқ ва дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ барқарор намояд. Ин навъ фаъолияти роҳбарӣ ҳамчун намунаи беҳтарини таҷрибаи сиёсӣ ва идоракунӣ дар муҳити душвор ва пуршиддати он замон арзёбӣ мешавад.

Дар ин замина, андешаҳои ҳамсафи хидмат ва ҳамкорони наздики Ҷаббор Расулов, ба монанди Низорамоҳ Зарифова [212], нишон медиҳанд, ки роҳбари тоҷик бо садоқат ва масъулияти баланд азобу машаққатҳо ва дилсӯзӣҳои зиёде кашидааст. Муҳимтарин нишонаҳои фаъолияти ӯ ин буданд, ки барои бунёди инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, махсусан дар минтақаҳои дурдаст ва кӯҳистон, тамоми захираву имкониятҳои мавҷударо самаранок истифода бурд. Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов, ҳазорҳо гектар заминҳои ташналаб шодоб ва ба истифодаи кишоварзон супорида шуданд, иншооти гидротехникӣ ба вуҷуд омаданд, ки ба баланд бардоштани сатҳи обрасонии заминҳо ва беҳтаршавии шароити зисти аҳоли мусоидат намуданд. Масалан, ба минтақаҳои Ёвону Оби–Киик, Бешкенту Ашти Калон оби Вахш расонида шуд ва бо ҳамин ба заминҳои сӯхтаи ноҳияи Данғара ҳаёти дубора бахшида шуд.

Дар робита ба рушди инфрасохтор низ Ҷаббор Расулов иқдоми ҷиддӣ намуд, ки дар ин самт роҳҳои мошингард, хатсайрҳои роҳи оҳан ва ҳавопаймӣ, заводҳо ва корхонаҳои истеҳсоли, мактабҳо, беморхонаҳо, санаторияю озоишгоҳҳо, театрҳо ва дигар муассисаҳои фарҳангӣ бунёд гаштанд. Ин тарҳҳои амалишуда ба таври воқеӣ заминаи рушди иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистонро дар солҳои баъдӣ таҳким бахшиданд ва номи Ҷаббор Расуловро ҳамчун яке аз фарзандони сарсупурда ва созандаи Тоҷикистони муосир дар хотираи халқ боқӣ гузоштанд.

Ҳамзамон бо фаъолияти ободкорӣ ва иқтисодӣ ҳамчун роҳбар аҳаммияти бузург ба решакан кардани мушкилоти иҷтимоӣ ва гуманитарӣ медод. Масалан, соли 1964 ҳангоми омодагӣ ба ҷашни 40–солагии ташкилҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба унвони ҳукумат шикоятҳои мушаххас аз ҷониби иштирокчиёни ҶБВ ба расмӣ расид. Дар ин шароит, бо ташаббуси Ҷаббор Расулов комиссияҳои тафтишотӣ таъсис ёфта, ба маҳалҳо ғиристода шуданд, то ба таҳлилу баррасии вазъи иҷтимоии ин қабил шахсон ва дастгирии онҳо машғул гарданд.

Яке аз мисолҳои дорони хислатҳои ҳамида ва инсонпарварии роҳбарӣ доштани Ҷаббор Расулов ташрифи шахсии ӯ ба вилоятҳои мухталиф ва шиносӣ бо ҳолати зиндагии қаҳрамонони ҚБВ мебошад. Ба таври мушаххас, дар вилояти Ленинобод бо пайвандони Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Тӯйҷӣ Эрайигитов шинос шуда, барои ҳаллу фасли мушкилоти онҳо чораҷӯӣ карданд. Қиссаи модари Тӯйҷӣ Эрайигитов, ки меҳост кафи хоки зодгоҳашро ба рӯи гӯри фарзанди қаҳрамонаш пошад, бо дастгирии шахсии Ҷаббор Расулов ба Ленинград сафар карда, ба орзуяш расид, намунаи равшани ҳамдилӣ ва эҳтироми амиқ нисбати хизматгузори Ватан мебошад [77, с. 21]. Ҳамзамон, чараёни наворгирии филми ҳуччатӣ оид ба ин мавзӯ, ки дар баробари таърихӣ буданаш шиносномаи ватандӯстӣ ва дӯстию ҳамзистии байни миллатҳои гуногун ва халқи Тоҷикистон махсуб мешавад, таъкиди бунёдии андешаҳои Ҷаббор Расулов ва муассир будани сиёсати иҷтимоии ӯро таъкият мебахшад.

Фаъолияти Ҷаббор Расулов дар давраи роҳбарии худ на танҳо ҳамчун намунаи беҳтарини идоракунии сиёсии минтақавӣ, балки ҳамчун намунаи воқеии масъулияти иҷтимоӣ, меҳнати халқи тоҷик барои ободонӣ ва таҳкими давлатдории миллӣ арзёбӣ мешавад. Ин қорнамоӣ барои таҳқиқоти минбаъда дар самти таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии Тоҷикистони Шуравӣ заминаи илмӣ ва манбаи беназир мегардад.

Дар таърихи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши Ҷаббор Расулов дар таҳкими принципҳои воқеии интернационализми сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун як унсури асосии сиёсати давлатии даврони Шуравӣ хеле назаррас аст. Ҷаббор Расулов ҳамчун шахсияти сатҳи баланди интернационалистӣ ва дар баробари он меҳвари ҳамбастагии миллату халқиятҳо шинохта мешавад. Ӯ на танҳо худ шахсияти интернационалист буд, балки оила ва насли пайравонаш низ дар руҳияи ҳурмат ба арзишҳои миллӣ ва ҷаҳонии башарӣ тарбият ёфта, намунаи ҳамзистии осоишта байни миллатҳоро таҷассум мекарданд.

Арбоби давлатӣ Қаландаров И оиди ин масъала чунин навиштааст: «Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов Тоҷикистон ҳамчун майдони ҳамкории 15 ҷумҳурии Иттиҳоди Шуравӣ бо зиёда аз даҳҳо миллат ва халқият шинохта мешуд. Маҳз дар ҳамин замон шаҳрҳо ва шаҳракҳои ба интернационалистӣ, монанди Ҷкалов (ҳоло Бӯстон), Табошар (ҳоло Истиқлол), Қайроққум (Гулистон), Норак, Роғун, Калининобод, Ёвон, Анзоб ва Шӯроб, бо суръати назаррас рушд намуданд. Ин таҳаввулотӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ на танҳо ба тараққиёти шаҳрсозӣ равона шуда буд, балки шаклирии ҷомеа ва инкишофи табақаҳои миллатҳои хурдро низ таъвият бахшид» [109, с.36].

Ҷаббор Расулов дар амалӣ намудани сиёсати интернационализм аз он ҷо ки танҳо ба директиваҳои ҳизбӣ ва марказӣ маҳдуд намешуд, шахсан бо намоёндагони миллату халқиятҳои гуногун вохӯриву гуфтугӯ мекард ва монеаҳои ҳаёти рӯзмарра ва иҷтимоии онҳоро бо ҷиддият ҳал менамуд. Ин равиш, бо вучуди баъзе интиқодҳои баъдии ҷомеашиносон, ки гӯё интернационализми васеъ метавонад худшиносии миллиро суғуст кунад, воқеан, ҳамчун шартӣ зарурии таҳкими ҳамбастагии милли ва суботи сиёсӣ ба ҳисоб мерафт. Дар воқеият, намунаҳои давлатҳои бузурги ҷаҳонӣ, монанди Федератсияи Россия, Олмон, Англия ва ИМА, ки дар онҳо беш аз сад миллату халқият бо ҳусни ҳамзистӣ зиндагӣ мекунанд, собит месозанд, ки худшиносии милли баръакс дар чунин муҳитҳо таҳким меёбад ва ҷойгоҳи онро маҳдуд намекунад.

Тибқи маълумоти оморӣ «дар солҳои 1970–1973 дар соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ва саноат мисли нақлиёт, алоқа, сохтмон, саноати сабук, геология, харитасозӣ, нерӯгоҳҳои барқӣ, сохтмони пули мошингузар ва ҷоҳанӣ шумораи назарраси коргарон ва мутахассисон аз миллатҳои ғайриточик ба қайд гирифта шуда буданд, ки ин худ шаҳодати равшани сиёсати интернационалистии он замон мебошад» [151, с.470].

Аз нигоҳи забонӣ низ бояд гуфт, ки айбдор кардани Ҷаббор Расулов дар мавриди камбуди ривҷёбии забони тоҷикӣ беасос мебошад. Дар замони роҳбарии ӯ муассисаҳои зиёди илмиву таҳқиқотӣ ба омӯзиши забони тоҷикӣ ва рушди он машғул буданд. Энциклопедияи Шуравии Тоҷик ва барномаҳои марбут ба забони тоҷикӣ дар он давра дастовардҳои арзанда мебошанд. Дар мақолаи мунсифонааш, ки нависанда ва сиёсатшинос Мазҳабшоҳ Муҳаббатшоев дар рӯзномаи «Вечерний Душанбе» ба ҷоп расидааст, ба ин масъала рӯшноӣ меандозад. Забони русӣ дар он давра забони технология ва маъмурияти марказӣ буд, ки дар асоси қарору даструҳи Маскав дар тамоми ИҶШС татбиқ мешуд. Ҳатто дар соҳаҳои ҷангалпарварӣ ва механизатсия низ омӯзиши забони русӣ зарур буд. Ба ин илова бояд гуфт, ки Ҷаббор Расулов худ бо диққати махсус ба таълими забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ дошт.

Имрӯз таҷрибаи интернационалистии Ҷаббор Расулов дар сиёсати миллӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун намунаи созанда муваффақона қабул ва васеъ истифода мешавад. Бо иқдомҳои Президенти мамлакат дар ҷумҳурӣ ҷамъиятҳои миллии гуногун, аз ҷумла узбекзабонҳо, украинҳо, кореягӣҳо, арманҳо ва дигар миллатҳо ба вучуд омаданд ва бо мақсади таҳкими ризоияти миллии онҳо аҳдномаи таърихӣ ризоияти миллӣ имзо гардид. Дар ҳамин ҳолат худшиносии миллӣ низ ба шакли сифатан нав ва мукамал таҳким ёфт, ки манфиатҳои ҳамагонро ҳифз менамояд.

Темур Дадобоев, ки собиқ котиби аввали Ҳизби коммунисти ноҳияи Колхозобод дар вилояти Хатлон мебошад, дар бораи шахсияти Ҷаббор Расулов хотираҳои худро чунин баён менамояд: “Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов, ки дар муддати даҳ сол Раиси Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва беш аз бист сол ҳамчун шахси аввал дар мақомҳои роҳбарикунандаи давлатӣ ва ҳизбӣ фаъолият намуд, хотираҳои нек аз ҳамкорӣ бо ӯ ва ҳамроҳонаш ба заминаи мусбат барои таърихи идоракунии

ҷумхурӣ табдил ёфтааст” [184]. Ин хотираҳо метавонанд ба чанд бахш чудо шаванд:

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус водии Вахш, яке аз минтақаҳои сермиллат ва серфарҳанги ҷумхурӣ буда, бо фарогирии миллатҳои гуногун, аз ҷумла тоҷикон, ўзбекон, қирғизҳо, русҳо, украинҳо, немисҳо, тоторҳо, яҳудӣ ва дигарон, шинохта мешавад. Ҷаббор Расулов ҳамчун роҳбари сатҳи олии ҷумхурӣ ва шахси дорои руҳияи баланди интернатионалистӣ, дар масъалаи интиҳоби кадрҳо ба маҳалгарой ва миллатгарой дода нашуд, балки мутахассисону роҳбаронро бо назардошти қобилиятҳои касбӣ, ташаббускорӣ ва инсондӯстӣ интиҳоб ва ҷобачо менамуд. Ӯ шахсан бо номзадҳо суҳбатҳо мегузаронд ва ба сифати кордонӣ, сиёсатмадорӣ ва меҳнатдӯстии онҳо арҷ мегузошт.

Ҳангоми сафарҳояш ба шаҳру ноҳияҳои ҷумхурӣ бо роҳбарони маҳаллӣ, аз ҷумла роҳбарони хоҷагиҳои пешқадам, масоили кадрӣ ва такмили таҷрибаҳоро баррасӣ ва машварат менамуд. Омӯзиши номзадҳо тавассути машваратҳо дар кумитаҳои ҳизбӣ ва вазоратҳои дахлдор амалӣ мегардид.

Аз ин амалҳо бармеояд, ки роҳбарияти ҷумхурӣ ва шахсан Ҷаббор Расулов барои таълими кадрҳои роҳбарикунанда тамоми тадбирҳоро ҷиддӣ мегирифт ва мекушид, ки шахсони тасодуфӣ дар вазифаҳои роҳбарикунанда ҷойгир нагардида, фақат кадрҳои лаёқатманд ва соҳибмаърифат ба кор ҷалб шаванд.

2. Ҷаббор Расулов дар раванди азхудкунии заминҳои наво ва рушди иқтисоди водии Вахш нақши барҷаста дошт. Азхудкунии минтақаҳои Ғараутӣ, Ташрабат ва Уртабузи ноҳияи Колхозобод бо маблағгузориҳои буҷетӣ ва кӯмаки хоҷагиҳои маҳаллӣ ва таҷҳизоти техникаи идораи «Селхозтехника» ба истифода дода шуданд. Масъалаҳои муҳимми обёрӣ, таъминот бо техника ва сӯзишворӣ, ки дар ҳоли таъсис наёфтани сохторҳои вилоятӣ душвории ҷиддӣ доштанд, бо дастгирии ғаврии Ҷаббор Расулов ҳал мешуданд.

Ҳангоми интиҳоб шуданаш ба ҳайси депутати халқии Шурои Олӣ, интиҳобкунандагон ба ӯ масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва инфрасохторию, аз ҷумла таъмини газу табиӣ, бунёди шабакаҳои обу ташноб ва касалхона, вогузор намуданд. Ҷаббор Расулов бо диққати хоса ин масъалаҳоро қабул намуда, барои амалӣ намудани онҳо тамоми имкониятҳоро фароҳам овард.

3. Ҷаббор Расулов нисбат ба кормандон ва ҳамкоронаш серталаб ва катъӣ буд. Вақте ба ноҳияҳо сафар мекард, ба ҳама намоишкорӣ ва зиёдаравӣ иҷозат намедод. Ӯ бо либоси одӣ ва тарзи ҳаёти сода эҳтиром ва назокатро баён менамуд ва аз исрофкорӣ дар хӯрокхӯрӣ ҷилавгирӣ мекард.

Баъди анҷоми сафарҳои корӣ дар ноҳияҳо чаласаҳои ҷамъбасти баргузор шуда, Ҷаббор Расулов бо ҳисси масъулияти баланд вазъи ҳамаи соҳаҳоро таҳлил намуда, роҳбаронро вазифадор менамуд, ки камбудихоро бартараф ва масъалаҳои муҳимро зудтар ҳал намоянд. Ӯ дар мулоқотҳо бо роҳбарони вилояту ноҳияҳо оид ба пешгирӣ аз қонуншиканиҳо ва беҳтар намудани фаъолиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъкид менамуд. Ҳаёт ва фаъолияти Ҷаббор Расулов намунаи ибрат ва омӯхтан барои наслҳои минбаъда мебошад. Ӯ ҳамчун шахси дорои инсондӯстӣ, донишу маҳорат ва масъулияти баланд, бо фаъолияти пурмахсул дар дилҳо ва хотироти ҳамкоронаш ҷойи устувор гирифт.

Корманди шоистаи ҷумҳурӣ Бекматов Б. хотираҳои худро оид ба фаъолияти иҷтимоиву сиёсӣ ва шахсияти Ҷаббор Расулов дар мақолаи худ бо унвони «Сарвари нақӯном» баён намудааст: «Дар моҳи апрели соли 1961 дар шаҳри Душанбе Пленуми ғайринавбатии Комитети марказии Партияи коммунисти Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он як қатор роҳбарону аъзои Бюрои Комитети марказӣ бо сабаби роҳ додан ба камбудихо дар хоҷагии халқ, бахусус дар соҳаи пахтакорӣ, аз вазифаҳои худ озод карда шуданд. Дар ин Пленум, ки 12 апрели соли 1961 барпо гардид, бо пешниҳоди Комитети марказии КПСС номзadian Ҷаббор Расулов ба вазифаи котиби

якуми Комитети марказии Партияи коммунисти Тоҷикистон пурра дастгирӣ ёфт» [90, с.86].

Соҳаи пахтакорӣ, ки ҳамчун зироати техникӣ ва соҳаи стратегӣ барои рушди иқтисодиёти ҷумҳурий нақши ҳалкунанда дошт, ҳамеша диққату таваҷҷуҳи ҷиддӣ аз роҳбарият тақозо мекард. Қариб 60 фоизи даромаднокии буҷети ҷумҳурий дар он замон аз ҳисоби саноати сабук ба даст меомад. Пахта ҳамчун манбаи асосии нон, гӯшт, матоъ, маош ва воситаи бехтаршавии сатҳи зиндагии сокинон дар ҷумҳурий муҳим арзёбӣ мешуд. Аз ин рӯ, дар таъйин ва ба ҷойи мувофиқ гузоштани кадрҳои роҳбарикунандаи совхозу колхозҳо ва трестҳои соҳаҳои агросаноатӣ котиби аввали Комитети марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон – Ҷаббор Расулов таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекард.

Ҷаббор Расулов ҳамчун шахси заҳматкаши содиқ ва эҳтиромгузор ба деҳқон ва коргарони заҳматкаш шинохта мешуд. Ҳар вақте ки ба ноҳияи Кӯлоб меомад, ҳатман дар бораи вазъи зиндагии бригадирони маъруфи соҳа, мисли Латиф Табаров (колхозии Ленинград), Хоразм Хоркаш, Гурез Саидов, Ҳаёт Олимов (колхозии ба номи Амиршоев) ва Маҳсиддин Юсупов (колхозии вилояти Хатлон) пурсон мешуд: «Вай борҳо дар заминҳои пахтакорӣ бо бригадирон дар шипангҳо (саройҳо) нишаста, ҳамроҳ бо онҳо ҷой менӯшид ва аз вазъи зиндагии колхозчиён бо самимият пурсон мешуд. Ҳатто барои ҷашни 70–солагии Ҳаёт Олимов –сардори бригадаи ба номи Амиршоев саҳмгузори намуд. Бо қарори Бюрои Комитети шаҳрии партия ва Бюрои Комитети марказии Партияи коммунисти Тоҷикистон, Ҳаёт Олимов бо Ифтихорномаи фахрӣ мукофотонида шуда, дар рӯзи ҷашн мукофот бо иштироки котиби Комитети марказӣ оид ба хоҷагии қишлоқ Мирзо Бобоев супорида шуд ва табрикномаи махсуси Ҷаббор Расулов ба ӯ тақдим гардид» [96, с.75].

М. Бекматов алоҳида қайд мекунад, ки «Ҷаббор Расулов нафаре буд, ки мардуми Кӯлоб саҳми босазои ўро дар сохтмони фурудгоҳи Кӯлоб, барқарорсозии Институти педагогӣ (ҳоло Донишгоҳи Кӯлоб), бунёди роҳи

оҳани Кӯрғонтеппа–Кӯлоб, роҳи автомобилгарди Кӯлоб–Қалъаи Хумб, аз худ кардани заминҳои ташналаби Данғара ва Уртабузи ноҳияи Фархор ва даҳҳо қори нек ва пурсамари дигар ҳамеша ёд доранд» [90, с.87]. Бешубҳа, ҳар давраи замон вобаста ба талабот ва ниёзҳои худ шахсони наққор ва бохирадери ба арса мебарорад, ки барои наслҳои оянда ҳамчун оинаи ибрат хизмат хоҳанд намуд.

Ҷаббор Расулов ҷаъолияти хизматиашро аз муҳандиси кишоварзӣ оғоз намуда, то ба мансабҳои баландтарини ҷамъиятӣ ва сиёсӣ расидааст. Ҷаъолияти шоистаи ӯ дар назди халқ ва Ватан ҳамчун манбаи нур ва машъали равшан дар дилу дидаи мардум абадӣ нақш бастааст. Яке аз хусусиятҳои аслии идораи ҳизбӣ ва давлатӣ дар давраи Шуравӣ ин раванди қатъӣ ва муназзами санҷиши кадрҳо буд, ки барои бартараф намудани шахсиятҳои тасодуфӣ ва ғавқуллодаи сари қудрат омадан зарур шумурда мешуд. Ин раванд, ки яке аз самтҳои асосии сиёсати кадрӣ ҳизбӣ ба ҳисоб мерафт, ба таъмини ташаккули ҳаёти роҳбарии боистеъдод, касбӣ ва боэътимод равона гардида буд. Дар чунин шароит масъалаи ҷобачогузорию кадрҳо ҳадафи асосӣ ва таҳти назорати ҷиддӣ қарор дошт.

Дар доираи сиёсати кадрӣ Иттиҳоди Шуравӣ миллатчиғӣ ва маҳалгарой ҳамчун омилҳои зиддиҳизбӣ ва зараровар арзёбӣ шуда, бар зидди онҳо чораҳои амалӣ ва ҷиддӣ андешида мешуд. Ин табиатан маънои бегона будани чунин ҳислатҳо барои аксарияти ходимони сиёсии он давра, аз ҷумла шахсиятҳои маъруфи ҳизбӣ мисли Ҷаббор Расулов ба ҳисоб мерафт. Ин принсипи баробариву интиҳоб дар таъйини вазифа бар асоси кордонӣ, ихтисос, малака, инсондӯстӣ ва сифатҳои ахлоқии баланд амалӣ мешуд. Ҳамин аст, ки ҳар шахс барои ба даст овардани вазифаҳои давлатӣ бояд дорои камолоти маънавӣ ва касбӣ мебуд ва пайваستا барои тақмили худ талош мекард. Маҳз ба ҳамин хотир, ба вазифаҳои калидии котибони ҳизбӣ асосан нафароне интиҳоб мешуданд, ки на танҳо дар замони худ пешсаф буданд, балки дар байни мардум эътиром ва эътимоди васеъ доштанд. Ҷаббор

Расулов ҳамчун намунаи комили ин равиш, дар ҳар сафар ба ноҳияҳо ва вилоятҳо бо диққат ва масъулияти баланд бурду боҳти минтақаҳо аз наздик меомӯхт ва бо таҳлили амиқ соҳаро мешинохт. Воқеан, дар гуфтугӯҳои ӯ бо мардуми одӣ самимият ва эҳсоси масъулият ба таври ҷолиб чилва мекард, ки барои ҳар як ходими давлатӣ намунаи ибрат ва таҳсин буд.

Ходими ҳизбию давлатӣ—Низорамоҳ Зарифова таъкид мекунад, воқеан, шохиди он будем, ки дар вақти сафарҳои Ҷаббор Расулов раиси кумитаҳо, вазоратҳо ва ташкилотҳои гуногун то нисфи шаб дар ҷойҳои кори худ ҳозир мемонданд ва интизори амру фармоишҳои ӯ буданд, зеро медонистанд, ки ҳатто дар нимаҷаби шаб низ барои ҳалли масъалаҳои муҳим ӯро зарурат ҳаст. Тағйиротҳои аз ҷониби ӯ ба роҳ мондашуда аз ҷумла асфалтпӯш кардани роҳҳо, сохтмони биноҳои истиқоматӣ, мактабҳо ва интернатҳо, кашидани хатҳои барқ ва телефон ба минтақаҳои дур ва сохтмони роҳҳои автомобилгард ба беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардуми кӯҳистон таъсири амиқ расониданд [214].

Таҷрибаи кори Ҷаббор Расулов дар забони шахсиятҳои ҳамзамони ӯ, аз ҷумла Аҳмадҷон Умаров, равшан инъикос меёбад. Масалан, дар як ҷаласа дар соли 1980 Ҷ. Расулов бо оромиш ва боварӣ таъмири меҳмонхонаи «Душанбе»—ро ба А. Умаров супорид ва он бо сифати хуб анҷом ёфт [204]. Ин мисол нишон медиҳад, ки сиёсати кадрӣ ӯ бар асоси масъулият ва касбият равона шуда буд. Ӯ ҳамчун шахси одӣ бо мардум буд, аз расму урфи зиёдатӣ канора мегирифт ва шахсияташ ба баланд бардоштани фазои ахлоқии ҷомеа мусоидат менамуд. Саҳми ӯ дар рушди саноат ва кишоварзӣ низ назаррас буда, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар замони ӯ ба теъдоди зиёд афзуд. Ҷаббор Расулов барои сиёсатмадорон намунаи қабириродагӣ, поквичдонӣ ва масъулиятшиносӣ буд. «Ӯ бо оромӣ, аммо бо устуворӣ аз соҳибвазифаҳо масъулият талаб мекард, аз мақоми худ барои манфиати шахсӣ истифода намебурд ва дигаронро низ ба ин усул водор менамуд» [87, с.15]. Ҳамин вижагиҳои шахсӣ ва роҳбарии ӯ боиси эҳтиром ва таъсири амиқ

ба чомеа гардида, чойгоҳи хосе дар таърихи сиёсати Тоҷикистон касб намудааст.

Шахсият ва фаъолияти Ҷаббор Расуловро метавон дар заминаи таҳлили таҳаввулоти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсати дохилии Тоҷикистон дар давраи баъдичангӣ арзёбӣ кард. Дар муқоиса бо роҳбарони дигар, маҳз дар замони ӯ таҷрибаи идоракунӣ ба дараҷаи муайяни мустақилият ва масъулияти иҷтимоӣ расид. Ӯ шахсияти муътадил, амалгаро ва дурнамоандеш буд, ки дар саҳифаи таърихи Тоҷикистон нақши созанда ва таъсиргузор гузошт.

Ҳамин тавр, дар таҳаввулоти сиёсии Тоҷикистон пас аз ҶБВ (1946-1982), Ҷаббор Расулов ҳамчун шахсияти таъсиргузор ва дурбин мавриди таваҷҷуҳ қарор дорад. Ӯ дар марҳилаи ҳассоси рушди кишвар бо ҷаҳонбинии мутавозин ва таҷрибаи идоракунӣ таъсири амиқ гузошт. Дар давраи ислоҳоти хрущёвӣ, Ҷаббор Расулов бо иштироки фаъолона дар сиёсати «ҷаҳиши пахта» то ба вазифаи муовини вазири кишоварзии ҲКИШ расид. Ҳарчанд котиби КМ ҲКИШ таъйин нашуд, вале вазифаи сафир дар Того нишонаи боварии марказ ба ӯ буд.

Бо роҳбарии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон аз соли 1961, ӯ дар муҳити душвор сиёсати устуворро пеш гирифт. Вай кадрҳоро дуруст интиҳоб намуда, инфрасохтори иқтисодию иҷтимоиро тақвият бахшид ва дар чомеа обрӯ пайдо кард. Ҷаббор Расулов ҳамчун шахси ахлоқманд, сарфакор ва инсондӯст шинохта мешуд. Ӯ дар муттаҳидсозии қишрҳои гуногуни чомеа ва эҷоди эътимод миёни мардум ва ҳизб саҳми назаррас гузошт. Бо вучуди баҳсҳо дар арзёбии шахсияташ, шохидони замон ва таҳлилгарон фаъолияти ӯро ҳамчун роҳбари хоксор ва муассир арзёбӣ мекунанд. Мероси сиёсиву иҷтимоии ӯ барои омӯзиши роҳбарӣ дар Тоҷикистон аҳамияти бузургӣ илмӣ дорад.

БОБИ 2. РУШДИ ХОҶАГИИ ХАЛҚИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ РОҶБАРИИ ҶАББОР РАСУЛОВ

2.1. Ҷаббор Расулов – поягузори Барномаи давлатии Комплекси минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ

Дар таърихи ташаккули иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҶШСТ саҳми Ҷаббор Расулов ҳамчун яке аз шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ ва давлатдорӣ дорои аҳаммияти вижа ва тақдирсоз мебошад. Ӯ на танҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ, балки дар миқёси Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун арбоби соҳибназар ва стратеги воқеӣ шинохта мешуд. Зиндагии ин фарзанди содиқи миллат, ки намунаи олии масъулиятшиносӣ, садоқат ва матонат дар арсаи хизмат ба давлат маҳсуб мешавад, барои наслҳои оянда ҳамчун мактаби роҳбарӣ ва хидматгузорӣ метавонад хизмат кунад [185].

Фаъолияти сиёсии Ҷаббор Расулов аз соли 1939 оғоз ёфта, тайи беш аз 45 соли фаъолияти пайвастаи роҳбарӣ, ӯ дар мансабҳои калидии ҳизбӣ ва давлатӣ амал карда, ба рушди ҳамаҷонибаи Тоҷикистон мусоидат намудааст. Ӯ дар вазифаҳои муҳимми роҳбарии ҷумҳурӣ бо ақлу фаросати баланди сиёсӣ ва стратегияи дурбинона иқдомоти муҳиммеро дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, маориф, илм ва фарҳанг роҳандозӣ намудааст. Ҷаббор Расулов, ба таъбири яке аз ҳамкорони наздики ӯ Низорамоҳ Зарифова, «шахсияти бузург, кордон, серталаб ва ҷонсупурдаи меҳан» буд, ки дар таҳкими пояҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон саҳми бориз гузоштааст» [212].

Яке аз ҷанбаҳои муҳими фаъолияти Ҷ. Расулов ба соҳаи саноат марбут аст. Ҳанӯз дар солҳои нахустини роҳбарии худ, ки Тоҷикистон як ҷумҳурии аграрӣ–саноатӣ ба ҳисоб мерафт, ӯ бо диди стратегияи худ зарурати индустрикунонии кишварро ба миён гузошт ва бо дарназардошти манбаъҳои мавҷудаи ашёи хом, захираҳои энергетикӣ ва захираҳои корӣ, таҳкурсии ва заминаи моддиву техникӣ барои рушди саноатро ба вучуд овард. Маҳз бо ташаббус ва роҳбарии мустақими ӯ таҳияи Барномаи комплекси ҳудудӣ–

истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ амалӣ гардид, ки минбаъд ба густариши соҳаҳои мухталифи саноат, таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ ва ташаккули синфи нави коргарони миллий мусоидат намуд.

Бино ба маълумоти асари Зиндаёд: Хотираҳо дар бораи арбоби барҷастаи сиёсӣ давлатӣ-Ҷаббор Расулов чунин омадааст: «Ҷаббор Расулов ба таври илмӣ ва мақсадманд омӯзиши сарватҳои табиӣ кишвар, аз ҷумла захираҳои зеризаминӣ ва имкониятҳои энергетикӣ роҳандозӣ намуд. Дар замони роҳбарии ӯ як қатор нерӯгоҳҳои барқи обӣ дар минтақаҳои гуногун бунёд ёфта, пояи рушди энергетикаи миллий гузошта шуд. Ӯ хуб дарк мекард, ки рушди соҳаҳои калидии хоҷагии халқ – аз ҷумла саноат, кишоварзӣ ва коммуникатсия – бе истифодаи самараноки манобеи энергетикӣ ғайримумкин аст. Дар ҳамин давра, корхонаҳои калоне чун заводи «Металлоширопотреб»-и Душанбе, заводи рехтагарии Конибодом, комбинати маъдани Тақоб ва дигар муассисаҳо фаъол шуданд» [100, с.138]. Ба ғайр аз ин, механиконидаи ва автоматикунонии равандҳои истеҳсолӣ низ дар сиёсати саноатии Ҷаббор Расулов ҷойгоҳи марказӣ дошт. Махсусан, дар бахшҳои шоҳибовӣ, ҳӯрокворӣ ва коркарди ашёи хом механизатсия ва технологияи муосир ворид карда шуд. Дар натиҷаи амалисозии ҷорабиниҳои технологӣ, саноати Тоҷикистон то соли 1950 ба сатҳи сифатан нав баромад, истеҳсоли маҳсулот афзуд ва арзиши аслии он коҳиш ёфт.

Илова бар ин, роҳандозии васеи мусобиқаҳои сотсиалистӣ ва ҷорӣ намудани ташаббусҳои ватандӯстона дар миёни синфи коргар ва мутахассисони соҳавӣ шароити мусоиди кориро фароҳам овард. Ҳаракатҳои стахановӣ, зарбдорони меҳнат ва наовариҳои истеҳсолӣ нишон доданд, ки сиёсати рушди иқтисодӣ таҳти роҳбарии Ҷ. Расулов ба шаклирии як ҷомеаи фаъоли меҳнатдӯст ва ватандӯст мусоидат намудааст.

Дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов таваҷҷуҳи аввалиндараҷа на танҳо ба рушди саноат, балки ба соҳаҳои муҳимми кишоварзӣ, инфрасохтори нақлиётӣ, тандурустӣ ва маориф равона гардид. Дар ин марҳила муассисаҳои

нави фарҳангиву илмӣ бунёд ёфта, сатҳи маърифат ва омода кардани кадрҳои маҳаллӣ боло рафт. Сиёсати оқилонаи ӯ дар рушди иқтисоди миллӣ таъсири ҳалқунанда дошт. Ӯ саноатро муҳаррики асосии иқтисод дониста, ба ташаккули шуури иқтисодиву иҷтимоӣ низ саҳм гузошт.

Дар асоси нақшаи панҷсолаи панҷум (1951–1955) маблағгузорӣ ба саноат се маротиба афзуда, заминаи бунёди беш аз 40 корхона ва таҷдиди инфрасохторро фароҳам овард. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҳосилнокии меҳнат 30% ва ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 84% афзуд. Гарчанде соҳаҳои нави техникӣ рушд мекарданд, аммо саноати сабук ва хӯрокворӣ боз ҳам 80%–и маҳсулоти умумиро ташкил медоданд [15, в.18].

Аз дастовардҳои муҳими ӯ Барномаи давлатии КМИТҚ буд, ки лоиҳаҳои бузурге, аз ҷумла НБО-и Норақ ва корхонаҳои алюминий, электрохимиявӣ ва металлургӣ дар ҷануби кишварро дар бар мегирифт. Натиҷа он шуд, ки ҷануби Тоҷикистон ба минтақаи муҳимми саноатӣ табдил ёфт.

Таваҷҷуҳи роҳбарияти вақт ба энергетика низ равшан буд. Бо талоши шахсиятҳое чун Ҷаббор Расулов, сохтмони НБО-и Норақ оғоз гардид, ки ба зудӣ бузургтарин маркази энергетикӣ дар Осиёи Миёна шуд. Ӯ дар суҳанрониаш дар анҷумани XIV ҲКТ дурнамои рушди энергетикаро муаррифӣ карда, зарурати сохтмони НБО-и Норақро асоснок намуд [8, в.22]. Ин нерӯгоҳ асоси рушди алюминсозӣ, кимиё ва металлургияи ранга гардид. Бо истифода аз имкониятҳои ИҚШС ва иқтидори дохилӣ Ҷаббор Расулов равиши навро дар сиёсати иқтисодӣ ҷорӣ кард ва ба яке аз шахсиятҳои калидии рушди иқтисодии Тоҷикистон табдил ёфт.

Нақши ӯ дар таъмини энергетика ва саноатикунони кишвар, махсусан дар солҳои аввали даҳсолаи шашуми асри XX, аз нигоҳи таърихшиносӣ арзиши таҳқиқи амиқ дорад. Яке аз лоиҳаҳои бузурги инфрасохторие, ки маҳз зери раҳбарии Ҷаббор Расулов амалӣ гардид, идомаи сохтмони НБО-и Норақ маҳсуб меёфт. Сохтмони пурраи НБО-и Норақ як сол пеш аз муҳлат

барои Тоҷикистони кӯҳистон дари имконоти навро барои истиқлолияти энергетикӣ ва тавсеаи дигар соҳаҳои саноат боз кард.

Дар оғози солҳои 70–ум Тоҷикистон ба марҳалаи нави рушди иқтисодӣ ва саноатӣ ворид гардид, ки дар ин раванд нақши нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ калидӣ буд. Соли 1970 Леонид Брежнев аз сохтмони НБО-и Норақ боздид кард, ки онро шахсан Ҷаббор Расулов муаррифӣ намуд. Ин нерӯгоҳ он солҳо бо иштироки беш аз 24 ҳазор нафар сохта мешуд ва яке аз калонтарин лоиҳаҳои Осиёи Марказӣ ба шумор мерафт [180].

Тибқи маълумотҳои расмӣ оиди сохтмони НБО-и Норақ чунин омадааст: «Дар моҳи апрели соли 1963 Ҷ. Расулов зимни суҳанронии худ дар Пленуми КМ ҲК Тоҷикистон, ки ба муҳокимаи масъалаи таъмини сохтмони нерӯгоҳи барқӣ оби Норақ бахшида шуда буд, бо устуворӣ ва пойфишорӣ аз ниҳодҳои мутасадди иттифоқӣ талаб кард, ки то 1-уми июли ҳамон сол тамоми гурӯҳҳои мутахассисони марбут ба тарҳрезии ин нерӯгоҳ аз Тошканд ба Душанбе интиқол дода шаванд» [133, с.262]. Ин иқдом на танҳо нишони иродаи сиёсӣ ва масъулияти роҳбарияти ҷумҳурӣ буд, балки бозгӯии биниши стратегӣ нисбат ба манфиатҳои умумимиллӣ низ ба ҳисоб меравад.

Бо роҳбарии бевоситаи Ҷаббор Расулов чараёни сохтмони маҷмааи калони гидроэнергетикӣ ҷануби Тоҷикистон, бахусус НБО-и Норақ – ҳамчун бузургтарин иншооти стратегӣ дар сатҳи умумииттифоқӣ бо муваффақият амалӣ гардид [40, в.17] Таърихи ин сохтмон аз як раванд ва равиши муқаррарӣ фаротар рафта, ба як мактаби бузурги таҷрибаомӯзии муҳандисону бинокорон мубаддал гардид. 26–уми март соли 1966 марҳилаи муҳим – бастанӣ маҷрои дарёи Вахш дар нуқтаи маъруфи «Пули Сангин» шуруъ гардид, ки оғози амалии сохтмони сарбанди нерӯгоҳро ифода мекард. Баъдан, 5 майи соли 1967, қорҳои сохтмони Сарбанд бо баландии барномарезишудаи 300 метр оғоз ёфтанд [127, с.4].

Саҳми Ҷаббор Расулов дар рушди Тоҷикистон, хусусан дар марҳалаи сохтмони нерӯгоҳҳои бузурги кишвар, аз ҷумла НБО-и Норақ, аз саҳифаҳои

муҳими таърихи сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат ба шумор меравад. Ҳарчанд ҳуди ӯ бевосита мутахассиси соҳаи энергетика набуд, нақши ӯ ҳамчун роҳбари олии сиёсӣ дар пуштибонии лоиҳаҳои муҳимми стратегии кишвар назаррас аст.

НБО–и Норак яке аз муҳимтарин тарҳҳои инфрасохтори Иттиҳоди Шуравӣ дар қаламрави Тоҷикистон, ки соли 1961 оғоз гардида, соли 1972 агрегати аввали он мавриди истифода қарор гирифт, ба солҳои аввали роҳбарии Ҷаббор Расулов ба сифати Котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон иттифоқ афтод, бо иштироки фаъоли роҳбари аввали ҷумҳурӣ ва тавачҷуҳи пайвастаи ӯ ба соҳаи энергетика сурат гирифт.

Соҳтмони НБО–и Норак ба намуди нави мусобиқаи меҳнатӣ бо унвони “эстафетаи коргарӣ” роҳ кушод, ки тибқи он корхонаҳои гуногуни иттифоқӣ барои иҷрои пешазмуҳлати нақша уҳдадор мешуданд. Дар ин соҳтмон намояндагони беш аз 40 миллату халқи Иттиҳоди Шуравӣ иштирок доштанд, ки ин лоиҳаро ба як намунаи барҷастаи ҳамбастагии меҳнатӣ ва ҳамкориҳои байнииттифоқӣ табдил дод.

Натиҷаи бевоситаи ин заҳматҳо 14–уми ноябри соли 1972 ба қор даромадани аввалин агрегати нерӯгоҳ ва 20–уми сентябри соли 1979 ба фаъолият оғоз кардани агрегати охирин (нуҳум) буд. Иқтидори ҳар як агрегат 300 ҳазор киловаттро ташкил медод ва иқтидори умумии нерӯгоҳ 2,7 миллион кВт буд, ки бо нишондиҳандаи 11 миллиард кВт/соати нерӯи барқӣ солона кишварро ба яке аз марказҳои муҳими тавлиди қувваи барқ дар сатҳи минтақавӣ табдил дод [164, с.72]. Обанбори ин нерӯгоҳ, ки бо номи «Баҳри Норак» маъруф аст, барои обёрии қариб 1 миллион гектар заминҳои бекорхобидаи Тоҷикистон ва Ўзбекистон имконияти воқеӣ фароҳам овард. Дар муқоиса бо нахустин НБО–и ҷумҳурӣ – НБО–и Варзоб – нишон медиҳад, ки иқтидори танҳо як турбинаи Норак 40 маротиба зиёдтар буд. Ин нишондиҳанда далели возеҳи сатҳи баланди рушди гидроэнергетикаи Тоҷикистон дар ин марҳила мебошад.

Дар асари Таърихи халқи тоҷик (ҷилди 6) оиди масъалаи мазкур чунин омадааст: «Дар ҳамин давра пурра ба истифода додани Нерӯгоҳи барқии оби Норак ба сифати бузургтарин иқдоми энергетикӣ заминаи технологӣ ва иқтисодии лозимаро барои тавсеаи истеҳсолоти муҳайё сохт. Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ дар ҷумҳурии тоҷик дар байни солҳои 1975 ва 1982 аз 4659 миллион кВт/соат ба 12043 миллион кВт/соат афзоиш ёфт. Ин тағйирот на танҳо ба коҳиши вобастагӣ аз нерӯи воридотӣ мусоидат кард, балки омили асосии таъсири муассисаҳои нави истеҳсолӣ дар минтақаҳои ҷанубии кишвар гардид» [105, с.394].

Ҷаббор Расулов бо ифтихор таъкид мекард, ки сохтмони Норак ба як мактаби муҳимми касбомӯзӣ барои муҳандисони Шуравӣ табдил ёфтааст, ки дар он на танҳо малака ва маҳорат сайқал меёбад, балки ҳазорҳо нафар бинокор таҷриба андӯхта, ба рушди соҳаҳои дигари иқтисодӣ низ таъсири мусбат мерасонанд. Аз ҷиҳати иқтисодӣ низ, НБО-и Норак то соли 1979 тамоми хароҷоти сохтмонро барқарор карда буд.

Бо назардошти аҳаммияти бузурги таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии иншооти мазкур, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба номи арбоби барҷастаи сиёсӣ ва ҷамъиятӣ Турсун Ёлчабоев номгузорӣ гардид [190].

Ҷ. Расулов барои беҳтар кардани шароити коргарон талош карда, шахсан бо роҳбарони бригадаҳо шинос мешуд. Ӯ инчунин ташаббускори ибтидоии сохтмони НБО-и Роғун буд ва дар ҳамоҳангсозии ирсоли дархост ба Маскав нақши муҳим бозид. Бо дастгирии ӯ санад бо имзои Шароф Рашидов фиристода шуд, ки намунаи ҳамкории сиёсӣ байни ҷумҳуриҳо буд.

Дар ҳамин марҳила, яъне дар солҳои 70-уми асри XX дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон низ сохтмони НБО-и Хоруғ оғоз гардид ва соли 1970 бо иқтисоди 8,7 ҳазор кВт/соат мавриди истифода қарор гирифт [203].

Аз ҷумла, 8-уми декабри соли 1979 сохтмони нерӯгоҳи навбатии барқи обӣ дар дарёи Вахш НБО–и Бойғозӣ оғоз гардид. Дар ин лоиҳа таҷрибаи сохтмони НБО–и Норақ самаранок истифода гардид, ки натиҷаи он анҷоми босуръати сохтмон ва ба истифода додани иншоот бо иқтидори умумии қариб 600 ҳазор кВт ва истеҳсоли солонаи беш аз 2,5 миллиард кВт/соат буд.

Дар маҷмӯъ, ҳамин давра – солҳои 60-80-уми асри XX ба авҷи баландтарини рушди саноати электроэнергетикаи Тоҷикистон рост меояд. Дар ин марҳила на танҳо НБО–и Норақ, балки нерӯгоҳҳои муҳимми дигари кишвар низ, аз қабili НБО–и Сарбанд, НБО–и «Дӯстии халқҳо»–и Қайроққум, силсилаи нерӯгоҳҳои Варзоб ва ғайра ба истифода дода шуданд. Дар натиҷа, истеҳсоли қувваи барқ дар Тоҷикистон то соли 1974 нисбат ба соли 1940 62 баробар афзуд (дар муқоиса бо 20 баробар дар тамоми ИҶШС), ки худ далели равшани ҷойгоҳи меҳвари Тоҷикистон дар низоми энергетикаи Шуравӣ ба шумор меравад» [53, с.126].

Дар доираи андешидани тадбирҳо, ки бо дастгирии ҳамаҷонибаи роҳбарияти ҷумҳурӣ, аз ҷумла саҳми мустақими Ҷаббор Расулов амалӣ мегардиданд, ҳаҷми умумии фондҳои асосии истеҳсоли дар бахши энергетика дар зарфи солҳои 1961 то 1974 ба таври бесобиқа – 8,1 маротиба афзоиш ёфт. Ин нишондиҳандаи назаррас аз он шаҳодат медиҳад, ки сохтмон ва таҷҳизонидани нерӯгоҳҳои нав, таҳкими шабакаҳои интиқоли барқ ва навсозии инфрасохтори энергетикӣ дар маркази диққати роҳбарияти сиёсӣ қарор дошт. Ҳамзамон, ҳиссаи энергетика дар таркиби умумии саноати ҷумҳурӣ низ ба таври ҷашмгир боло рафт. Агар соли 1961 ҳиссаи он дар арзиши фондҳои асосии истеҳсоли 27,6% ташкил медод, то соли 1972 он ба 40,8% расид. Ба ҳамин тартиб, саҳми истеҳсоли маҳсулоти энергетикӣ дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ низ аз 1,5% то 2,3% афзоиш ёфт» [148, с.78].

Ин омор ва далелҳо собит месозанд, ки таҳти роҳбарии оқилона ва дурбинонаи Ҷаббор Расулов сиёсати рушди босуботи энергетика ҳамчун

омили муҳимми саноатисозии ҷумҳурӣ ва таъмини истиқлолияти энергетикӣ он бомуваффақият амалӣ гардидааст. Маҳз ҳамин сиёсати стратегии сармоягузорӣ ва навсозӣ ба ташаккули зерсохтори муосири энергетикӣ кишвар замина гузошта, дар давраҳои минбаъда низ самти асосии рушди иқтисодии Тоҷикистон боқӣ монд.

Ҷаббор Расулов аҳамияти калидии энергетикаро дар рушди иқтисод дарк мекард ва онро ҳамчун омили таъсиррасон ба саноат, илм, инфрасохтор ва зиндагии мардум арзёбӣ менамуд. Дар соли 1961 барои энергетика 25 млн сум ҷудо шуд, ки оғози таҳаввули бузург гардид. Аз соли 1962 автоматикунории НБО-и Варзоб шуруъ шуд [105, с.265]. Солҳои 1962–1964 бо воқеаҳои муҳим тавсиф мешуд, аз ҷумла ба истифода додани НБО-и Сарбанд бо 6 агрегати 35–45 ҳазор кВт аввалин комплекси бузурги энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ гардид [150, с.78]. 7 –уми ноябри 1962 аввалин агрегати нерӯгоҳ ба қор даромад, ки дар тайёр кардани мутахассисони маҳаллӣ саҳм гузошт [192]. Сохтмони нерӯгоҳ як мактаби илмӣ ва истеҳсолӣ шуд. Ҳамзамон, шаҳри Калининобод (Леваканд) бунёд гардид, ки ба маркази саноатӣ табдил ёфт [173, с.29]. Соли 1964 сохтмони НБО-и “Марказӣ” бо қувватҳои 15 100 кВт оғоз шуд [130, с.4].

Аз ибтидои солҳои 1960 то миёнаи солҳои 1980 соҳаи энергетикаи Тоҷикистон рушди босифат ёфт. Дар соли 1962 қашидани хатҳои барқи 220 кВ оғоз ёфт, аз ҷумла Зардолу – Норақ ва НБО Сарбанд – Душанбе, ки барқи доимиро ба Душанбе ва минтақаҳои ҷанубӣ расонданд [164, с.70]. Соли 1976 аввалин хати 500 кВ-и барқ аз Норақ то Регар қашид шуд, ки барои корхонаи алюминий пешбинӣ шуда буд. Соли 1982 хати дуҷои 500 кВ ба Гузар қашид шуд, ки имкониятҳои интиқол ва тақсими нерӯро густариш дод [157, с.4].

Бо ба қор андохта шудани шабакаҳои нави баландшиддат, системаи энергетикӣ Душанбе–Вахш ҳамчун узви ҷудонашавандаи системаи ягонаи энергетикӣ Осиёи Марказӣ шомил гардид [119, с.48]. Ин шабака, ки аз соли

1977 фаъл гардид, дар баробари қонёсозии талаботи дохилии Тоҷикистон, инчунин ба кишоварзони Ёзбекистон низ нерӯи барқ мерасонид. Маҳз бо ташкили чунин системаи муштарак ва ҳамгироёни энергетикӣ, минтақаи шимолии Тоҷикистон низ ба низоми барқии умумииттифоқӣ пайваст гардида, фаъолияти маҷмааи барқи обии шимолӣ низ дар ҳамоҳангӣ бо шабакаҳои минтақавӣ ба роҳ монда шуд. Ин ташаббус боиси ташкили як низоми устувори таъминоти нерӯи барқ гардид, ки ба таври ҳамаҷониба эҳтиёҷоти аҳоли, кишоварзӣ ва саноати ҷумҳуиро қонё мекард.

Татбиқи муваффақонаи ин стратегия боиси афзоиши бесоликаи ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ гардид. Агар соли 1960 дар ҳудуди Тоҷикистон ҳамагӣ 1 миллиарду 288,4 миллион кВт/соат барқ истеҳсол шуда бошад, пас то соли 1985 ин нишондод ба 15 миллиард 710,1 миллион кВт/соат расид. Яъне афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар давоми 25 сол беш аз 15 маротиба зиёд гардид» [59, с.52]. Хусусияти муҳим ва фарқкунандаи энергетикаи Тоҷикистон дар он буд, ки асоси истеҳсоли барқро нерӯгоҳҳои барқи обӣ ташкил медоданд. Ин ҷанба боиси арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза будани манбаи барқ гардид ва ҳамин тавр, модели энергетикӣ ҷумҳурӣ ба як намунаи қобили таваҷҷуҳи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ табдил ёфт.

Тоҷикистон таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов барои инкишофи истеҳсоли қувваи барқ аҳаммияти махсус зоҳир мекард. Аз ин рӯ, иқтисодии саноату энергетика дар кишвар боз ҳам афзуд. Солҳои 1974 пойгоҳҳои барқии Ҷумҳурии Тоҷикистон 3844 млн кВт соат (с. 1948 621 млн кВт.с.) қувваи барқ истеҳсол карданд.

Ҳамин тавр, таҳаввулоти соҳаи энергетикаи Тоҷикистон дар давраи номбурда натавон ба сифатан навро дар рушди иқтисоди миллӣ ба вучуд овард, балки асоси ҳамгироии энергетикӣ минтақавиро низ гузошт. Бо таъкиди ба захираҳои мутахассисон, захираҳои табиӣ ва дастгирии сиёсати умумииттифоқӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра ба яке аз марказҳои муҳими тавлиди нерӯи обии барқӣ дар Осиёи Марказӣ мубаддал гардид.

Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ВМКБ ҳамчун минтақаи стратегӣ барои рушди энергетикаи барқи-обӣ дар Тоҷикистон баромад кард. Дар солҳои 1960 сохтмони нерӯгоҳҳо оғоз ёфта, НБО-ҳои Ванҷ, Шугнон ва Қалъаи Хумб аз нахустин иқдомҳо буданд. Соли 1952, бо таъмири НБО-и Хоруғ, маркази маъмурии вилоят бо барқи устувор таъмин гардид. Дар миёнаи солҳои 1960 ва аввали 1970 нерӯгоҳҳои нав сохта шуданд, ки ба талаботи афзоишдаи аҳоли ва саноат ҷавоб медоданд [175, с.45]. То соли 1972 ҳаҷми истеҳсоли барқ ду маротиба афзуда, ба 17,1 млн. кВт/соат расид. Дар солҳои 1980 бо афзоиши талаботи энергетикӣ истифодаи нерӯи шамол ба роҳ монда шуд [20, в.36].

Ин раванд намунаи татбиқи сиёсати маҳаллии энергетикӣ дар доираи барномаҳои умумичумхуриявӣ маҳсуб меёфт. Таҷриба нишон дод, ки бо истифодаи шароити кӯҳӣ ва иқлими хос рушди муассисаҳои илмӣ, маорифу тандурустӣ таъмин гардид. Сиёсати энергетикӣ таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов рушд ёфта, барномаи сохтмони НБО-и Норақ ба манбаи асосии барқи чумхурӣ табдил ёфт. НБО-и Норақ ба рушди саноатҳои калидӣ, аз ҷумла алюминийсозӣ, кимиё ва мошинсозӣ мусоидат кард. То соли 1980 нерӯгоҳҳои барқии кишвар 13,6 миллиард кВт/соат барқ истеҳсол намуданд [8, в.22–23]. Бо пуштибонии Ҷ. Расулов Комплекси минтақавии истеҳсолии ҷануби Тоҷикистон таъсис ёфт ва сохтмони Заводи арзизи тоҷик шуруъ шуд, ки рамзи муҳими саноатии кишвар гардид [177].

Дар раванди таҳкими пояҳои иқтисодии ҶШС Тоҷикистон ва татбиқи сиёсати умумииттифоқии саноатикунонӣ, сохтмон ва ба фаъолият оғоз кардани Заводи алюминии Тоҷикистон, ки баъдан ҳамчун яке аз муассисаҳои бузурги саноатии кишвар шинохта шуд, аҳамияти стратегии таърихӣ касб намуд. Ин корхона дар баробари Нерӯгоҳи барқи обии Норақ дар ҳайати Комплекси минтақавии истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ мақоми калидӣ дошта, ҳамчун сутуни асосии рушди истеҳсолоти саноатӣ ва содиротии кишвар хидмат намуд.

Раванди таъсиси завод дар як шароити печидаи сиёсату иқтисодӣ ва демографӣ сурут гирифт. Чаласаи васеи Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, ки 18-уми февралӣ соли 1965 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, нуқтаи оғози муҳимми раванди банақшагирӣ ва марҳилаи ташаккули зербинои техникӣ-ташкilotии завод махсуб меёбад. Дар ин чаласа намояндагони сохторҳои муҳимми давлатӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ ва Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла намояндагони “Госплан”, “Госстрой”, “Нуректаджикгидрострой”, Шурои хоҷагии халқ, вазоратҳои сохтмон, энергетика ва дигар мақомоти дахлдор ширкат варзида, масъалаи сохтмони завод дар ноҳияи Регарро (имрӯза Турсунзода)–ро баррасӣ намуданд [117, с.128].

Тибқи натиҷаи муҳокимаҳо ва дар асоси супориши “Госстрой”-и ИҶШС аз 8-уми февралӣ 1965 таҳти №4, лоиҳаи сохтмони заводи алюминии Регар ба нақшаи умумии сохтмонҳои стратегӣ ворид карда шуд. Маҳалли ҷойгиршавии завод – деҳаи Чимбойи колхозии “Правда” ба як минтақаи калидӣ табдил ёфт, ки ҷиҳати ташкили инфрасохтори нави истеҳсоли ва энергетикӣ муҳайё буд. Аммо ин интиҳоб бе мушкilot набуд: сохтмони завод бо зарурати кӯчонидани аҳолии маҳаллӣ ва барқарорсозии манзилҳои истиқоматӣ мувоҷеҳ гардид. Бо ҳамин мақсад, 27 –уми апрели соли 1965 дар шаҳри Регар маҷлиси махсуси давлатӣ баргузор шуд, ки дар он иштироки роҳбарияти олии ҷумҳурӣ, аз ҷумла котиби КМ ПК Тоҷикистон С. Эргашев ва ҷонишини раиси Шӯрои Вазирон Б. Новичков, ба таври густарда масъалаи кӯчонидани аҳоли ва маблағгузори сохтмон муҳокима гардид [62, с.68].

Бо фаро расидани моҳи октябри соли 1965 қисмати асосии қишлоқи Чимбой барои сохтмони объектҳои саноатӣ барчида шуд ва сохтмони корпусҳои аввалин оғоз ёфт. Пас аз як даҳсолаи сохтмон ва озмоишҳои техникӣ, рӯзи 31-уми мартӣ соли 1975 аввалин корпуси электролизии завод ба фаъолият шуруъ намуда, нахустин алюминро истеҳсол кард [157, с.12]. Ин сана ҳамчун нуқтаи ибтидоии фаъолияти истеҳсолии Заводи арзизи Тоҷикистон ва оғози марҳилаи нави рушди саноати вазнин дар ҷумҳурӣ

шинохта мешавад. Масъалаи муҳим дар марҳилаи аввали фаъолият набудани ашъи хоми дохилӣ буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи мавҷудияти маъдан ашъи хом барои истехсоли алюминий захираҳои лозимаро надошт. Истехсолот комилан аз ҳисоби ашъи хоми воридотӣ, асосан бокситҳои аз дигар ҷумҳуриҳо интиқолёфта, ба роҳ монда мешуд. Бо вучуди ин, яке аз бартариҳои асосии мавқеи геоиқтисодии Тоҷикистон дар арзон ва фаровон будани нерӯи барқи обӣ ифода меёфт. Мавҷудияти НБО-и Норақ ва дигар нерӯгоҳҳои ҷануби ҷумҳурӣ имконият фароҳам овард, ки истехсоли алюминий, ки як раванди нерӯталаб ба ҳисоб меравад, бо хароҷоти кам ба роҳ монда шавад» [99, с.135]. Илова бар ин сохтмон ва ба фаъолият шуруъ кардани ин завод натиҷаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иттифоқиҳои меҳнатӣ буд. Дар қорҳои сохтмон ва таҷҳизонидани қорхона намоёндагони зиёда аз 60 халқу миллати ИҶШС ширкат варзиданд, ки худ таҷассуми равшани сиёсати “дӯстии халқҳо”-и Шуравӣ дар амал маҳсуб меёбад. Аз охири солҳои 1970–ум, хусусан аз соли 1977 ба ин сӯ, маҳсулоти завод (арзиз/алюминий), на танҳо эҳтиёҷоти дохилии саноати шуравиро қонеъ мекард, балки ба бозорҳои хориҷӣ, аз ҷумла ба кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Ғарбӣ, аз қабилӣ Британияи Кабир, Чехословакия, Венгрия, Руминия ва Германия содирот мешуд. Сатҳи истехсоли солони ба 517 ҳазор тонна расид, ки ин нишондиҳанда Заводи алюминии Тоҷикистонро ба яке аз қорхонаҳои стратегӣ ва сардаромадтарини ҷумҳурӣ табдил дод» [157, с.17].

Таъсиси заводи алюминии Тоҷикистон дар солҳои 1965–1975 на танҳо як лоиҳаи истехсолӣ, балки таҳаввули ҷойгоҳи иқтисодии ҷумҳурӣ дар ИҶШС буд. Ин иқдом, ки “шиносномаи иқтисодиёт” ном гирифт, ба рушди босуръати мошинсозӣ, саноати сабук ва истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикӣ асос гузошт [39, в.21]. Инкишофи барқи обӣ ба беҳбудии сатҳи зиндагӣ ва рушди устувори иқтисодӣ мусоидат кард. Нақши Ҷаббор Расулов дар ин раванд назаррас буда, дахҳо қорхонаю комбинатҳо, аз ҷумла

заводи алюминий, комплекси электрохимической Ёвон, комбинаты бофандагӣ ва дигар инфрасохторҳо дар замони роҳбарии ӯ бунёд шуданд» [133, с.272].

Дар доираи нақшаҳои ҳафтсола ва панҷсолаи ҳаштум беш аз 125 корхонаи нав ба фаъолият пардохт, ки дар рушди саноатҳои мошинсозӣ, электротехникӣ ва химия саҳми муҳим доштанд [147, с.387]. Маҳсулоти саноати Тоҷикистон ба зиёда аз 40 кишвари ҷаҳон содирот мешуд. Саноати вазнин дар ин давра мавқеи асосӣ касб кард ва ҳиссаи он аз 21% дар соли 1965 то 32% дар соли 1970 афзоиш ёфт [194]. Ин ҳама аз сиёсати саноаткунории ҳадафноки роҳбарияти ҷумҳурӣ ва шахсан Ҷаббор Расулов шаҳодат медиҳад.

Ин тағйирот аз як тараф, натиҷаи татбиқи сиёсатҳои иқтисодии мутамарказ ва тақсими банақшагирифташудаи воситаҳои истеҳсолӣ дар ҳудуди ҷумҳуриҳо буд, аз ҷониби дигар бошад, бозгӯкунандаи талошҳои роҳбарияти ҷумҳурӣ дар самти индустриализатсия ва тақвияти иқтисодии истеҳсоли дохилӣ мебошад [34, в.15]. Ба ин тартиб, саноати вазнин дар охири солҳои 60–уми асри XX ба яке аз шохаҳои муайянкунандаи рушди иқтисодии Тоҷикистон табдил ёфт.

Бо назардошти зарурати рушди ҳамоҳанг ва минтақавии иқтисод дар давраи мазкур дар ҷануби ҷумҳурӣ заминаҳои ташкили маҷмааи агросаноати минтақавии Тоҷикистон ба вуҷуд омаданд. Дар доираи нақшаи панҷсолаи нӯҳуми рушди иқтисодӣ (солҳои 1971–1975) дар ҷумҳурӣ зиёда аз 150 корхонаи бузурги саноатӣ ба фаъолият оғоз карданд.

Дар солҳои 1976-1980 сохтмони навбати 4 то 9–уми Нерӯгоҳи Норак идома ёфта, як қатор иқтисодҳои нав дар соҳаи саноат, аз ҷумла биноҳои электроконтроли корхонаи алюминий ва корхонаҳои дигар дар Ёвон, Душанбе ва шаҳрҳои саноати ҷумҳурӣ ба фаъолият оғоз карданд. Ҳамзамон, таҷдиди истгоҳҳои роҳи оҳан ва фабрикаи қаннодии Душанбе анҷом ёфт [33, в.86]. Ин ҳама ба рушди иқтисоди миллӣ, тайёр кардани кадрҳои техникӣ ва таҳкими зерсохтор мусоидат кард.

Аз миёнаи солҳои 1960 ва ибтидои солҳои 1970 Тоҷикистон таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов ба марҳилаи нави саноаткунонӣ ворид шуд [205]. Самараи сиёсати саноаткунонӣ тавлиди зиёда аз 60 нави маҳсулот ва тавсеаи соҳаҳои муҳим аз ҷумла энергетика, металлургия ва мошинсозӣ буд. Яке аз комёбиҳои назаррас бунёди Заводи алюминии Турсунзода ва ба кор даромадани Нерӯгоҳи Норақ буд, ки нақши калидӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ ва рушди содирот доштанд. То соли 1980 зиёда аз 400 корхонаи муосири саноатӣ дар бахшҳои гуногун таъсис ёфтанд. Истеҳсоли нерӯи барқ низ се маротиба афзоиш ёфт» [144, с.456].

Дар ҳамин давра, бахши кишоварзӣ низ аз ҳисоби электрикунонии васеъ рушд кард, истифодаи нерӯи барқ дар колхозу совхозҳо даҳ маротиба афзуд ва ба баланд шудани самаранокии истеҳсолот мусоидат кард. Дар ҷануби кишвар як қатор иншооти калидии агросаноатӣ сохта шуда, ба рушди шаҳрҳо ва инфрасохтор тақони ҷиддӣ дод [148, с.78].

Сиёсати Ҷ. Расулов ба рушди мутавозини иқтисодӣ ва саноати вазнин ҳамчун пояи истиқлолияти истеҳсолӣ нигаронида шуда буд. Тавассути азнавсозии техникӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои пешрафта дар кону корхонаҳо ва ташкили мусобиқаҳои истеҳсолӣ, заминаи индустрияи муосир дар Тоҷикистон гузошта шуд [59, с.53]. Ин раванд Тоҷикистонро ба як маркази нави саноати вазнини минтақа табдил дод.

Ҷиҳати дигари муҳим, ки бо роҳбарии Ҷаббор Расулов алоқаманд аст, таъмини пайвастагии муназзами маблағгузорӣ ба соҳаи саноат аст. Маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми сармоягузорӣ аз ҳисоби бучаи умумииттифоқӣ дар ҳар панҷсолаи минбаъда афзоиш ёфта, нишондиҳандаҳои бесобиқа ба қайд гирифта шуданд: 616 миллион сӯм (1961–1965), 877 миллион сӯм (1966–1970), 1266 миллион с. (1971–1975) ва 1772 миллион сӯм (1976–1980)» [166, с.37]. Ин рақамҳо шоҳиди сиёсати хирадмандонаи роҳбарият ва эътимоди марказ ба сиёсати иқтисодии роҳбарони маҳаллӣ, пеш аз ҳама, Ҷаббор Расулов мебошанд.

Дар маҷмӯъ, рушди соҳаи саноати вазнин ва тадбиқи комплексҳои территориявии истеҳсолӣ, аз ҷумла дар ҷануби ҷумҳурӣ, натиҷаи сиёсати роҳандозишудаи роҳбарияти ҷумҳурӣ зери роҳбарии Ҷаббор Расулов буд, ки бо дарки масъулияти таърихӣ ва дурнамои рушди иқтисодӣ амал мекард. Таъмини суръати баланди рушди саноат, баланд бардоштани сатҳи автоматикунонии истеҳсолот, истифодаи технологияи нав ва маблағгузори мунтазам, ки ба шарофати нақши бевоситаи Ҷаббор Расулов имконпазир гардид, Тоҷикистонро ба як субъекти истеҳсолии қобили эътимоди микёси умумииттифоқӣ табдил дод.

Дар ҷунин заминаи сиёсату иқтисодӣ нақши Ҷаббор Расулов ҳамчун яке аз чехраҳои таъсиргузор ва ҳалқунандаи таърихи муосири ҷумҳурӣ зухур кард. Ё бо дарки амиқи эҳтиёҷоти замон ва фаҳмиши аён аз муҳтавои сиёсати марказӣ, ташаббусҳои заруриро ба роҳ монд, ки мақсади онҳо дар навбати аввал баланд бардоштани иқтидорҳои истеҳсолӣ ва нерӯи зеҳнӣ маънавии кишвар буд [186]. Дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов, Тоҷикистон на танҳо дар дохили Иттиҳоди Шуравӣ, балки дар сатҳи байналмилалӣ низ мавқеи муайяни иқтисодӣ касб намуд. Маҳсулоти саноатии ҷумҳурӣ ба даҳҳо кишварҳои Осиё, Аврупо ва Африқо содирот мешуданд. Ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ дар охири солҳои 1960–ум нисбат ба соли 1913 беш аз 63 маротиба афзуд» [99, с.148].

Маълумотҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 1965 нисбат ба соли 1958 дар ҷумҳурӣ 185% –ро ташкил дод. Аз ҷумла дар соҳаи саноати сӯзишворӣ афзоиши истеҳсол 125%, дар соҳаи саноати энергетика–235%, дар соҳаи мошинсозӣ ва коркарди фулузот – 454%, дар саноати сохтмон – 446%, дар саноати сабук–156% ва дар саноати хӯрокворӣ – 187 % –ро ташкил дод.

Саҳми бевоситаи Ҷаббор Расулов дар панҷсолаи ҳаштум (1966–1970) назаррас буда, гузариш ба системаи идоракунии соҳавӣ ва индустриякунонии истеҳсолот рушду такомул ёфт. Дар ин давра зиёда аз 100 корхонаҳои

саноатӣ, аз ҷумла заводҳои нуриҳои нитрогендори Вахш ва яхдони «Помир» таъсис ёфтанд» [152, с.43]. Нақшаи панҷсолаи нӯҳум (1971–1975) ба беҳбуди сатҳи зиндагӣ, рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ равона гардида буд. Ҷаббор Расулов на танҳо роҳбари маъмурӣ, балки тарғибгари худшиносии миллӣ ва ватандӯстӣ буд. Тоҷикистони шуравӣ дар ин давра ба ҷумҳуриҳои пешрафтаи Иттиҳоди Шуравӣ табдил ёфт.

Дар солҳои 1960-1980 соҳаи саноати сабук босуръат рушд кард. Комбинати қолинбофии Қайроққум яке аз дастовардҳои муҳим буд, ки ба таъмин кардани бозори ИҶШС сахм гузошт. Ҷамҷунин, соҳаҳои либосдӯзӣ, трикотаж, чарм ва пойафзол ҳам густариш ёфтанд [124, с.59]. Дар солҳои 70-уми асри гузашта саноати кимиё, металлургия ва энергетика рушд ёфта, дар таракқиёти минбаъдаи Тоҷикистони шуравӣ таъсири мусбӣи худро гузошт.

Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон рушди саноат вусъат пайдо кард, корхонаҳои нави саноатӣ таъсис ёфтанд ва ҳаҷми истеҳсолот то 2,5 баробар афзуд. Корхонаи дӯзандагии Хоруғ ва саноати шири вилоят низ рушд карданд, ки ин тағйирот дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ минтақа таъсири назаррас гузошт [203].

Таҷрибаи солҳои 70-ум нишон медиҳад, ки дар шароити кӯҳистон низ, бо роҳбарии дурандешона ва сиёсати иқтисодии самаранок, имконпазир аст, ки низоми муносири саноат ба вучуд оварда шавад. Ин давра барои ВМКБ ба марҳилаи муҳиму тақдирсоз ва болоравии сатҳи некӯаҳволии мардум мубаддал гардид. Илова ба ин, зиёда аз 140 корхона ва бахшҳои истеҳсолии амалкунандаи саноат бо технологияҳои муосир таҷдид шуда, механиконидашавии васеи онҳо заминаи густариши истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии меҳнатро ба вучуд овард.

Дар натиҷаи ҳамаи ин тағйироти бунёдӣ, ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии Тоҷикистон дар соли 1978 нисбат ба сатҳи соли 1913 ҳудуди 138 маротиба ва дар муқоиса бо соли 1970 51 маротиба афзоиш ёфт [105, с.521]. Ин нишондиҳандаҳо бозгӯи он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тули ним

аср аз як кишвари кишоварзӣ ва ақибмондаи аграрӣ ба як воҳиди муҳими саноатии Иттиҳоди Шуравӣ табдил ёфтааст. Бо оғоз ва татбиқи панҷсолаи даҳум (1976-1980) барномаҳои иҷтимоӣ низ ҷузъи муҳими сиёсати иқтисодию иҷтимоии давлат гардиданд. Дар ин марҳала, дар паҳлуи афзоиши истеҳсолоти саноатӣ ва нақлиётӣ, диққати махсус ба бехбуд бахшидани сатҳи зиндагии халқ равона шуд. Бино ба маълумотҳои омории ҳоҷагии халқи Тоҷикистони шуравӣ дар соли 1981 чунин омадааст: «Музди миёнаи меҳнат барои кормандону хизматчиён дар ин панҷсола 16–18% афзуд ва дар соли 1980 ба 168,9 сӯм расид. Даромади аъзои колхозҳо аз ҳисоби ғайрифаъолияти ҷамъиятии ҳоҷагӣ низ 24–27% боло рафт. Ҳамзамон, имтиёзҳо ва кӯмакҳои иҷтимоӣ аз ҳисоби фондҳои ҷамъиятии истеъмоли барои аҳоли 28–30% афзуданд» [58, с.65]. Сатҳи даромади ҳақиқии аҳоли ба ҳисоби як нафар дар соли 1980 нисбат ба соли 1940 4 маротиба ва барои аҳолии деҳот (колхозчиён) 6,9 баробар боло рафт. Танҳо дар муқоиса бо соли 1979 дар соли 1980 даромади ҳақиқии як нафар 35% зиёд гардида буд, ки ин нишондоди равшан ва устувори афзоиши неқӯаҳволии аҳолии ҷумҳурӣ ба шумор меравад» [53, с.126].

Дар давраи татбиқи нақшаи панҷсолаи даҳум (1976–1980), ки ба марҳилаи баландшавии неруи истеҳсолӣ ва тақвияти иқтисодиёти ҶШСТ рост меояд, як рушди босуръати маҷмуи маҳсулоти дохилии саноатӣ ба қайд гирифта шуд. Дар ин марҳала сиёсати иқтисодии ҷумҳурӣ таҳти роҳбарии устувори Котиби аввали Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон Ҷаббор Расулов ба сатҳи сифатан нав расид, ки дар он ҳамроҳангии мантиқии рушди тамоми бахшҳои саноат, махсусан соҳаҳои калидии он – электроэнергетика, металлургияи ранга ва саноати химия таъмин гардид.

Ҷаббор Расулов ҳамчун шахсияти бомаҳорат ва дурбин дар идоракунии сиёсӣ ва иқтисодӣ аҳаммияти бузурги стратегиро барои рушди инфрасохтори энергетикӣ ва саноати коркард дарк намуда буд. Бо ташаббус ва талошҳои пайвастаи ӯ дар даҳсолаи охири роҳбарияш (айни давраи панҷсолаи даҳум) Тоҷикистон тавонист на танҳо ба як пойгоҳи муҳими истеҳсолии Иттиҳоди

Шуравӣ табдил ёбад, балки инчунин тавонист устувории иқтисодии худро дар дохили ҷумҳурии таъмин намояд.

Мувофиқи нишондиҳандаҳои расмӣ он давра танҳо дар соҳаҳои электроэнергетика, металлургияи ранга ва саноати химия афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар ҳаҷми аз 40 то 44 фоиз ба қайд гирифта шудааст [62, с.68]. Ин суръати афзоиш, ки аз меъёрҳои миёнаи умумииттифоқӣ ҳам боло буд, нишондиҳандаи мустақими татбиқи сиёсати индустриалии Ҷаббор Расулов мебошад. Махсусан, дар натиҷаи пурра ба кор андохтани иқтидорҳои бузурги энергетикӣ, аз қабili нерӯгоҳи барқи обии Норак ва густариши шабакаҳои энергетикӣ минтақавӣ, зарфияти истеҳсоли кишвар ба таври назаррас афзоиш ёфт.

Аз нигоҳи стратегияи рушди саноатӣ давраи панҷсолаи даҳум инчунин ба марҳалаи такмил ва мукамалгардонии сохтори технологӣ табдил ёфт. Дар доираи ин раванд, заводҳои навсозишуда ва модернизатсияшудаи химиявӣ ва металлургӣ на танҳо талаботи дохилиро қонеъ мекарданд, балки ба содироти маҳсулоти рақобатпазир ба бозорҳои дигар ҷумҳуриҳои Шуравӣ низ мусоидат менамуданд.

Ба шарофати роҳбарии босалоҳият ва сиёсати дурбинонаи Ҷаббор Расулов, ки тавачҷуҳи худро бештар ба саноати вазнин ва бунёди базаи муосири истеҳсолот равона карда буд, Тоҷикистон дар солҳои 1976–1980 на танҳо ба ҳадафҳои панҷсолаи худ расид, балки дар баъзе соҳаҳо аз нишондиҳандаҳои банақшагирифташуда пеш гузашт. Сиёсати давлатдорие, ки ба рушду такомули захираҳои дохилӣ, ҷалби маблағгузориҳои марказӣ ва афзоиши иқтидори техникӣ истеҳсолот асос ёфта буд, нақши ҳалкунанда дар шаклгирии иқтисодиёти муосири саноатии ҷумҳурии бозӣ намуд. Аз ин рӯ, давраҳои панҷсолаи нӯҳум ва даҳуми рушди хоҷагии халқ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ҳамчун марҳалаи саноатисозии босуръат, балки ҳамчун замони таҳкими сиёсати иҷтимоӣ, рушди инфрасохтор ва болоравии сатҳи зиндагии аҳоли аҳаммияти таърихӣ доранд [99, с.128].

Дар солҳои 60-70-ум, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии роҳбарияти ҶШСТ амалӣ мешуд, рушди муташаққили соҳаи масолеҳи сохтмонӣ ва хусусан, саноати семент махсуб меёфт. Ин заминаи муҳимми иқтисодӣ на танҳо инфрасохтори миллиро таҳким бахшид, балки ҷумҳуриро ба яке аз истеҳсолкунандаи муҳимми минтақавӣ дар таъмини маводи сохтмон табдил дод.

Соли 1960 дар доираи татбиқи қарорҳои Съезди (Анҷумани) XX Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ ва нақшаи панҷсолаи шашум рушди иқтисодӣ хати сеюми технологӣ дар заводи сементи Душанбе ба ҷаъолият шуруъ кард. Дар ҳамин сол, сохтмони корхонаи нави сементбарорӣ бо ҷаҳор хати технологӣ оғоз гардид ва моҳи сентябри соли 1960 нахустин хат ба кор даромад. Тавоноии истеҳсоли солонаи он дар марҳилаи аввал ба 134,2 ҳазор тонна расид, ки барои иқтисоди ҷумҳурӣ як пешрафти назаррас ба шумор мерафт [49, в.33].

Бо татбиқи минбаъдаи барномаҳои саноатӣ, соли 1962 хати дуюми технологӣ дар корхонаи нав ва як хати иловагӣ дар корхонаи кӯҳна ба истифода дода шуданд, ки тавоноии ҷамъбасти онҳо аз 500 ҳазор тонна гузашта, ҷумҳуриро аз вобастагӣ ба воридоти семент раҳо кард. Агар соли 1958 Тоҷикистон аз дигар ҷумҳуриҳои Шуравӣ 200 ҳазор тонна семент ворид мекард, пас то соли 1963 аллакай 510 ҳазор тонна семент ба дигар минтақаҳои ИҶШС содирот намуда, аз истеъмолкунанда ба таъминкунанда мубаддал гашт [48, в.12]. Дар нимаи дуюми солҳои 60 -ум ва ибтидои солҳои 70-ум Комбинати сементу шифер дар шаҳри Душанбе тавонист ҳаҷми истеҳсолро ба сатҳи бесобиқа расонад. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ соли 1970 ҳаҷми умумии истеҳсоли семент ба 871,7 ҳазор тонна, ва то соли 1975 ба 1 миллиону 10 ҳазор тонна расид» [139, с.85]. Дар баробари он, истеҳсоли шифер ба 270 миллион дона, ва қубурҳои асбестӣ ба 1660 километр расид. Иҷрои чунин барномаҳои азим танҳо бо шарофати сиёсати оқилонаи роҳбарии ҷумҳурӣ имконпазир гардид. Ҷаббор Расулов ба таҳкими пояҳои

моддиву техникии саноати ҷумхури дикқати махсус зоҳир намуда, сиёсати кадрсозӣ ва ҷалби мутахассисони баландихтисосро дар меҳвари фаъолият қарор дод. Бо дастгирии ӯ соли 1967 корхона ба ду муассисаи мустақили саноатӣ – заводи семент ва заводи маснуоти асбестӣ ҷудо карда шуд, ки ин иқдом ба боз ҳам баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва беҳтар кардани сифати маҳсулот мусоидат намуд» [168, с.82]. Аз оғози солҳои 70-ум ба шарофати автоматикунонӣ, таҷдиди техникӣ ва ба роҳ мондани хатҳои нави тозакунии ашёи хом самаранокии кор ба таври назаррас афзоиш ёфт. Хати истеҳсолии нав тавонист дар як соат 180 тонна оҳаксанг коркард намояд, ки нисбат ба солҳои қаблӣ 72 баробар зиёд буд. Мизони истеҳсоли гили хом низ ба маротиб афзуд, ва дар муқоиса бо корхонаи кӯҳна 18 маротиба зиёд гардид» [51, с.67].

Ин ҳама дастовардҳо дар шароите ба даст омаданд, ки роҳбарияти ҷумхури дар симои Ҷаббор Расулов бо эътимод ба қувваи зеҳнии кормандон, таъминоти молиявии ҳадафманд ва муносибати илмӣ ба банақшагирии саноатӣ сиёсати умумидавллатиро пайгирона амалӣ менамуд.

Сифати семент низ дар ин марҳила ба дараҷаи баланди стандартҳои иттифоқӣ расида, ду навъи асосии он нишонаҳои сифати давлатӣ гирифтанд. Дар ин раванд, садҳо мутахассисону коргарон бо мукофотҳои давлатӣ, ордени медалҳо ва сипосномаҳои роҳбарияти завод, вазорат ва Ҳукумати ҷумхури сарфароз гардиданд [135, с.6]. Панҷсолаи 9–уми рушди хоҷагии халқи ИҶШС (1971-1975) барои ҶШС Тоҷикистон, бахусус вилояти Ленинобод ва шаҳри Душанбе марҳалаи муҳими саноатикунонӣ ва тақмили сохтори истеҳсоли ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра иқдомоти назаррас дар бахшҳои мошинсозӣ, металлургия ва истеҳсоли қисмҳои эҳтиётӣ амалӣ гардиданд. Заводи агротехникии Нав ва «Автозапчаст» таҷдид шуда, иқтидорҳои онҳо афзоиш ёфтанд. Дар Душанбе, корхонаи арматура ва сеҳи рехтагарӣ бо иқтидори баланд фаъол шуданд» [121, с.57]. Ҳамаи ин

тадбирҳо нақши муҳими вилояти Ленинобод ва Душанбе дар иқтисоди ҷумҳуриро таҳким бахшиданд.

Дар панҷсолаи 10-ум (1976-1980) бо роҳбарии Ҷаббор Расулов Тоҷикистон ба марҳалаи рушди босуръати саноатӣ ва иҷтимоӣ ворид шуд [130, с.351]. Зери сиёсати барномарезишуда, лоиҳаҳои калони стратегӣ, аз ҷумла сохтмони НБО-и Норак татбиқ гардиданд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва нерӯи барқ ба таври бесобиқа афзоиш ёфт. Таваҷҷуҳи хос ба рушди металлургия, мошинсозӣ, химия, саноати сабук ва хӯрокворӣ зоҳир гардид. Бо ташаббусҳои Ҷаббор Расулов, Тоҷикистон дар ҳаритаи иқтисодии ИҚШС мавқеи мустаҳкам пайдо кард. Ин давра барои гузариши кишвар ба иқтисоди пуриқтидори индустриалӣ ва иҷтимоӣ заминаи устувор фароҳам овард.

Илова бар ин, бо сиёсати сармоягузори мақсаднок, беш аз 80 корхона ба фаъолият оғоз карданд, аз ҷумла заводи алюминийи Тоҷикистон ва заводи нуриҳои азотии Вахш [4, в.16]. Дар солҳои 1970–1980 комбинати электрохимиявии Ёвон таъсис ёфт, ки маҳсулоти стратегиро барои тамоми ИҚШС истеҳсол мекард. Расулов ба рушди саноати мошинсозӣ ва электромеханикӣ низ аҳаммияти ҷиддӣ медод. Бо ташкили корхонаҳои нав ва беҳтарсозии сифати маҳсулот, иқтисоди кишвар ба модели индустриалӣ гузашт» [121, с.64]. Давраи солҳои 1961–1982 ҳамчун марҳалаи саноатикунонии Тоҷикистон бо роҳбарии Ҷаббор Расулов шинохта мешавад.

Иқдом ва ҳидояти хирадмандонаи Ҷаббор Расулов дар се панҷсолаи муҳими иқтисодӣ (нуҳум, даҳум ва ёздаҳум) рушди устувору мунтазами саноати миллӣ таъмин гардид. Танҳо дар панҷсолаи даҳум (1976–1980) ҳаҷми маблағгузори умумии асосӣ ба 4 миллиард сӯм расид, ки нисбат ба панҷсолаи қаблӣ 38% бештар буд. Аз ин ҳисоб, 1151 миллион сӯм ба бахши саноат равона гардид, ки афзоиши 1,8–каратаи фонди асосии саноатиро имконпазир сохт. Ин нишондодҳо на танҳо ҷанбаҳои миқдориро фаро

мегиранд, балки далели устувории сиёсати стратегии роҳбарияти ҷумхури дар соҳаи иқтисодиёт низ мебошанд» [112, с.84].

Ба туфайли заҳматҳои пайгирона ва сиёсати оқилонаи Ҷаббор Расулов Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумҳурии аграрӣ–индустриалӣ ба модели индустриалӣ–аграрӣ табдил ёфт. Маҳз дар замони роҳбарии ӯ бунёди беш аз 300 корхонаи саноатии дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқӣ амалӣ гардид. Аз ҷумла, корхонаҳое ба монанди заводи яхдонбарории Душанбе (1965), заводи нуриҳои азотии Вахш (1967), заводи сементи Душанбе бо иқтидори солонаи 950 ҳазор тонна (1964), комбинати хонасозии №2 (1976) ва заводи арзизи Турсунзода (1975 [88, с.53]), ки ҳамаи онҳо дар доираи Барномаи давлатии Комплекси минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ сохта шуданд, намунаи возеҳи татбиқи стратегияи рушди саноатии кишвар мебошанд.

Соҳаҳои нави саноат, аз ҷумла электротехника ва химия, дар ин давра рушди босубот нишон доданд. Масалан, солҳои 1961-1966 ҳаҷми маҳсулоти соҳаи электротехника 4,2 баробар ва солҳои 1970-1982 истеҳсоли маҳсулоти саноати химиявӣ 45,8% афзуд [51, с.62]. Ин дастовардҳо бидуни ташкили инфрасохтори техникии замонавӣ ва ҷалби сармоягузориҳои ҳадафманд имконпазир намебуданд. Сохтмони роҳи оҳани Тирмиз–Қўрғонтеппа–Ёвон ва роҳҳои ҳавоӣ, ки масофаи умумии онҳо то соли 1982 ба 73,7 ҳазор километр расида буд, далели дигари дастгирии пурраи сиёсати индустриалии роҳбари ҷумҳури ба шумор меравад [59, с.53].

Ҷаббор Расулов барои ташаккули муҳити мусоиди корӣ низ саҳми арзанда гузошт. Дар ин давра мусобиқаҳои меҳнатӣ ба шакли муассири ташаккули худшиносии истеҳсолӣ табдил ёфтанд. Навъҳои гуногуни мусобиқаҳои сотсиалистӣ ба монанди «Зарбдори меҳнати коммунистӣ» ва «Эстафетаи коргарӣ» фарҳанги нави истеҳсолиро дар ҷумҳури муаррифӣ карданд, ки тавассути онҳо даҳҳо ҳазор кормандони саноат барои ноил шудан ба унвонҳои ифтихорӣ кӯшиш менамуданд» [196]. Дар доираи сиёсати

содиротӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист беш аз 40 навъи маҳсулоти саноатии худро ба 50 кишвари хориҷӣ содир намояд, ки ин аз сатҳи баланди рақобатпазирии истеҳсолоти дохилӣ ва баробарҳукукии иқтисодӣ бо дигар минтақаҳои Иттиҳоди Шуравӣ шаҳодат медиҳад.

Солҳои 60-80-уми асри XX як марҳалаи муҳими рушди саноати Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки бо номи индустриализатсияи дуҷумла маъруф аст ва бевосита ба роҳбарии Ҷаббор Расулов иртибот дорад. Дар замони роҳбарии ӯ (1961–1982), ҷумҳурӣ ба қомеъҳои бесобиқаи иқтисодӣ ноил гардид: маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 4,5 маротиба, истеҳсоли саноатӣ 4 маротиба ва маҳсулоти кишоварзӣ 2,6 маротиба афзуд» [112, с.84].

Бо ташаббуси шахсии Ҷ. Расулов рушди саноати энергетикаи кишвар, махсусан бо татбиқи лоиҳаи НОБ-и Норак, ба марҳалаи сифатан нав ворид гардид. Ин иқдомҳо боиси рушди соҳаҳои қалони саноатӣ – нафту газ, химия, мошинсозӣ ва саноати дастгоҳбарорӣ гардиданд. Ҳиссаи саноати вазнин дар иқтисоди ҷумҳурӣ ба 65% расид. Ҷаббор Расулов сиёсати дурандешонаро пеш гирифт, ки дар асоси он Барномаи давлатии Комплекси минтақавӣ–истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ таъсис ёфт ва зиёда аз 170 иншооти қалони истеҳсоли сохта шуд. Ҳамзамон, сохтмони манзилҳои истиқоматӣ низ дар сатҳи баланди иҷтимоӣ роҳандозӣ гардид. Саноати сабук, бахусус нассочӣ ва дӯзандагӣ рушд кард, истеҳсоли матоъ, либос ва пойафзол чандин маротиба афзоиш ёфт [11, в.16].

Дар маҷмуъ, бо роҳбарии ӯ Тоҷикистон ба як кишвари индустриалӣ–аграрӣ табдил ёфт, ки дорои инфрасохтори муосир ва захираҳои инсонии таҳкимёфта гардид. Дар давраи ӯ зиёда аз 300 корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ таъсис ёфтанд, ки рушди ҳамаҷонибаи иқтисодро таъмин намуданд. Зери роҳбарии Ҷаббор Расулов Тоҷикистон аз як ҷумҳурӣ бо иқтисоди асосан аграрӣ ба як маркази нерӯманди саноатӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ табдил ёфт. Сиёсати дурбинонаи ӯ ба рушди бахшҳои қалидии иқтисод, аз ҷумла пахтаозакунӣ, энергетика, мошинсозӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ мусоидат

кард. Бо таъсиси корхонаҳо дар минтақаҳои гуногун, ҷойҳои нави корӣ таъсис ва муҳоҷирати меҳнатӣ коҳиш дода шуд. Дар натиҷа, дар солҳои 1971–1982 ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ду маротиба афзуд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як воҳиди саноатӣ–энергетикӣ бо рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ табдил ёфт. Рушди бахшҳои калидӣ ба таври ғавқулӯда нерӯманд сурат гирифт, дар соҳаи энергетика 3,9 маротиба, мошинсозӣ ва коркарди металлҳо 2,4 маротиба, саноати сабук 65 фоиз ва саноати хӯрокворӣ 79 фоиз» [172, с.94]. Ин нишондиҳандаҳо аз афзоиши имкониятҳои истеҳсолӣ ва таносуби устувори рушди соҳаҳои 300 муҳими иқтисодӣ шаҳодат медиҳанд, ки бевосита ба сиёсати стратегӣ ва рушди инфрасохтори пешниҳоднамудаи роҳбарияти ҷумҳурӣ, аз ҷумла Ҷаббор Расулов вобаста буданд.

Татбиқи марҳилаҳои аввалини заводи алюминийи тоҷик ва заводи электрокیمیёвии Ёвон дар ҳамин замина анҷом пазируфт, ки боиси ҷалби технологияҳои муосир ва таъсиси самтҳои нави истеҳсолӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ гардид. Ин иқдомҳо имкон доданд, ки соҳаҳои саноатии Тоҷикистон бо корхонаҳои дорои талаботи баланди энергетикӣ тақвият ёфта ва марказҳои нави истеҳсолии дорои аҳаммияти стратегӣ ташаккул ёбанд. Дар ин минтақаҳо, дар асоси истифодаи захираҳои маҳаллӣ ва барқи истеҳсолгардида, шароити мусоиди иқтисодӣ барои таъсиси истеҳсолоти нави муосир ва коркарди ашёи хом ба вуҷуд оварда шуд. Ин равандҳо бо истифода аз усулҳои му-осири саноатисозӣ, аз қабили электринуонӣ, химикатонӣ ва татбиқи ашёи хоми нав роҳандозӣ гардиданд.

Дар натиҷаи ин тадбирҳо, дар давоми ҳамагӣ 12 сол (1971–1982) ҳаҷми истеъмоли нерӯи барқ дар бахшҳои саноат ва сохтмон зиёда аз 3,3 маротиба афзуда, аз 1482 миллион кВт/соат ба 6076 миллион кВт/соат расид [112, с.82]. Ин тағйирот на танҳо нишондиҳандаи афзоиши иқтидори истеҳсолӣ аст, балки далели равшани нақши калидии роҳбарияти сиёсӣ, хусусан Ҷаббор Расулов дар барномарезӣ ва татбиқи рушди стратегӣ ва инфрасохтори энергетикӣ кишвар ба шумор меравад.

Нахуст, Ҷ. Расулов дарк мекард, ки истиқлол ва тавонмандии иқтисодии ҷумҳурӣ аз саноатикунонии амиқ ва истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ вобаста аст. Ҳамзамон, иқдомоти ӯ дар самти таҳқиқ ва азхудкунии сарватҳои табиӣ ва зеризаминӣ, аз ҷумла захираҳои обӣ ва гидроэнергетикӣ ба сифати заминаи муҳимми рушд кор омад. Бо роҳандозии Барномаи давлатии Комплекси минтақавӣ–истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ, ки таҳти роҳбарии мустақими ӯ таҳия ва татбиқ шуд, раванди гузариши иқтисоди ҷумҳурӣ ба зинаи саноати миёна ба таври амалӣ оғоз гардид.

Натиҷаи сиёсати дурандешона ва барномасозии иқтисодии Ҷаббор Расулов дар ин заминаҳо болоравии нишондиҳандаҳои асосии саноатӣ ва энергетикӣ буд. Танҳо дар панҷсолаи панҷум «ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 84% афзуд ва ҳосилнокии меҳнат 30% зиёд гардид. Фонди асосии истеҳсолии бахши энергетика дар солҳои 1961–1974 беш аз 8 маротиба афзоиш ёфта, ҳиссаи энергетика дар саноати умумӣ ба 40,8% расид» [112, с.84]. Аз ин рӯ, дурнамои стратегии Ҷаббор Расулов дар самти саноатикунонии Тоҷикистон дар шароити як ҷумҳурии аграрию ақибмонда дар марҳилаи аввали баъдичангӣ саҳми ўро дар таърихи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ҳамчун чеҳраи намоёни сиёсӣ ва арбоби давлатӣ собит менамояд. Таъсири ӯ дар шаклгирии сиёсати саноатӣ ва энергетикии Тоҷикистон бо тадбирҳои хосса ва сиёсати истеҳсоли эҳё ва густариш дода шуд.

Дар маҷмӯъ, давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов ба як марҳилаи рушди саноати миллӣ дар Тоҷикистони шуравӣ мубаддал гардида, на танҳо инфрасохтори истеҳсолиро таҷдид намуд, балки омили ташаккули синфи нави коргарон ва муҳандисони тоҷик ба ҳисоб мерафт. Дар асоси бунёди Барномаи давлатии Комплекси минтақавӣ – истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ қисмати ҷанубии кишвар ба як қутби муҳими иқтисодии ҷумҳурӣ табдил ёфт. Тавассути нерӯгоҳи Норак ва дигар иншооти саноатӣ рушди иҷтимоию иқтисодӣ фарогир гардида, шоҳсутуни тавонмандии иқтисодии ҷумҳурӣ дар даҳсолаҳои минбаъда гузошта шуд. Ҷаббор Расулов бо ташкили бунёди

зерсохторҳои саноату энергетикӣ ва таҳияи барномаҳои стратегии давлатӣ заминаи воқеии саноатикунони Тоҷикистонро гузошт.

2.2. Вазъи хоҷагии қишлоқи мамлакат дар давраи роҳбарии Ҷаббор

Расулов

Рушди соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон дар даври пас аз ҷанг аз зумраи масъалаҳои меҳварии сиёсати иқтисодии ҳукумати Шуравӣ ба шумор мерафт. Дар ин ҷараён нақши шахсиятҳо, ки сиёсати давлатиро амалӣ мекарданд, ҳосатан шахсиятҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ, муайянкунанда буданд. Яке аз чунин шахсиятҳо Ҷаббор Расулов махсуб меёбад. Ӯ на танҳо ҳамчун арбоби сиёсӣ дар давлат ва роҳбари ҳукумати ҶШСТ шинохта шудааст, балки дар заминаи кишоварзӣ, махсусан рушди комплекси аграрии ҷумҳурий нақши муассир ва беназирро бозидааст. Махсусан, саҳми ӯ дар рушди стратегияи азхудкунии водии Вахш, Мирзочӯли тоҷик, Дилварзин ҳамчун яке аз муҳимтарин марҳалаҳои ташаккули соҳаи кишоварзӣ мебошад [136, с.42].

Дар шароити душвори солҳои 1930 Ҷаббор Расулов на танҳо ҳамчун мутахассис, балки ҳамчун ташаббускор ва раҳнамои ҷавонон дар амалӣ шудани лоиҳаи азхудкунии замин ғайрароҷа иштирок кард. Тавассути иродаи умумимардумӣ ва дастгирии муҳандисони Иттиҳод ҳазорон иншооти обёрӣ сохта шуданд. Ба иттилои маводҳои Осорхонаи ҷумҳуриявии таърих то соли 1935 дар Вахш беш аз 2500 иншоот ва 1500 км хатти обёрӣ бунёд гардида, 50 000 гектар замин обёрӣ шуд [81, с.143].

Аз соли 1946 Ҷ.Расулов ҳамчун Раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон роҳбари марҳалаи дуҷуми азхудкунии Вахш гардид, ки ҳадафи он таъмини амнияти озуқаворӣ ва гузариш ба кишоварзии кишвар буд. Ин раванд хусусияти стратегии сиёсӣ ва иқтисодӣ дошт. Ӯ бо диди илмӣ ва равиши созанда дар барномаҳои аграрӣ ширкат варзид ва нақши ҳалкунанда бозид.

Дар таърихи кишоварзии Тоҷикистон Ҷ.Расулов ҳамчун поягузори сиёсати аграрии кишвар шинохта мешавад. Таҳти роҳбарии ӯ Вахш ба водии обод ва кишоварзӣ мубаддал гашт. Сохтмони пойгоҳи обкашии Саргазин ва обёрии ҳазорҳо гектар замин марҳалаи аввали фаъолияти ӯ буданд. Раванди таҳкими кишоварзӣ дар асри XX бе зикри нақши шахсиятҳои калидӣ чун Ҷ.Расулов нопурра менамояд. Ба иттилои манобеи расмӣ Ҷаббор Расулов «тӯли солҳои 1935–1941 дар вазифаҳои гуногун аз агрономи идораи пахтакорӣ то ҷонишини Комиссари халқии кишоварзӣ фаъолият карда, бо қобилияти ташкилии худ ҳамчун роҳбари соҳавӣ шинохта шуд» [78, с.137].

Фаъолияти минбаъдаи Ҷ. Расулов дар рушди соҳаи кишоварзӣ ба ду марҳала тақсим мешавад:

1.Солҳои 1946–1961–барқарорсозии пас аз ҷанг ва устуворсозии хоҷагӣҳо. Дар ин давра ӯ ба сифати Раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, ҷонишини Вазири кишоварзии ИҶШС ва котиби КМ ҲК Тоҷикистон нақши калидӣ бозид. Майдони пахтакорӣ, ки соли 1940 106,1 ҳазор гектар буд, соли 1945 то 95,9 ҳазор гектар коҳиш ёфт. Барқарорсозии он аз масъулиятҳои аввалиндараҷаи ӯ ба шумор мерафт [133, с.204].

Бо назардошти аҳамияти стратегияи пахта барои иқтисоди Шуравӣ дар панҷсолаи чорум (1946–1950) бояд майдони кишти пахта ба 107 ҳазор гектар ва истеҳсолот ба 192,6 ҳазор тонна расонида мешуд [64, с.5]. Расулов ҳамчун шахси масъул роҳбарии ин равандро ба уҳда дошт. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ «соли 1947 бо қарори Шурои Вазирони Тоҷикистон, барномаи кӯчонидани аҳоли аз минтақаҳои кӯҳистонӣ ба водӣҳои ҳосилхез, баҳусус ба водии Вахш роҳандозӣ шуд. Танҳо дар солҳои 1946–1950 беш аз 18 ҳазор хоҷагӣ кӯчонида шуд. Ҷ.Расулов масъули иҷрои нақшаи кӯчонидани зиёда аз 7,800 хоҷагӣ буда, ҳуди ҳамон сол нақшаи муҳоҷиркунӣ 120,5% иҷро шуда, 11 колхозӣ нав ташкил ёфт». Дар ҳамин солҳо беш аз 19 ҳазор муҳоҷир аз Иттиҳоди Шуравӣ ба Тоҷикистон оварда шуд. Бо дастгирии Ҷ.Расулов ва сохтмони инфрасохтор, раванд бо муваффақият пеш рафт. Дар баробари ин,

шумораи колхозҳои миллионер аз 83 ба 123 адад афзуд ва ба онҳо захираҳои мусодирашуда баргардонда шуданд [79, с.45]..

Тибқи маводҳои бойгонӣ «дар давраи роҳбарии Ҷ.Расулов марҳалаи нав дар сиёсати аграрӣ оғоз ёфт. Ӯ барои коҳиши тафовут байни шаҳр ва деҳот, рушди инфрасохтор ва тайёр кардани кадрҳои миллӣ дар кишоварзӣ талош варзид. Танҳо соли 1950 зиёда аз 2,8 ҳазор мутахассис тайёр шуд. Аз 1942 то 1952 беш аз 300 мутахассиси аграрӣ барои ҷумҳурӣ омода гардид» [14, в.29]. Дар оғози солҳои 1950 бо таъсиси колхозҳои калони мутамарказ шумораи онҳо соли 1952 ба 846 адад расид. Ҳар колхоз ба таври миёна 606 гектар замин, 120 хонавода ва 241 сар чорво дошт [17, в.15], ки барои рушди деҳот мусоидат кард.

Дар давраи панҷсолаи азнавбарқароркунии баъдичангӣ афзоиши истеҳсоли ғалладона, биринҷ, лӯбиёгӣҳо, картошка ва сабзавот пешбинӣ шуда, бояд майдони кишти ғалладона ба 615 ҳазор гектар мерасид кишти сабзавоту картошка – ба 20 ҳазор гектар ва хӯрокворӣ ба 85 ҳазор гектар [63, с.31]. Ҳамзамон, афзоиши боғу токзор ва тадбирҳо барои беҳбудии чорводорӣ, обёрӣ ва истифодаи самараноки заминҳо пешбинӣ шуда буд.

Бино ба маълумотҳои нодири таърихӣ «Раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон Ҷаббор Расулов барои беҳбудии сохторҳои деҳотӣ ва мубориза бо қонуншиканӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда иқдомҳои ҷиддӣ меандешид. Дар натиҷа интизоми меҳнатӣ ва ҳосилнокӣ боло рафта, шумораи колхозҳои бо даромади миллионҳо рубл аз 83 ба 123 расид» [10, в.11].

Бо саъю кӯшиши мақомоти ҳизбӣ ва давлатӣ беш аз 14 ҳазор гектар замин ба колхозҳо баргардонда, зиёда аз 4 ҳазор сар чорво, 800 тонна ғалла ва 1,5 миллион рубли маблағҳои ғайриқонунӣ ба фондҳои ҷамъиятӣ ворид гардид. Ҳамчунин, қарзҳои дебиторӣ ба маблағи 121,3 миллион рубл пардохта шуданд [19, в.16].

Яке аз иқдомҳои муҳим кӯчонидани хоҷагиҳои кӯҳистон ба водии Вахш буд, ки бо мақсади рушди пахтакорӣ ва таъмини нерӯи меҳнатӣ амалӣ гардид. Тибқи нақшаи панҷсолаи баъдичангӣ кӯчонидани 7000 хоҷагӣ ва тақвияти фаъолияти "Переселенстрой" дар назар гирифта шуда буд. Соли 1945 беш аз 1500 хоҷагӣ ба Вахш ва зиёда аз 4000 аз дигар минтақаҳо кӯчонда шуданд. Дар солҳои 1945–1946 беш аз 19000 муҳочир, аз ҷумла 10000 нерӯи қобили меҳнат, ба ҷумхурии омаданд [79, с.96].

Ҷаббор Расулов шахсан аз шароити муҳочирон боздид карда, сиёсати кӯчониданро бо масъулияти баланд роҳбарӣ мекард. Тибқи қарори Пленуми соли 1947, бояд 7800 хоҷагӣ аз кӯҳистонҳо ба водии Вахш кӯчонда мешуд. То соли 1950, беш аз 18000 хоҷагӣ кӯчонида шуда, соли 1947 нақша 120,5% иҷро гардида, 11 колхозии муҳочирон бо 311 хоҷагӣ ташкил ёфт [20, в.36]. Бо иҷрои он қорҳои ирригатсионӣ ва таҷдиди техника ҳадаф зиёд кардани заминҳои обёришаванда барои пахта буд. Таъмини энергетикаи соҳа тавассути нерӯгоҳҳои хурду миёна низ дар назар гирифта шуд. Омода намудани кадрҳои тахассусӣ, мутахассисон ва механизаторон низ муҳим арзёбӣ гашт.

Тавре Р.А. Абдулҳаев қайд мекунад, ки «Тоҷикистон пас аз ҶБВ вориди марҳилаи нави рушди иқтисодӣ гардид ва бо роҳбарии Ҷаббор Расулов кишоварзӣ ба самти афзалиятнок табдил ёфт» [79, с.41]. То соли 1950 соҳаи кишоварзии ҷумхурии асосан аз артелҳои хурди колхозӣ иборат буд. Бо ташаббуси ҳизб ва ҳукумати ҷумхурии, муттаҳидсозии колхозҳо роҳандозӣ гардид ва то охири соли 1950 шумораи онҳо то ба 1314 адад коҳиш ёфт. Ҳар як колхоз дорои 120 хоҷагӣ ва 606 гектар замин буд. То соли 1952 846 колхозии муттаҳидшуда фаъолият мекарданд, ки бо мутахассисон ва техникаи муосир таъмин буданд [81, с.69]. Ин колхозҳои нав ба як заминаи наватарини ташаккули истехсолоти аграрӣ табдил ёфта, на танҳо ба ҳалли масоили иқтисодии соҳаи кишоварзӣ мусоидат карданд, балки инчунин барои ҷалби кадрҳои босавод ва мутахассисони бахши деҳот шароити мусоид фароҳам

оварданд. Маҳз тавассути сиёсати Ҷаббор Расулов, Шурои Вазирон тағйироти куллиро ба таври муассир амалӣ кард ва ба рушди устувори бахши деҳот заминаи воқеӣ гузошт.

Таъмини техникии соҳаи кишоварзӣ, ки то соли 1945 дар сатҳи ибтидоӣ қарор дошт, бо дастгирии раҳбарони ҷумҳурӣ рушд ёфт. Воридшавии 93 трактор дар соли 1948 ва 200 трактори “Универсал” дар соли 1949 намунаи ин пешрафт аст. Ин тадбирҳо дар афзоиши ҳосилнокии замин ва бозсозии сохтори истеҳсолӣ нақши муҳим бозиданд. Дар панҷсолаи чорум (1946–1950) миқдори тракторҳо аз 3407 ба 3704 адад расид, 6 Маркази техникии хизматрасонӣ (МТС) ифтихоҳ гардид. Имконият барои истифодаи усулҳои навини кишоварзӣ фароҳам омад [31, в.10].

Бо кӯмаки мутахассисон сохтмони электростансияҳои колхозӣ зиёд шуд. Соли 1950 130 колхоз, 22 МТС ва 11 совхоз бо барқ таъмин гардиданд. Масоҳати кишти пахта ба 134 ҳазор гектар расид, ки 30,1 ҳазор гектар бештар буд. Кишти пахтаи маҳиннах то 39 ҳазор гектар афзоиш ёфт ва ҳосили умумии пахта 5,6 маротиба зиёд гардид [26, в.40].

Ҷаббор Расулов ба эҳёи ҷорводорӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, тадбирҳои таъмин бо хӯрок ва бехсозии нигоҳдорӣ боиси афзоиши саршумори ҷорҳои калон аз 115,6 ҳазор (1941) ба 292,3 ҳазор сар (1950) гардид. Бо вучуди маҳдудияти замин, вазифаҳои соҳа ба ҳубӣ иҷро шуданд. Тибқи маълумотҳои расмӣ «Панҷсолаи панҷум (1951–1956) заминаи нави рушди соҳа гардид. Бо ташаббуси Ҷ.Расулов техникаҳои замонавӣ ба колхозу совхозҳо ворид шуданд» [60, с.37]. Дар мақоми муовини вазири кишоварзӣ (1955–1958) ӯ барои тайёр кардани кадрҳои баландихтисос иқдом намуд. То соли 1956 шумораи ронандагони трактор ба 766 ҳазор ва сардорони бригадаҳо ба 127 ҳазор нафар расид [25, в.6].

Дар Пленуми соли 1958 гузариш аз МТС ба РТС ва фурӯши техника ба колхозҳо пешниҳод гардид. Ин иқдом мустақилияти иқтисодии хоҷагикҳоро афзоиш дод. Бисёр колхозҳо бо суръат техника харидорӣ намуданд. Соли

1959 5351 трактор, 1904 плуг ва садҳо техникаи дигар харидорӣ гардид. Барои хизматрасонӣ 38 истгоҳи таъмир таъсис дода шуд ва 6 ҳазор коргар ба колхозҳо гузаштанд [57, с.101].

То охири соли 1959 42% энергияи барқии колхозҳо ва 68% энергияи совхозҳо барои истеҳсолот истифода мешуд. Соли 1958 434 хоҷагии нав таъсис ёфта, даромади пулии колхозчиён ба 2,2 миллиард сӯм расид. Дар солҳои 1954–1955 13 ҳазор деҳқон ба колхозҳои пахтакор кӯчонда шуданд [62, с.68].

Соли 1959 ҳосили пахта ба 438,8 ҳазор тонна расид, ки нисбат ба соли 1950 150,1 ҳазор тонна зиёд буд. Бо вучуди дастовардҳо, нарасидани кадрҳои баландихтисос ва истифодаи ноқофии техника мушкилии соҳа боқӣ монд. Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳалли ин масоилро муҳим донист. Чорводорӣ низ рушд ёфта, саршумори ғӯсфандон аз 19 ҳазор (1955) то 160 ҳазор (1957) расид [28, в.17].

Дар ин давра боғу тоқпарварӣ ва сабзавоткорӣ рушд кард. Дар масоҳати 5000 га боғҳои нав бунёд ёфт. Масоҳати картошка 75% ва ҳосили он 39% афзоиш ёфт. Ҳосили умумии сабзавот аз 25,8 ҳазор тонна (1950) ба 57,6 ҳазор тонна (1959) расид. То соли 1955 фаъолияти меҳнатии колхозчиён 24% зиёд шуда, даромади умумии колхозҳо аз 1530 миллион (1955) ба 2355 миллион сӯм (1959) расид. Аз ин 1973 миллион сӯм аз ҳисоби растанипарварӣ буд [107, с.112].

Дар шароити рушди иҷтимоию иқтисодии солҳои 60–70–уми асри XX Тоҷикистон ҳамчун як ҷузъи ҷудонопазири Иттиҳоди Шуравӣ дар баробари дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ равандҳои густариши соҳаи кишоварзиро таҷриба намуд. Яке аз симоҳои калидӣ дар роҳандозии ин раванд, махсусан дар самти таъмини истиқлолияти иқтисодии хоҷагиҳои деҳот ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот Ҷаббор Расулов ба шумор мерафт.

Тибқи маъулмотҳои оморӣ «Баландшавии иқтидори иқтисодии колхозҳо дар замони роҳбарии Ҷ. Расулов имкон дод, ки хоҷагиҳо бо сармояи худ

бунёди муассисаҳои иҷтимоиро ба роҳ монанд. Дар пайравӣ ба тавсияҳои Пленуми КМ ҲК Тоҷикистон ҳаҷми даромади фонди тақсимнашавандаи колхозҳо то ба 18% зиёд гардид, ки ин тадбир ба рушд ва беҳтар гардидани шароити истироҳатии коргарон мусоидат кард. Чунончи, дар колхозии Орчоникидзе ноҳияи Мастҷоҳ дар соли 1958 музди якрӯзаи корӣ зиёда аз 20 сӯмро ташкил дод» [55, с.76].

Мусоидат ба рушди соҳаи пахтакорӣ дар нақшаи ҳафтсолаи (1959–1965) Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун самти афзалиятнок муайян гардид. Ҷаббор Расулов тавассути иштироки ҷаҳол дар Пленуми XXI КМ ҲКИШ сиёсати хосаи соҳаи кишоварзиро барои Тоҷикистон муайян намуд. Мувофиқи нақша, «барои хоҷагӣҳо 200 миллион сӯм маблағ ҷудо карда шуда, воридоти 14 ҳазор трактор, 9 ҳазор мошини боркаш ва 1700 комбайн ба назар гирифта шуд. Ҳосилнокии пахта бояд ба 29,7 сентнер аз як гектар расонда мешуд. Мутобиқи маълумоти оморӣ соли 1960 дар Тоҷикистон аз 1 гектар замин 23,2 сентнер ҳосили пахта рӯёнида шуда бошад, пас ин нишондод дар соли 1965 ба 26,7 сентнер расонида шуд» [57, с.101].

Дар баробари пахтакорӣ боз дигар соҳаҳои кишоварзӣ, аз ҷумла зироаткорӣ ва чорводорӣ низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир гардид. Соли 1965 ҳаҷми маҳсулоти зироаткорӣ 1,6 маротиба афзоиш ёфт ва саршумори чорвои калони шохдор ба 703 ҳазор сар расонида шуд [37, в.12]. Бо вучуди ин, масъалаҳои ҷиддии вобаста ба изофанависӣ ва истифодаи нодурусти заминҳо ба миён омаданд, ки ниёз ба ислоҳоти амиқ доштанд.

Таҳти роҳбарии Ҷ. Расулов чораҳои мушаххас оид ба азхудсозии заминҳои нава, обёрии самаранок ва таҷдиди сохтори кишоварзӣ андешида шуданд. Дар натиҷаи таҳлилҳо азхудкунии минтақаҳои Дилварзин ва Сомғор амалӣ гардида, ангурпарварӣ ба минтақаи мувофиқтар кӯчонида шуд. Ин таҷриба на танҳо самаранокии истифодаи заминро боло бурд, балки асоси рушди устувори соҳа гардид [78, с.112].

Мувофиқи маълумотҳои бойгонӣ «Бо ибтикори Ҷ. Расулов системаи обёрии Ёвон–Обикииқ ва дигар иншооти муҳимми обёрӣ сохта шуданд. Танҳо дар оғози солҳои 60 280 миллион сӯм барои рушди иншооти обтаъминкунӣ чудо гардид. То соли 1968 лоиҳаҳои муҳим ба монанди туннели Вахш–Ёвон, хатти обии Бойғозӣ ва обёрии водихои Вахш ва Ёвон амалӣ шуданд, ки дар маҷмуъ 52,8 миллион сӯм арзиш доштанд» [22, в.21].

Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов рушди соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистони шуравӣ ба марҳилаи сифатан нав ворид гардид. Тавассути сиёсати мақсаднок, тадбирҳои муассири ташкилӣ ва ҷалби сармояи давлатӣ, на танҳо истеҳсолот афзуд, балки заминаи рушди инфрасохторӣ ва иҷтимоии деҳот низ фароҳам омад. Ҷаббор Расулов на танҳо ҳамчун як сиёсатмадори варзида, балки ҳамчун ташаббускори ислоҳоти воқеӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ нақши муассир гузошт. Ҷойгоҳи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ низ дар ҳамин давра устувор гардид. Дар Конгресси байналмилалӣ, ки соли 1970 дар шаҳри Монреали Канада баргузор шуд, таҷрибаи Иттиҳоди Шуравӣ дар сохтмони иншооти обёрӣ мавриди баҳогузори баланд қарор гирифт. Намояндаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Чон Лоу низ аз тарҳи системаи обёрии Бойғозӣ ба ҳайси намунаи беҳтарини амалисозии усулҳои муҳандисии обёрӣ ёдовар гардид [34, в.15].

Ҳаминро таъкид бояд кард, ки танҳо дар охири солҳои 1960 масоҳати умумии заминҳои обшоргардида дар ҷумҳурӣ ба 495,5 ҳазор гектар расид. Ҷаҳиши назарраси ин раванд дар натиҷаи ба анҷом расидани як қатор тарҳҳои муҳимми обёрӣ ба вуҷуд омад, аз ҷумла сохтмони обанбори Муъминобод дар минтақаи Кӯлоб, ки боиси обёрӣ гардидани зиёда аз 12 ҳазор гектар заминҳои ноҳияҳои Кӯлоб ва Восеъ шуд. Дар баробари ин, бо истифодаи обанбори «Катта–Сой» дар Ўротеппа (Истаравшан) 60 ҳазор гектар замин обёрӣ гардид, ки ба болоравии қобили мулоҳизаи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ оварда расонд [109, с.36].

Барномаи ҳафтсолаи рушди обёрӣ ва азхудкунии заминҳо (1959–1965) 168 миллион сӯм маблағро ҷалб намуд. Дар оғози солҳои 60–уми асри XX, сиёсати кишоварзии ҶШСТ ба марҳилаи сифатан нав ворид гардид. Бо роҳнамоии бевоситаи Ҷаббор Расулов таваҷҷуҳи махсус ба ҳалли масъалаҳои ирригатсионӣ, беҳсозии заминҳои обёрӣ ва истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ равона карда шуд.

Дар асоси сиёсати нави ҳизбӣ ва ҳукуматӣ, сохтмони иншооти ирригатсионӣ дар ҷумҳурӣ вусъати бесобиқа касб намуд. Дар минтақаҳои шимолии кишвар, бахусус дар заминҳои наводоби Дилварзин ва Янтоқ, ки дар ҷорҷӯби лоиҳаи васеи обёрикунии доманадори дашти Мирзочӯли тоҷик ба ҳисоб мерафтанд, қорҳои заминсозӣ ва обёрии интенсивӣ оғоз гардид. Дар заминаи ин ташаббусҳо, ноҳияи нави Мастҷоҳ ташкил ёфт ва маркази маъмурии он низ бунёд карда шуд. Ҷамзамон, қорҳои обёрӣ дар водихои Ёвон ва Обикиик ба роҳ монда шуданд.

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фарҳанги истифодабарии системаи ирригатсионӣ барои солҳои 1962–1965 барномаи махсуси автоматикунории шабакаҳои обрасонӣ таҳия гардид. Бар асоси он қарор буд, ки тамоми иншооти калидии обрасонии ҷумҳурӣ, аз ҷумла 24 истгоҳи обкашӣ ба системаҳои идоракунии телемеханикӣ гузаронида шаванд. Аз ин миқдор 12 истгоҳ тибқи нақша бо технологияи идоракунии фосолавӣ мучахҳаз карда мешуданд, ки ин иқдом барои самаранокии бештар ва кам кардани талафоти об нақши муассир дошт.

Ҷаббор Расулов дар давраи роҳбарии худ ба масъалаҳои обёрӣ ва мелиоратсия аҳаммияти махсус меод. Ин муносибати шахсӣ ба рушди деҳот боиси таҳкими иқтисоди кишоварзӣ ва беҳбудии зиндагии аҳолии деҳот гардид.

Дар солҳои 60–70 Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушди кишоварзӣ ва ободсозии заминҳои бекорхобида ворид шуд. Ин раванд, бо кӯчонидани аҳоли аз кӯҳистон ба водихои ҳосилхез, таҳти раҳбарии Ҷаббор Расулов ба

роҳ монда шуда, ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди пахтакорӣ равона буд. 14-уми июни 1963 бо қарори махсус Идораи кулли кӯчонидан таъсис ёфт, ки раванди кӯчониданро танзим мекард.

Ба иттилои манобеи расмӣ кӯчонидани оммавӣ аз кӯҳистон ба водиҳо, аз ҷумла Вахш, Дилварзин, Мирзочӯл ва Ҳисор сурат гирифт [136, с.25]. Сиёсати кӯчонидан зери раҳбарии Кумитаи Марказӣ ва Шурои Вазирон амалӣ мешуд, бахше аз сиёсати умумиттифоқии рушди аграрӣ буд. Пахтакорӣ чун соҳаи асосӣ дар маркази таваҷҷуҳ қарор дошт ва обёрии заминҳои нав зарур шумурда мешуд.

Ҷ.Расулов ба ин раванд бо ташкили базаи моддӣ-техникӣ ва ҷалби сармоя таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекард. Танҳо дар водии Вахш барои гидротехника 116 миллион сӯм, дар Бешкент – 93,9 миллион сӯм сарф шуд [81, с.72]. То охири солҳои 70-ум шумораи экскаваторҳо ба 51, булдзерҳо ба 64 ва скреперҳо ба 66 адад расид. Ин нишонаи ҷиддият дар татбиқи инфрасохтори деҳот буд. Лоихаи системаи обёрии Ёвон–Обикииқ низ бо маблағи 32,2 миллион сӯм амалӣ шуд [112, с.141].

Солҳои 60-ум барои ВМКБ давраи рушди заминдорӣ ба шумор мерафт. Танҳо дар ноҳияи Рӯшон 135 га замин ба гардиши кишоварзӣ даромад. Дар натиҷа истеҳсоли гандум 380 тонна афзуд. Кишоварз Ш. Раҳмихӯҷаев дар Шуғнон аз 6 га 2054 сентнер картошка истеҳсол кард ва бо медали ВДНХ (Выставка достижений народного хозяйства) қадрдонӣ шуд [175, с.38]. Тибқи манобеи таърихӣ «дар замони роҳбарии Ҷ. Расулов 15 ҳазор гектар замин дар Дилварзин ба ҳолати қорам омода шуд. Қисмати зиёди аҳолии Мастҷоҳи кӯҳӣ ба ин минтақа кӯчонда шуда, дар рушди кишоварзӣ саҳм гузоштанд» [133, с.279].

Дар умум дар солҳои 60–70 ҷустуҷӯи роҳҳои рушди устувори кишоварзӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳо, аз ҷумла заминҳои обёришаванда дар меҳвари сиёсати давлатӣ қарор дошт. Ҷаббор Расулов шахсан аз мавзеҳои гуногун дидан карда, истифодаи оқилонаи заминро назорат мебард. Ӯ таъкид

мекард, ки замин бояд мутобиқ ба хусусиятҳои табиӣ ва талаботи иқтисоди миллӣ истифода шавад [96, с.75].

Мисолҳои воқеӣ нишон медиҳанд, ки дар баъзе минтақаҳо, ки барои парвариши пахта иқлими мусоид доштанд, ба боғдорӣ машғул мешуданд, дар ҳоле ки дар дигар ноҳияҳо, ки бештар барои боғдорӣ муносиб буданд, ба кишти пахта аҳаммият медоданд. Ин гуна сиёсати носоҳеҳ боиси коҳиши ҳосилнокӣ, зарари молиявӣ ва ақибмонии умумии соҳаи кишоварзӣ мегардид [81, с.97].

Дар чунин вазъият, роҳбарияти ҶШС Тоҷикистон зарурати ихтисосмандсозии истеҳсолоти кишоварзиро ҳамчун вазифаи стратегӣ матраҳ намуд. Ҷ.Расулов таъкид менамуд, ки кишоварзӣ дар як кишвари камзамин бояд асосан ба истифодаи оқилонаи замин ва мутобиқ ба иқтидори ҳар як минтақа равона карда шавад. Ин гуна дидгоҳи системавии ӯ барои ташаққули сиёсати заминсозӣ ва рушди устувори иқтисоди деҳот заминаи устувор фароҳам овард.

Бино ба маълумотҳои расмӣ «Бо назардошти рушди истеҳсолот то ибтидои соли 1970 дар ҷумҳурӣ 258 колхоз ва 115 совхоз фаъолият мекарданд. Хизматрасонии техникӣ низ рушд карда, кишоварзон ба беш аз 15 ҳазор трактор, 8 ҳазор мошини боркаш ва ҳазорон техникаи дигар дастрасӣ доштанд. Маҳз таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов масъалаи бозсозии сохторҳои маъмурии идоракунӣ матраҳ гардид ва дар натиҷа вилояти Кӯлоб (1973) ва вилояти Қурғонтеппа (1977) таъсис дода шуданд, ки ба марказонидани назорат ва рушди минтақавӣ мусоидат намуданд» [113, с.432].

Дар бахши тайёр кардани мутахассисони соҳаи кишоварзӣ низ пешравиҳои назаррас ба мушоҳида мерасиданд. Тибқи маълумот то ибтидои солҳои 1970 дар ҷумҳурӣ зиёда аз 3800 нафар мутахассисон (агрономҳо, зоотехникҳо, байторон) фаъолият доштанд [80, с.62]. Бо ибтикори роҳбарияти ҷумҳурӣ, муассисаҳои миёнаи махсус, аз қабili техникуми

обтаъминкунӣ дар ноҳияи Зафаробод ва Институти политехникии Душанбе барои тайёр намудани кадрҳои соҳа таъсис ёфтанд. Танҳо дар солҳои 1965–1966 ба шӯбаи рӯзонаи Политехникум 450 нафар донишҷӯ қабул гардид. Аз соли 1960 то 1980 шумораи мутахассисони соҳаи кишоварзӣ ба 5,6 ҳазор нафар расид [35, с.29].

Саҳми Тоҷикистон дар татбиқи барномаҳои умумииттифоқӣ низ назаррас буд. Танҳо дар давоми солҳои 1976–1980 тибқи нақшаи Ҳукумати Иттиҳоди Шуравӣ 60 ҳазор гектар замин ба ҳолати корам дароварда шуд ва барои рушди системаи обёрӣ зиёда аз 1,15 миллиард сӯм чудо гардид, ки нисбат ба давраи қаблӣ 3 баробар зиёд буд. Системаҳои мелиоративии Зафаробод, Ёвон–Обиқиик, Қубодиён ва Мастҷоҳ низ бо технологияҳои нав таҷдид ва ба истифода дода шуданд [75, с.153].

Бо дастгирии шахсии Ҷаббор Расулов, ки дорои нуфузи баланд дар КМ ҲКИШ ва Ҳукумати Иттифоқ буд, як қатор лоиҳаҳои стратегии саросарӣ, аз ҷумла сохтмони туннели Данғара (барои обёрии 80 ҳазор гектар замин), роҳи Кӯлоб–Қалъаи Хум ва Хоруғ–Мурғоб, ва НБО–и Норак амалӣ гардиданд». Танҳо дар зарфи 15 сол (1965–1980) дар Тоҷикистон 150 ҳазор гектар замини нави обёрӣ кушода шуд. Обёрии дашти Данғара оғоз гардид. Дар Ашти Калон совхозҳои нав ташкил карда шуданд [100, с.132].

Ба таври умум танҳо дар вилояти Қўрғонтеппа (имрӯза вилояти Хатлон) дар ибтидои солҳои 80 асри ХХ масофаи заминҳои обёришаванда ба 220 ҳазор гектар расонида шуд. Ҷаъоварии пахта дар вилоят 440 ҳазор тоннаро ташкил мекард, ки 300 ҳазор тоннааш пахтаи маҳиннах буд [173, с.158]. Сиёсати роҳбарии Ҷаббор Расулов дар соҳаи кишоварзӣ ба афзоиши истеҳсол ва беҳбуди сифати он равона шуда буд. Дар маҷлисҳои ҳизбӣ, аз ҷумла баррасии натиҷаҳои заифи ҳосили пиёз дар вилояти Ленинобод, ӯ масъулро вазифадор намуд, ки таҷрибаи Орҷонкидзеобод (имрӯза Ваҳдат)–ро омӯзанд. Дар натиҷа, ҳосилнокии пиёз аз 250-300 ба 470-500 сентнер аз ҳар гектар афзуд.

Ҳангоми ҷамъоварии ҳосили пахта фурсати истироҳат надошта, вазъиятро шахсан назорат мекард. Ин масъулиятшиносӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат намуд. Дар рушди ангурзорҳо ва боғҳо саҳми назаррас гузошт. Соли 1970 58 гектар ангурзор таъсис ёфт, ки баъдан ба 1353 гектар расид, истеҳсоли солонаи ангур ба 10 ҳазор тонна ва мева ба 1500 тонна расид. Ин ба амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисоди маҳаллӣ мусоидат кард [51, с.65].

Яке аз дастовардҳои муҳимми ин давра зиёдшавии заминҳои обёришаванда буд, то соли 1980 масоҳат ба 610 ҳазор гектар расид, ки замина барои афзоиши маҳсулот фароҳам овард [78, с.193]. Сохтмони НБО-и “Дӯстии халқҳо” низ ба рушди соҳа мусоидат намуд. Дар солҳои 1976–1980 ба соҳаи кишоварзӣ 1,6 миллиард сӯм сарф шуда, зиёда аз 14,5 ҳазор трактор, 2,8 ҳазор мошинаи пахтачинӣ ва дигар техника ворид гардид.

Дар ибтидои солҳои 70-ум соҳаи чорводорӣ низ рушд карда, саршумор ва ҳосилнокии чорво ва паррандаҳо афзуд. Дар солҳои 1972–1973, Тоҷикистон дар мусобиқаи умумииттифоқӣ дастовардҳои назаррас ба даст овард. Дар муқоиса бо солҳои панҷсолаи ҳаштум (1966–1970), ҳаҷми хариди давлатӣ дар самти маҳсулоти чорводорӣ ба таври назаррас боло рафт. Аз ҷумла, миқдори чорво ва парранда (дар вазни зинда) аз 53,1 то ба 63,9 ҳазор тонна, шир аз 99,9 то 132,9 ҳазор тонна, тухм аз 65,4 то ба 115,5 миллион дона ва пашм аз 4947 то ба 5119 тонна расид. Ин рақамҳо нишони сиёсати устувори роҳбарияти олии ҷумҳурӣ ва заҳмати софдилонаи кормандони соҳа буданд [105, с.594]

Бо назардошти ҳамин дастовардҳо ҶШС Тоҷикистон ғолиби мусобиқаи умумииттифоқии сотсиалистӣ доништа шуд ва як қатор ноҳияҳо, аз ҷумла Колхозобод (ҳоло Носири Хусрав), Исфара ва Хучанд (ҳоло Бобочон Ғафуров) ба ҳайси пешсафони ҷумҳурӣ эътироф гардиданд. Ба 12 хоҷагӣ барои дастовардҳои баланди истеҳсолӣ Парчами Сурх (Байрақи Сурх)-и

Вазорати кишоварзии ИҶШС ва Кумитаи марказии иттифоқи касабаи соҳаи кишоварзӣ супорида шуд.

Таърихи он солҳо гувоҳ аст, ки маҳз бо роҳбарии Ҷаббор Расулов, ки рушди истеҳсолоти кишоварзиро ҳамчун меҳвари сиёсати иҷтимоӣ–иқтисодии ҷумҳурӣ қарор дод, Тоҷикистон тавонист ба зинаҳои нави комёбӣ бирасад. Дар ҳамин замина, 650 нафар аз чорводорони ҷумҳурӣ барои хизматҳои арзандашон дар мусобиқаи сотсиалистӣ бо ордену медалҳои давлатии Иттиҳоди Шуравӣ сарфароз гардонида шуданд» [113, с.282].

Дар давраи роҳбарии Ҷ. Расулов ба рушди соҳаи кишоварзии Бадахшони кӯхӣ низ эътибори ҷиддӣ дода шуд. Дар нимаи дуюми солҳои 70 асри XX дар заминаи ислоҳоти сохтори хоҷагидорӣ деҳот ва бо ташаббуси бевоситаи кишоварзон дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон равандҳои муҳимми табдилдиҳии колхозҳо ба совхозҳо оғоз гардид. Ин амал дар доираи сиёсати мутамарказонидашудаи давлатӣ ва бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот сурат гирифта, аз 1-уми январи соли 1975 ҳамаи колхозҳои ноҳияи Рӯшон расман ба совхозҳо табдил дода шуданд. То охири соли 1977 шумораи совхозҳо дар вилоят ба 25 расида, дар онҳо беш аз 14,8 ҳазор нафар корманд ба корҳои истеҳсолӣ машғул буданд. Замини киштшаванда ҳудуди 17,1 ҳазор гектарро ташкил медод, дар ҳоле ки саршумори чорво ба зиёда аз 280 ҳазор сар мерасид. Дар ҳамин давра давлат ба рушди техникаи соҳаи кишоварзии минтақа тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, барои таҷҳизонидани хоҷагиҳо бо техникаи муосир чораҳои муассир андешид. Танҳо дар соли 1977 бо 267 трактор, 14 комбайни ғалладаравӣ, 640 мошини боркаш ва миқдори зиёди таҷҳизоти ёрирасон таъмин буданд [175, с.36].

Вазъи соҳаи чорводорӣ дар ин давра низ ба таври назаррас рушд ёфт, ҳарчанд ки саҳтии шароити иқлимӣ ва офатҳои табиӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ таъсири ҷиддӣ мерасонданд. Масалан, зимистони сард ва шадиди соли 1961 боиси талафоти калон дар миёни саршумори чорвои Помир

гардид ва шумораи онҳо то 12 ҳазор сар коҳиш ёфт. Бо вучуди ин, аллакай дар соли 1963 совхозии «Булункул» нисбат ба соли 1960 ба давлат 168 тонна бештар гӯшт, 316,6 тонна зиёд шир ва 23,4 тонна зиёд пашм супорид [105, с.485].

Дар ҳамин давра дар колхозҳои ноҳияи Мурғоб суръати рушди чорводорӣ баланд гардид. Соли 1963 нисбат ба соли қаблӣ саршумори чорвои калони шохдор 11,5% афзуд. То соли 1979 дар совхозҳои ноҳия нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ва тухм ба таври ҷашмрас боло рафт, шир аз ҳар як модагов 13% зиёд шуд, истеҳсоли тухм 25% афзуд ва вазни миёнаи чорвои фурӯхташуда 33 килограмм бештар шуд [177]. Дар соли 1980 кормандони фермаи ширии совхозии «Мурғоб» бо супоридани 1220 литр шир ба давлат нақшаи истеҳсолиро пеш аз муҳлат иҷро намуданд [207].

Дар радифи рушди чорводорӣ, соҳаи пиллапарварӣ низ дар ибтидои солҳои 60 дар ВМКБ рушди назаррас дошт. Дар ин давра беш аз 151 ҳазор ниҳоли тут шинонда шуд, ки заминаи асосии рушди пиллапарвариро фароҳам овард. Дар ин самт пиллапарварони ноҳияҳои Ванҷ ва Рӯшон фаъолияти намоён нишон доданд.

Мавриди зикр аст, ки дар ин давра сатҳи зиндагӣ ва сатҳи музди меҳнати кормандони хоҷагиҳои кишоварзӣ низ беҳбуд ёфт. Агар дар соли 1966 музди миёнаи моҳонаи як нафар коргар ба 97 сӯм баробар буд, пас дар соли 1983 он ба 350 сӯм расид [75, с.102]. Ин нишондиҳандаҳо аз рушди иқтисодии минтақа ва таъсири ислоҳоти хоҷагидорӣ дар таъмини некӯаҳволии аҳоли шаҳодат медиҳанд.

Умуман, таҷдиди сохтори хоҷагиҳо дар ВМКБ, аз ҷумла гузариш аз низоми колхозӣ ба совхозӣ, на танҳо ба баланд шудани ҳосилнокӣ ва рушди техникии баҳши кишоварзӣ мусоидат кард, балки як зинаи муҳими тараққиёти иқтисодии минтақа гардид.

Ҷаббор Расулов дар баробари рушди иқтисодӣ ба оморасозии кадрҳои соҳибхтисос аҳамияти вижа медод. Танҳо дар як панҷсолаи охири

роҳбарии ӯ зиёда аз 60 ҳазор нафар механизатор тайёр карда шуданд. Ин тадбир имкон дод, ки хоҷагиро аз норасоии кадрҳои техники ранҷ набаранд.

Давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов як марҳалаи таърихӣ истиқрори сиёсати аграрии устувор ва амалӣ гардидани моделҳои нави рушди кишоварзӣ дар Тоҷикистон ба шумор меравад. Таҷрибаи ғании истеҳсолӣ, малакаи ташкилии назаррас, фидокорӣ ва эҳсоси баланди масъулият нисбат ба мардум Ҷаббор Расуловро ба яке аз шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ ҳоҷагидории даврони шуравии Тоҷикистон табдил дод. Ҳамчунин дар замони саварии ӯ қорҳои азхудкунии заминҳои бекорхобида вуҷат ёфта, як ҷузи муҳими барномаҳои стратегӣ рушди соҳаи кишоварзӣ гардиданд. Минтақаҳои чун Сомғор, Ҳоҷабӯқирғон, даштҳои Дилварзин, Мирзочӯли тоҷик, Бешкент ва Данғара тадриҷан ба кишт ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ҷалб шуданд. Аз ин миён сохтмони обанбори Каттасой ва ба гардиши кишоварзӣ даровардани заминҳои Муъминобод, Фархор ва Ғозималик аз муҳимтарин дастовардҳои он солҳо ба шумор меравад.

Мувофиқи омили расмӣ то соли 1980 майдони умумии заминҳои обӣ дар ҷумҳурӣ ба 610 ҳазор гектар расида, маҷрои дарёи Вахш бо сохтмони саддҳо ва иншооти муҳими гидротехникӣ барои обёрии заминҳои ташналаби ноҳияҳои Ёвон ва Обиқиик равона карда шуд, ки дар натиҷа ин макон ба киштзорҳои пурбӯри "тиллои сафед" – пахтаи баландсифат табдил ёфт.

Инкишофи техникаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ низ дар мадди назар буд. Танҳо дар соли 1980 ба саҳроҳои кишвар 33 ҳазор трактор, 10 ҳазор култиватор, 25 ҳазор мошини боркаш, 4,5 ҳазор мошини пахтачинӣ, 8 ҳазор тухмипошак ва дигар навъҳои техникаи замонавӣ ворид ва истифода мешуданд. Дар ҳамин ҳол, шумораи умумии механизаторони ғӯол ба 50 ҳазор нафар расид, ки нишонаи рушди босуръати соҳаи кадрҳои техники ва малақаҳои амалӣ дар соҳаи кишоварзӣ буд [76, с.86].

Мавриди зикр аст, ки барқарорсозии шабакаи обёрӣ ва каналҳои ирригатсионӣ низ таҳти роҳнамоии ӯ бо ҷиддият пеш бурда мешуд.

Соҳтмони беш аз 20 ҳазор километр канал, зиёда аз 500 истгоҳи насосӣ ва садҳо иншооти гидротехникӣ роҳандозӣ шуд. Соли 1982 дар колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ 32 908 трактор, 3079 комбайн ва беш аз 28 ҳазор воситаҳои нақлиёти гуногун ғаёлият мекарданд, ки ҳамагӣ дар хидмати рушди соҳаи кишоварзӣ қарор доштанд [24, в.39].

Бо истифода аз имкониятҳои ҷуғрофии кишвар Ҷ.Расулов дар сиёсати аграрӣ бар кишти зироатҳои барои минтақаҳо мувофиқ, обёрии босамар ва татбиқи технологияи пешрафта таъкиди махсус дошт. Ҳамзамон, бо ҷалби мутахассисони соҳибтаҷриба ва тарбияи кадрҳои нав, ба системаи аграрии ҷумҳурӣ нерӯи нав бахшид.

Мувофиқи маълумоти оморӣ ҳаҷми истеҳсоли пахта дар Тоҷикистон мутаносибан аз 172,4 ҳазор тонна дар соли 1940 ба 1 миллиону 10,7 ҳазор тонна дар соли 1980 афзудааст [58, с.65]. Ин афзоиш на танҳо натиҷаи зиёд шудани майдони кишт, балки нишонаи истифодаи дурусти технологияҳои аграрӣ, таҷрибаи навини агротехникӣ ва татбиқи системаҳои обёрии оқилона буд. Ҳосилнокии миёнаи пахта аз 16,2 сентнер ба ҳар гектар дар соли 1940 ба 32,8 сентнер дар соли 1980 расид, ки баёнгари дучанд гардидани самаранокии меҳнати кишоварзон аст [183]. Баробари ин, барномаи васеи механиконидани раванди истеҳсолӣ, аз ҷумла воридсозии техникаи пуриқтидор ва таъмини қоркарди замин бо воситаҳои муосири мелиоративӣ ва ирригатсионӣ, барои зиёд намудани ҳосилнокии пахта мусоидат кард.

Дар доираи сиёсати аграрӣ ҶШСТ ҳамчун яке аз марказҳои муҳимми пахтакорӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ шинохта шуд. Аз рӯйи ҳаҷми умумии истеҳсоли пахта ҷумҳурӣ баъд аз Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ўзбекистон ва Туркменистон ҷои сеюмро ишғол мекард. Аммо аз рӯи нишондиҳандаи ҳосилнокӣ, яъне даромади пахта аз ҳар гектар, Тоҷикистон ҳамеша дар сатҳи аввали ҷумҳуриҳои иттифоқӣ қарор дошт. Ин далел аз он шаҳодат медиҳад, ки новобаста аз маҳдудиятҳои ҷуғрофиву иқлимӣ, ҷумҳурӣ тавониста буд бо истифодаи самараноки захираҳо ва бартарии нерӯи қори

инсонӣ дар сахнаи умумии кишоварзии Шуравӣ мавқеи назаррасро соҳиб шавад [76, с.92].

Дар таҳлили илмӣ ин комёбӣ, бояд инчунин нақши сиёсати давлатӣ ва стратегияи роҳбарони ҷумҳурӣ, ки ба тавсеаи соҳаи кишоварзӣ ва таъмини он бо сармояи техникӣ ва зеҳнӣ аҳамияти хос медоданд, ба таври шоиста арзёбӣ гардад. Танҳо дар заминаи ҳамоҳангии сиёсати илмӣ–техникӣ, дастгирии кадрҳои соҳа ва таъмини захираҳои моддию молиявӣ имкони расидан ба чунин нишондиҳандаҳои баланд фароҳам омад.

Бо дарназардошти ҳамаи ин омилҳо рушди соҳаи пахтакорӣ дар Тоҷикистон дар давраи зикршуда ҳамчун як падидаи мураккаби иқтисодиву иҷтимоӣ, ки зери таъсири механизми бисёрзинагии сиёсати давлати Шуравӣ ташаккул ёфтааст.

Тибқи манобеи таърихӣ «дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов ба ҶШСТ (аз охири солҳои 1950 то аввали солҳои 1980), яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати иқтисодии ӯро азхудсозӣ ва обёрии заминҳои бекорхобида, кӯҳӣ ва наздибиёбонӣ ташкил медод. Дар ин давра иқдомҳои фарогири мелиоративӣ ва гидротехникӣ дар саросари ҷумҳурӣ роҳандозӣ гардида, бунёди иншооти калони обёрӣ ва захираи об дар як заминаи стратегиявии хоҷагии халқ сурат гирифт» [78, с.23]. Аз ҷумла, бо ташаббус ва ҳидояти Ҷаббор Расулов, маҷмуи заминҳои нав ба гардиши кишоварзӣ ворид карда шуданд, ки онҳо чунин минтақаҳоро фаро мегиранд: маҷмааҳои Лоҳур, Сомғор, Хоча–Бақирғон, Ёвон, Қараланг, Вомар, Дашти Лис, ва Ҳайтӣ. Ҳамзамон, доманакӯҳҳо ва водӣҳои паҳноваре чун Дилварзин, Казонгур, Марғидар, Бешкент, Данғара, инчунин қисмати тоҷиконаи Дашти Гургон ва минтақаи Каттасой ва Муъминобод ба таври густурда обёрӣ ва мавриди истифода қарор гирифтанд» [78, с.159].

Минтақаҳои нави деҳотӣ ва кишоварзӣ дар навоҳии Москва, Фархор, Ғозималик, Ғонҷӣ ва дигар минтақаҳо ба таври мушаххас дар доираи ин сиёсати ободонӣ тараққӣ карданд. Бо истифодаи оқилона аз захираҳои обӣ,

рушди шабакаҳои обёрӣ ва захиравӣ дар кишоварзии Тоҷикистон як таҳаввули кулӣ ба вуҷуд омад.

То соли 1982 дар майдонҳои колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ 32 908 трактор, 3 079 комбайн, 28 048 автомобил ва шумораи зиёди таҷҳизоти кишоварзии дигари муосир фаъолият доштанд. Дар баробари ин, электрикунонии истеҳсолоти деҳот низ вусъати бесобиқа гирифт ва ба таври муайян заминаи рушди механикони кори сахроиро таъмин намуд [141, с.29].

Ҷаббор Расулов на танҳо ҳамчун арбоби давлатӣ, балки ҳамчун “академики мардумӣ” дар соҳаи пахтакорӣ шинохта мешуд. Дар ҳақиқат, саҳми ӯ дар рушди истеҳсолоти пахта ва тақмили сиёсати давлатии пахтапарварӣ бениҳоят бузург аст. Ин нуктаро дастовардҳои воқеии ҷумҳурӣ дар ин самт собит месозанд: агар дар соли 1960 ҳаҷми ҷамъоварии пахта ҳамагӣ 399 ҳазор тонна буд, пас то соли 1980, ин нишондод марзи 1 миллион тоннаро убур карда, ба 1 миллиону 10 ҳазору 700 тонна расид [138, с.27]. Ин натиҷаҳо шоҳиди возеҳи сиёсати пешбурдаи кишоварзии Ҷаббор Расулов мебошанд, ки бо дарназардошти шароити мушкили табиӣ ва иқлимӣ ҷумҳурӣ, бо истифода аз методҳои муосири агротехникӣ ва барномарезии илмӣ дар муддати нисбатан кӯтоҳ натиҷаҳои таърихӣ ба даст овард.

Барномаи рушди кишоварзии ҷумҳурӣ, ки ба тавсиби қарорҳои пленумҳои Кумитаи Марказии ҲК Тоҷикистон расида буд, на танҳо бо нишондодҳои оморӣ ва ҳадафҳои бузурги истеҳсолӣ хос аст, балки ҷанбаи иҷтимоӣ ва маънавии амиқ низ дошт. Танҳо барои рушди минбаъдаи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ дар панҷсолаи нӯҳум 3,9 миллиард сӯм маблағ ҷудо гардид, ки нисбат ба панҷсолаи гузашта 44 фоиз зиёд буд [65, с.276].

Бино ба маълумотҳои расмӣ «Рушди соҳаи пахтакорӣ, ки асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро ташкил медод, дар ин давра ба авҷи баланди худ расид. Дар соли 1975 иҷрои нақшаи истеҳсоли 766 ҳазор тонна пахта, аз ҷумла 260 ҳазор тонна пахтаи маҳиннах, пешбинӣ шуда буд. Бо саъю кӯшиши кормандони соҳа ва дастгирии давлатӣ ин нишондодҳо барзиёд иҷро

гардида, дар панҷсолаи нӯҳум истехсоли умумии пахта ба беш аз 800 ҳазор тонна расид. Дар маҷмуъ, беш аз 450 ҳазор тонна пахта барзиёд ба давлат фурӯхта шуд, ки ин муваффақияти муҳим дар таърихи иқтисодиёти ҷумҳурӣ маҳсуб мешавад» [94, с.51].

Дар баробари пахтакорӣ дигар самтҳои кишоварзӣ низ рушди устувор ёфтанд. Масоҳати кишти картошка, сабзавот ва зироатҳои полизӣ афзуд ва таъминоти бозори дохилӣ бо маҳсулоти хӯрокворӣ беҳтар гардид. Дар панҷсолаи даҳум беш аз 55 ҳазор гектар замини обӣ ба гардиши кишоварзӣ ворид карда шуда, таъминоти чарогоҳҳо бо об беҳтар гардид. Дар маҷмуъ, то охири солҳои 1980 дар ҷумҳурӣ беш аз 1000 иншооти гидротехникӣ бунёд ёфт, ки ин нишондиҳандаи сафарбарии нерӯҳои муҳандисию техникии бузург ва сиёсати хирадмандонаи рушди инфрасохтори деҳот буд [82, с.126].

Аз ҷиҳати иҷтимоӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ҳамчун ҳадафи меҳварии сиёсати давлатӣ ва ҳизбӣ ба ҳисоб мерафт. Даромади аҳоли, музди миёнаи меҳнат, ҳаҷми ёрдампулӣ ва нафақаҳо мунтазам боло рафта, имкони беҳтари зиндагиро барои меҳнаткашони шаҳр ва деҳот таъмин намуд. Музди меҳнати миёнаи коргарону хизматчиён то 22% ва музди колхозчиён то 35% афзоиш ёфта, нишондиҳандаи амиқи тафовутнопазирии сиёсати давлат бо талаботи мардум гардид [111, с.132].

Бо ташаббуси роҳбарияти ҷумҳурӣ, аз ҷумла иштироки бевоситаи Ҷаббор Расулов, низоми ёрдампулиҳо ва нафақаҳо барои гурӯҳҳои камбизоати аҳоли тақвият ёфт. Афзоиши нафақаи пиронсолон, маъҷубон, оилаҳои серфарзанд, инчунин имтиёзҳо ба хонаводаҳои иштирокчиёни ҶБВ баёнғари сиёсати иҷтимоии роҳбарияти давлат буд.

Пешрафти устувори иқтисодӣ ва татбиқи босамари барномаҳои иҷтимоӣ дар чараёни панҷсолаи даҳум ҷумҳуриро ба сатҳи нави рушди устувор расонд. Ба хоҷагиҳои кишоварзии кишвар дар ин сол 2371 автомобили боркаш, 3041 трактор, 230 комбайни ғалладарав, 750 мошини пахтачинӣ ва

дигар техникаҳо чудо карда шуданд, ки шохиди сатҳи баланди механиконидашавии соҳа мебошад [77, с.23].

Анҷумани XXVI Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1981 самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои солҳои 1981-1985 ва давраи то соли 1990 муайян намуд. Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ин барномаро пурра ҷонибдорӣ намуд ва дар назди ҷумҳурӣ вазифаҳои нав ва ҳаҷман бузургро гузошт. ҶШС Тоҷикистон бо таъя ба захираҳои ҷамъомада ва дастовардҳои панҷсолаҳои гузашта ба марҳилаи наво аз тараққиёти устувор ворид гардид [87, с.12].

Қобили зикр аст, ки дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов рушди соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ба як марҳалаи сифатан нав ворид гардид, ки бо афзоиши бесобиқаи истеҳсолот, таъмини муҳандисҳо барои иҷрои корҳои муҳандисӣ ва таҷдиди инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ тавсиф меёбад. Маҳз дар ин давра бо роҳандозии барномаҳои стратегии давлатӣ ва ба таври мақсаднок ҷалб намудани захираҳои моддиву молиявӣ Тоҷикистон дар зинаи пешрафтаи иқтисоди кишоварзии Иттиҳоди Шуравӣ қарор гирифт.

Яке аз дастовардҳои муҳими сиёсати Ҷаббор Расулов таҳкими ҷойгоҳи пахтакорӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ буд. Ҷумҳурӣ тавонист қуллаҳои баланди стратегиро дар истеҳсоли «тиллои сафед» ғатҳ намояд, танҳо дар панҷсолаи 10-ум (1976-1980) беш аз 450 ҳазор тонна пахта ҷамъоварӣ ва ба давлат супорида шуд, ки беш аз 130 ҳазор тонна пахтаи маҳиннах буд. Дар соли 1980 ин нишондиҳанда ба 1 миллион тонна расид, ки аз дастовардҳои назаррас дар тамоми Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳисоб мерафт. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ «Фақат дар соли 1980 соҳаи кишоварзӣ бо 3041 трактор, 230 комбайни ғалладарав, 750 мошини пахтачинӣ ва садҳо техникаи дигари махсус таъмин шуданд. Ин сиёсати ба техникаи нав таъмин кардани соҳа ба афзоиши ҳосилнокии зироат ва сабукгардони захирати меҳнаткашон мусоидат намуд» [58, с.62].

Ҳамзамон, дар зери сиёсати пиёда намудаи Ҷаббор Расулов захираҳои обӣ ва заминӣ ба таври фарогир ба гардиши кишоварзӣ ворид карда шуданд. Аз ҷумла, «беш аз 63 ҳазор гектар замини обӣ аз нав ба истифода дода шуда, 148 ҳазор гектар чарогоҳ обёрӣ карда шуд. Бунёди тақрибан 1000 иншооти гидротехникӣ нишонаи як сиёсати устувори рушди инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ махсуб мешавад» [81, с.103].

Соҳаи чорводорӣ низ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор дошт. Истеҳсоли гӯшт, шир, тухм, пашм ва маҳсулоти дигари чорво ба таври устувор афзоиш ёфт. Баланд бардоштани базаи хӯроки чорво, беҳбудии зотпарварӣ ва таҳкими заминаи моддӣ–техникии хоҷагиҳои чорводорӣ аз заминаҳои асосии ин пешравӣ махсуб меёфтанд [116, с.53].

Пешбурди сиёсати аграрии ҷумҳурӣ дар ду марҳалаи асосӣ сурат гирифт. Марҳалаи аввал (солҳои 1946-1961) марҳалаи азнавсозии пас аз ҷанг ба шумор мерафт. Дар ин замон ба унвони Раиси Шурои Вазирон ва сипас роҳбари сатҳи иттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ ба ташкили системаи барқарорсозии истеҳсолоти кишоварзӣ ва рушди инфрасохтори деҳот роҳбарӣ намуд. Дар ин давра, бар асоси нақшаҳои панҷсолаи давлатӣ, тадбирҳои амалӣ барои афзоиши майдони кишти пахта, баланд бардоштани ҳосилнокӣ, таъсиси колхозҳои нав андешида шуданд. Танҳо дар солҳои 1946–1950 беш аз 18 ҳазор хоҷагӣ аз аҳолии минтақаҳои кӯҳистон ба водии ҳосилхези ҷумҳурӣ кӯчонида шуда, замина барои таъсиси дахҳо колхозҳои нав гузошта шуд [63, с.31].

Марҳалаи дуюм, ки аз соли 1961 бо роҳбарии Ҷаббор Расулов ҳамчун котиби аввали Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон оғоз ёфт, марҳалаи таҳкими сиёсати аграрии системавӣ ва барқарорсозии деҳот арзёбӣ мешавад. Дар ин марҳала таваҷҷуҳ бештар ба мутамарказонидани колхозҳо, рушди захираҳои меҳнатӣ, оморасозии кадрҳои миллӣ ва тақмили заминаҳои техникийи истеҳсолот равона гардида буд. Ҷаббор Расулов сиёсати коҳиши тафовути иҷтимоиву иқтисодӣ миёни шаҳр ва деҳотро дунбол намуд ва дар амалисозии

нақшаҳои панҷсолаи инкишофи соҳаи кишоварзӣ мавқеи устуворро соҳибгардид.

Дар ин замина тadbирҳои вобаста ба ирригатсия, обёрии заминҳои нав, густариши боғу тоқзор, баланд бардоштани истеҳсолоти чорводорӣ ва таъмини амнияти озукаворӣ роҳандозӣ гардиданд [93, с.57]. Хусусияти барҷастаи ин давра, ташаккули заминаи низоми муносири аграрии ҷумҳурӣ ва таъмини рушди устувори деҳот буд, ки бе раҳнамоии шахсияти сатҳи стратегӣ, аз қабили Ҷаббор Расулов, номумкин менамуд. Сиёсати азхудсозии заминҳои бекор ва рушди комплекси кишоварзӣ дар замони Ҷаббор Расулов як марҳилаи сифатан навро дар таърихи иқтисодии Тоҷикистон оғоз намуд ва онро ба як ҷумҳурии дорои иқтисоди бисёрсоҳаи кишоварзӣ табдил дод.

Марҳалаҳои панҷсолаи нухум ва даҳум ба ҳайси давраҳои калидӣ дар таърихи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон боқӣ мемонанд, ки дар он сиёсати хирадмандонаи роҳбарияти ҷумҳурӣ, дар симои Ҷаббор Расулов, заминаи рушди васеъ ва устувори соҳаи кишоварзӣ, болоравии сатҳи неқӯаҳволии мардум ва тавсеаи инфрасохтори иҷтимоӣ гардиданд. Таҷрибаи ин давра намунаи барҷастаи ҳамоҳангии сиёсат, иқтисод ва ҷомеа буда, дар омӯзиши рушди давлати сотсиалистӣ нақши назаррас мебозад.

Бо ташаббус ва роҳнамоии Ҷаббор Расулов маҷмуи тadbирҳои муназзами иқтисодӣ ва техникӣ дар заминаи кишоварзӣ тadbиқ шуданд, ки ин ба натиҷаҳои ҷашмрас мусоидат намуд. Ҳосилнокии пахта дар кишвар аз 24,2 сентнер дар давраи панҷсолаи ҳафтум то 32,8 сентнер дар охири панҷсолаи даҳум афзоиш ёфт. Истеҳсоли умумии пахта аз 1 миллион тонна гузашт – нишондоде, ки расидан ба он солҳои дароз ҳамчун ҳадафи стратегӣ дар сиёсати аграрии ҷумҳурӣ арзёбӣ мешуд. Дастёбӣ ба чунин натиҷа, бешак, орзуи деринаи Ҷаббор Расулов буд, ки онро бо кордонию садоқаташ амалӣ сохт. Сиёсати пешгирифтаи ӯ ба таҳкими техникӣ ва кадрӣ кишоварзӣ асос гузошт. Дар солҳои роҳбарияш рушди устувори деҳот аз самтҳои муҳимми

сиёсати дохилӣ гардид. Тоҷикистон ба гардиши ҷиддӣ дар афзоиши иқтисодии истеҳсоли ноил шуд.

Дар маҷмӯъ, саҳми Ҷаббор Расулов дар рушди соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистони шуравӣ на танҳо дар доираи татбиқи барномаҳои давлатӣ маҳдуд мешавад, балки ҳамчун шаклдиҳандаи сиёсати аграрӣ, тарбияи кадрҳои миллӣ, роҳандозӣ намудани таҳқиқоти илмӣ ва рушди инфрасохтори деҳот арзёбӣ мешавад. Талош ва заҳматҳои ин чехраи мунири таърихӣ буд, ки дар қатори дигар соҳаҳои хоҷагии халқ, соҳаи кишоварзӣ низ рушд намуда, ба дастовардҳои беназир ноил гардиданд.

БОБИ 3. РУШДИ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҶШС ТОҶИКИСТОН

ДАР ДАВРАИ САРВАРИИ ҶАББОР РАСУЛОВ

3.1. Нақши Ҷаббор Расулов дар рушди маориф ва илм дар Тоҷикистони шуравӣ

Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов бо баробари рушди соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва дигар бахшҳои иқтисодӣ, низоми маориф ва муассисаҳои фарҳангии ҷумҳурӣ низ ба марҳалаи нави инкишоф ворид шуданд. Тағйироти кулӣ дар фазои маънавии ҷомеа, афзоиши сатҳи тафаккури фарҳангии мардум, таҳкими заминаҳои моддӣ ва инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ, ҳамчунин эҳёи фаъолияти илмӣ, адабӣ ва ҳунарий аз ҷузъҳои муҳимми сиёсати иҷтимоии он давра маҳсуб меёбанд. Дар ин давра сиёсати давлат нисбат ба рушди соҳаи маориф ҳамчун бахши афзалиятнок шинохта шуда, масъалаҳои марбут ба омӯзгорон, таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ ва моддии маориф ҳамеша дар маркази тавачҷуҳи роҳбарият қарор доштанд.

Бо ташаббуси бевоситаи Ҷаббор Расулов як қатор қарорҳои муҳими давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки таъсири онҳо ба рушди низоми маорифи халқ баръало эҳсос гардид. Аз ҷумла, шумораи донишқадаҳои омӯзгорӣ зиёд гардида, музди меҳнати кормандони соҳаи маориф афзоиш ёфт ва барои омӯзгорони деҳот шароити иҷтимоии беҳтар фароҳам оварда шуд. Дар сатҳи таҳсилоти томактабӣ низ ислоҳоти ҷиддӣ амалӣ гардиданд, бо мусоидати сохторҳои давлатӣ ва иқтисодиётӣ дар шахру деҳоти мамлакат боғчаҳои кӯдакон сохта шуданд, ки ҳамчун зинаи аввалини таълиму тарбия хизмат мекарданд.

Бо қабул ва татбиқи қонуни “Дар бораи маълумоти ҳатмии ҳаштсола” (1958) ва минбаъд мутобиксозии он ба воқеиятҳои Тоҷикистон (1959), низоми маорифи халқ ба шакли мутамарказ ва пурра фарогир табдил дода шуд. Натиҷаи ин тадбирҳо бунёди беш аз 1700 муассисаи таълимӣ дар

солҳои 1960–1980 буд, ки 79% онҳо дар деҳот воқеъ буданд. Афзоиши теъдоди мактабҳои таҳсилоти миёна, ҳамзамон бо афзоиши шумораи хонандагон, далели равшани самаранокии сиёсати таълимии он замон аст [92, с.23].

Тибқи манобеи таърихӣ «Раванди татбиқи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷумҳури ду марҳилаи муҳимро дарбар гирифт. Марҳилаи аввал солҳои 1959 то 1966–ро фаро мегирад, ки он моҳи марти соли 1959 бо қабули Қонуни умумииттифоқии «Дар бораи таҳкими робитаи мактаб бо ҳаёт ва рушди минбаъдаи низоми маорифи халқ дар ИҶШС» оғоз ёфт. Ин санади таърихӣ, ки бо пуштибонии фаёлонаи роҳбарияти ҶШС Тоҷикистон таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов амалӣ гардиданд, оғози марҳилаи нави таълимиро нишон доданд ва раванди гузариш ба таҳсилоти ҳатмии ҳаштсола дар ҷумҳуриро таҳким бахшид» [159, с.214]. Марҳилаи дуюм, ки аз соли 1966 оғоз мешавад, бо қабули Қарори Кумитаи Марказии ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 10–уми ноябри соли 1966 «Дар бораи тадбирҳо чӣхати беҳтар намудани фаъолияти мактаби таҳсилоти умумии миёна» алоқаманд аст [159, с.216]. Ин қарор оғози гузариш ба таҳсили умумии миёна гардид ва марҳилаи сифатан навро дар таърихи маорифи халқӣ оғоз намуд. Ислоҳоте, ки зери роҳбарии Ҷаббор Расулов дар соҳаи маорифи Тоҷикистон амалӣ шуд, на танҳо як тадбири маъмурӣ, балки инъикоси равандҳои амиқи иҷтимоӣ ва сиёсӣ буд, ки ба ҳадафи асосии ҷомеаи сотсиалистӣ ташаккули шахсияти нав ва ҷомеаи пешрафта хидмат мекард.

Дар давраи минбаъдаи рушди низоми таҳсилоти умумӣ, ки ба солҳои 1970 рост меояд дар асоси ҳадафҳои стратегияи ҳанӯз дар марҳилаи аввал гузошта шуда, масъалаи гузариш ба таҳсили ҳатмии миёна дар ҶШСТ ба масъалаи аввалиндараҷаи рӯз мубаддал гардид [155, с.10].

Дар ин замина Қарори Кумитаи Марказии ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 22-уми июни соли 1972 таҳти унвони «Дар бораи анҷом додани гузариш ба таҳсили умумии миёнаи ҷавонон ва рушди минбаъдаи мактабҳои

таҳсилоти умумӣ» нуқтаи оғози татбиқи марҳалаи ҳалқунандаи ислоҳоти маориф гардид [167, с.35]. Чихати таҳкими минбаъдаи пояҳои ҳуқукии ислоҳоти мазкур рӯзи 27–уми декабри соли 1974 Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи маорифи халқ»-ро қабул намуд. Дар ин санади муҳим таъкид мегардад, ки ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳсил тавассути таъмини таҳсили ҳатмии ҳаштсолаи умумӣ ва тадриҷан ба роҳ мондани таҳсили умумии миёна, инчунин густариши таҳсилоти касбӣ-техникӣ, миёнаи махсус ва олий дар робита бо ҳаёт ва таҷрибаи сохтмони коммунистӣ таъмин карда мешавад [124, с.97].

Гузариш ба таҳсили миёнаи умумӣ дар шароити Тоҷикистони он замон на танҳо як иқдоми сиёсӣ, балки як вазифаи муҳимми умумимиллӣ ба шумор мерафт, ки дар шароити бунёди ҷомеаи коммунистӣ дорои аҳаммияти калони иҷтимоиву иқтисодӣ буд. Ҷаббор Расулов бо дарки амиқи нақши маориф дар раванди рушди фароғири иҷтимоӣ, барои татбиқи босамари ин ислоҳот тамоми имкониятҳои мавҷударо сафарбар намуд. Зери роҳбарии ӯ чорабиниҳои ҳамаҷониба чихати такмил ва тавсеаи инфрасохтори мактаб, таъминоти кадрӣ, моддиву техникаи муассисаҳои таълимӣ ва мутобиқсозии мазмуну мундариҷаи таълим бо талаботи замон амалӣ гардиданд.

Яке аз мушкилоти ҷиддии гузариш ба таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Тоҷикистон ба шароити ҷуғрофӣ ва иҷтимоии ҷумҳурӣ вобаста буд. Аз ҷумла, рушди шабакаи муассисаҳои таълимӣ дар минтақаҳои дурдасти деҳот, ки аксарияти аҳолии ҷумҳурӣ он ҷо зиндагӣ мекарданд, ба як самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ мубаддал гардид. Дар ин замина аҳаммияти таълими шабона ва ғоибона низ афзоиш ёфт, зеро онҳо барои ҷавонони коргар ва деҳқон имконияти фароғирии таҳсилоти миёнаро фароҳам сохтанд.

Ҳизби коммунисти Тоҷикистон таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов пайваستا ба рушди мактабҳои деҳот тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамуд. Маҳз дар ин раванд ҳадафҳои дар барномаи ҲКИШ пешбинишуда аз ҷумла, тадриҷан барҳам додани тафовути мавҷуда миёни шаҳр ва деҳот мавриди

татбиқи амалӣ қарор гирифтанд. Амалисозии сиёсати таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Тоҷикистон, ки зери роҳбарии фидокоронаи Ҷаббор Расулов сурат гирифт, на танҳо як марҳилаи муҳимми рушди низоми маориф, балки як қисми ҷудонашавандаи раванди инқилоби фарҳангии деҳот ва таҳкими пояҳои ҷомеаи навин ҳисоб меёбад. Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи маорифи халқ» (1974) имкониятҳои нави ҳуқуқӣ барои рушди шаклҳои муҳталифи муассисаҳои таълимӣ, аз қабили мактабҳои шабона, ғоибона ва интернатҳо фароҳам овард. Дар солҳои 1970 ҷумҳурии дорои 41 мактаби интернат ва 14 интернати махсус буд, ки дар онҳо зиёда аз 13 ҳазор кӯдак таҳсил мекарданд [83, с.25].

Ба мавзӯи оморасозии омӯзгорони соҳибхтисос низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардид. Соли 1962 курсҳои тақмили ихтисос таъсис ёфтанд. Агар соли 1961 танҳо 27,6% омӯзгорон маълумоти олӣ дошта бошанд, пас то соли 1981 ин нишондод ба 71,5% расид [15, в. 18]. Ҷамзамон, тибқи қарори КМ ҲК ва Шурои Вазирон (1969) дар назди муассисаҳои олии таълимӣ шӯъбаҳои тайёрии таъсис дода шуданд, ки ба боло бурдани сатҳи дониш ва тайёрии касбии докталабон мусоидат намуданд.

Яке аз самтҳои калидии сиёсати давлатӣ ба дигаргунсозии амиқи низоми маориф равона гардида буд. Ин ислоҳот бо ҳадафи татбиқи таҳсили умумии ҳатмии даҳсола барои ҷавонон ҳамчун омили муҳимми пешрафти сотсиалистӣ амалӣ карда шуд. Зери роҳбарии мустақими Ҷ.Расулов асосҳои муътамади ташкилӣ ва идеологӣ гузошта шуданд, ки барои амалисозии пайдарпайи ин ислоҳот муҳити мусоиди сиёсӣ ва иҷтимоӣ фароҳам оварданд.

Татбиқи таҳсили ҳатмии миёна на танҳо ҷавобгӯии мақсадҳои идеологии ҳизб буд, балки омили ҳалқунандаи маҷмуи васеи вазифаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ маҳсуб меёфт. Таъмини фарогирии пурраи ҷавонон бо таҳсилоти миёна шароити объективӣ барои рушди босуръати илму техника фароҳам сохт, нақши илм ва фарҳангро дар ҳаёти ҷомеа боло бурд ва воситаи муассири оморасозии мутахассисони соҳибхтисос барои соҳаҳои

гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ гардид. Ҷаббор Расулов, ки ба нақши мактаб ҳамчун муассисаи тарбияи сотсиалистӣ аҳаммияти ғавқуллода меод, дар табдил додани низоми маориф ба як василаи ташаккули инсонҳои нави соҳибмаърифат ва ғавол нақши ҳалкунанда бозид. Дар оғози солҳои 60-уми асри XX Ҳукумати ҶШСТ ба масъалаи ислоҳоти соҳаи маориф таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, як қатор тадбирҳои муҳиммеро ҷиҳати беҳбудии низоми таълим ва тарбияи насли наврас роҳандозӣ кард.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа барҳам додани машғулиятҳои се басти дар мактабҳо то соли 1962 ба шумор мерафт. Ин иқдом дар навбати худ ҳамчун замина барои гузариш ба таълими якбасти дар солҳои минбаъда хизмат кард. Бо татбиқи ин тадбирҳо, мактабҳо на танҳо имкониятҳои бештар барои таҳсили босифат пайдо намуданд, балки муҳити мусоиди тарбиявӣ низ фароҳам омад [36, в.34].

Шурои Вазирон ҳамзамон ба зарурати такмили пайвастаи шаклҳо ва усулҳои таълим ва тарбия таъкид варзида, аз мақомоти дахлдор тақозо намуд, ки барои тавсеаи шабакаи муассисаҳои таълимӣ, таҳкими пояи моддӣ-техникии онҳо ва таъмин бо мутахассисони баландихтисоси омӯзгорӣ чораҳои ҷиддӣ андешанд. Ин гуна муносибати пурмасъул ва дурбинонаи роҳбарияти давлатӣ дар солҳои 60-ум имконият дод, ки соҳаи маорифи ҷумҳурӣ ба як зинаи сифатан нав баромада, таҳкурсии устуворе барои рушди минбаъда гузошта шавад.

Дар ин давра як қатор мактабҳои намунавӣ ба истифода дода шуданд, ки онҳо дорои синфхонаҳои васеъ, лабораторияҳои ғаннӣ, маҷмааҳои варзишӣ, ошхонаҳои муосир, китобхонаҳо ва утоқҳои пионерӣ омода карда шуда буданд. Маҳз ҳамин муассисаҳои мучаҳҳаз ба болоравии сифати таълим ва муҳити мусоиди тарбиявӣ мусоидат карданд.

Аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои соҳаи маориф қорҳои муҳимми навсозӣ ва таҷдиди сохтории шабакаи таълимӣ анҷом дода шуданд. Дар ин самт, як қатор мактабҳои ибтидоии камхонанда барҳам дода шуда, ба

чойи онҳо шабакаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавсеа ёфт. Ин раванд ба самаранокии бештар дар истифодаи захираҳои кадрӣ, моддӣ ва инфрасохторӣ замина фароҳам овард [93, с.24]. Ислоҳоте, ки дар ин марҳила ба роҳ монда шуданд, заминаи воқеӣ барои такмили соҳаи маориф ва тарбияи насли нав фароҳам оварданд. Дар ин давра қорҳои назаррас ҷиҳати татбиқи таҳсили ҳатмии умумӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои васеътар барои таҳсили миёна анҷом дода шуданд. Мақомот ва муассисаҳои таълимӣ ба таҳкими пояи моддӣ ва техникии мактабҳо аҳамияти ҷиддӣ меоданд. Дар баробари ин, чараҳои таълим ва тарбия низ мутобиқ ба талаботи замон такмил ёфт. Дар марказҳо ва манотиқи гуногуни ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар бисёре аз мактабҳои шахриву деҳотӣ, фаъолияти мақсаднок барои гузариш ба таҳсили умумии ҳатмӣ пурзӯр карда шуд. Раванди таълим дар ин солҳо бо ворид кардани маводи барномавии мукаммал ва таъкиди бештар ба рушди ҳамаҷонибаи шогирдон ғанӣ гардид. Дикқати махсус ба баланд бардоштани сифати таълим ва тарбия дар муассисаҳои таълимӣ равона шуда, барномаҳо ва равишҳои таълимӣ мутобиқи мақсадҳои нав аз нав дида бароида мешуданд.

Дар солҳои 70–уми асри XX соҳаи маориф дар ҶШСТ ба марҳалаи нави рушди устувор ворид гардид. То соли 1976 дар саросари ҷумҳурӣ 502 мактаби ибтидоӣ фаъолият мекард, ки дар онҳо зиёда аз 30 ҳазор хонанда таҳсил менамуданд [105, с.483]. Ин нишондиҳанда, аз як тараф, ба талаботи афзояндаи аҳоли ба таҳсилот ва аз ҷониби дигар, ба сиёсати мақсадноки ҳизби коммунистӣ ва роҳбарияти ҷумҳурӣ дар самти тавсеаи шабакаи мактабӣ марбут буд.

Дар тӯли солҳои панҷсолаи нухум (1971–1975) пойгоҳи моддӣ ва техникии муассисаҳои таълимӣ ба таври назаррас тақвият ёфт. Ба шарофати сармоягузориҳои давлатӣ мактабҳои нав барои 108 ҳазор ҷойи нишаст сохта шуданд [24, в.39]. Ҳамзамон, саҳми колхозҳо дар бунёди мактабҳо низ назаррас буд, онҳо имкони таълиму тарбияи бештар аз 50 ҳазор хонандаро

таъмин карданд. Ин омил нишон медиҳад, ки раванди мактабсозӣ ҳамчун вазифаи умумимиллӣ дар доираи ҳамкорихои давлату ҷомеа ба иҷро мерасид.

Бино ба маълумотҳои бойгонӣ «Дар охири панҷсолаи нӯҳум низоми мактабии ҶШСТ ба як зинаи нави инкишоф ворид гардид. То ин давра дар саросари ҷумҳурӣ 2342 муассисаи таҳсилоти умумии деҳотӣ фаъолият дошт, ки 80 фоизи шумораи умумии мактабҳои ҷумҳуриро ташкил медод» [26, в.40]. Ин нишондиҳанда бозгӯйи он аст, ки сиёсати рушди маорифи деҳот ҳамчун бахши калидии стратегияи давлатдорӣ татбиқи амалӣ пайдо намуд.

Дар оғози соли таҳсили 1979/80 шумораи умумии мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 3033 адад расид. Дар ин муассисаҳо зиёда аз 1 миллиону 33 ҳазор нафар хонанда таҳсил мекарданд. Аз ин шумора 2067—тоаш мактабҳои таҳсилоти рӯзона буданд, ки иборат аз 627 мактаби ибтидоӣ, 732 мактаби ҳаштсола ва 1296 мактаби миёнаи умумӣ буданд. Шумораи умумии хонандагон дар ин муассисаҳо 995809 нафарро ташкил медод [59, с.53]. Агар соли 1965 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 492 мактаби миёна мавҷуд буда, пас то соли 1977 ин рақам ба 1203 адад расид, яъне дар муддати 12 сол шумораи мактабҳои миёна қариб чор маротиба афзоиш ёфт. Дар ҳамин фосила 394,9 ҳазор нафар хонанда муассисаҳои таҳсилоти миёнаро хатм намуданд. Танҳо дар соли таҳсили 1978–1979 беш аз 90 фоизи хатмкунандагони синфи ҳашт таҳсилашонро барои дарёфти маълумоти миёнаи пурра идома доданд [88, с.97]. Ин пешрафтҳо на танҳо натиҷаи сиёсати Ҳизби коммунистӣ балки шаҳодати сиёсати барномарезишудаи давлати Шуравӣ дар самти баробарсозии имкониятҳои таълимӣ барои ҳамаи табақаҳои аҳолии кишвар низ ҳастанд. Ин раванд ба таҳкими заминаҳои иҷтимоӣ ва фароҳамсозии кадрҳои миллӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат кард.

Дар шароити рушди пайдарпайи ҷомеаи Шуравӣ ва таҳкими ҷанбаҳои иҷтимоии давлатдорӣи сотсиалистӣ, ҳизби коммунисти Тоҷикистон, дар асоси барномаи нави худ ва қарорҳои съездҳои XXIV ва XXV ҲКИШ, ба

масъалаи сиёсати кадрӣ соҳаи маориф аҳаммияти махсус меод. Роҳбарияти хизбӣ пайваста диққати мақомоти масъулро ба зарурати муносибати эҳтиёткорона ва ғамхорона нисбат ба муаллимон, тақмили низоми оморасозии кадрҳои омӯзгорӣ ва беҳтарсозии шароити моддӣ-маишӣ зиндагии онҳо равона месохт.

Дар доираи ин сиёсати ҳадафнок танҳо дар солҳои 1978–1979 дар ҷумҳурӣ 11 892 муаллим бо таҳсилоти олӣ ва 3258 нафар бо таҳсилоти миёнаи махсус омода карда шуданд. То соли 1980 дар мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ зиёда аз 56 419 муаллим фаъолият мекарданд, ки беш аз 70 фоизи онҳо дорои маълумоти олии касбӣ буданд [112, с.83]. Ин нишондодҳо аз тадқиқи сиёсати барномавии хизбӣ дар самти баланд бардоштани сатҳи сифати таълиму тарбия ва касбияти омӯзгорон шаҳодат медиҳанд.

Таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба баланд бардоштани сифати роҳбарии педагогӣ ва рушди малакаҳои касбии омӯзгорон низ дар меҳвари ислоҳоти соҳа қарор дошт. Яке аз самтҳои муҳими ин фаъолият густариши таҷрибаи пешқадами омӯзгорӣ буд, ки аз солҳои 60–уми асри XX ба сифати мактабҳои таҷрибаи пешқадам дар ҷумҳурӣ роҳандозӣ гардиданд. Ин мактабҳо, ки зери роҳбарии омӯзгорони варзида амал мекарданд, ба рушди ҷустуҷӯҳои эҷодии коллективӣ, тақмили равандҳои таълим ва тарбия, баланд бардоштани сатҳи назариявӣ ва методии омӯзгорон ва инчунин рушди маҳорату маҳорати педагогии онҳо мусоидат намуданд.

Тибқи маълумотҳои расмӣ «То охири панҷсолаи нухум дар Тоҷикистон 209 мактаби таҷрибаи пешқадам фаъолият дошт, ки дар онҳо зиёда аз 1800 муаллимони ҷавон иштирок мекарданд. Аз ин шумора 45 мактаб махсус барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик таъсис ёфта буданд. Илова бар ин, мактабҳои маҳорат барои омӯзгорони фанҳои табиатшиносӣ, таърих, ҷомеашиносӣ, математика, физика, химия ва биология низ амал мекарданд» [159, с.213].

Фаъолияти методӣ оид ба такмили ихтисоси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар 232 мактаби асосӣ ва омӯзгорони фанӣ ва роҳбарони синфҳо дар 180 мактаби ёрирасон ба роҳ монда шуда буд [167, с.35]. Ҷаласаҳои методии мактабӣ, муттаҳидсозии омӯзгонон дар гурӯҳҳои илмӣ, баргузориҳои "хонишҳои педагогӣ", конференсияҳои илмӣ–амалӣ дар мавзӯи ташкили илмии меҳнат дар мактаб, вохӯриҳои омӯзгорони беҳтарин ва фаъолияти Осорхонаи маорифи халқӣ низ ба рушди захираи илмии омӯзгонон ва табодули таҷрибаи муосир мусоидат намуданд.

Нақши муассисаҳои методии назди шӯъбаҳои ноҳиявии маориф низ дар паҳн намудани таҷрибаи пешқадами омӯзгорӣ назаррас буд. Ин раванд аз як тараф, боиси болоравии сифати таҳсилот ва касбияти омӯзгонон гардид ва аз тарафи дигар, ба таҳкими заминаҳои маърифатӣ ва фарҳангии ҷомеа мусоидат намуд, ки дар он роҳбарияти ҳизб ҳамчун танзимгари сиёсати кадрӣ арзишманд арзёбӣ мегардад.

Дар даҳсолаҳои охири асри XX бахусус дар оғози солҳои 1980 низоми тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ дар ҶШСТ бо дастгирии Ҳизби коммунисти ҷумҳурӣ ва сохторҳои Шуравӣ ба марҳилаи сифатан нав ворид гардид [68]. Гуногуншаклии шаклҳои таҳсилоти назариявии омӯзгонон дар ҷаҳорҷӯби низоми маорифи халқ ва курсҳои тақмили ихтисос натиҷаҳои намоён ба бор овард. Дар аввали панҷсолаи ҳаштум, беш аз се ҳазор муаллим дар ҷумҳурӣ фаъолият доштанд, ки ҳамаи онҳо аз рӯйи натиҷаи фаъолияти омӯзгорӣ пешқадам ҳисобида мешуд.

Яке аз бахшҳои афзалиятнок ва муҳимми сиёсати иҷтимоии ҶШСТ-ро рушди низоми маориф ва тақвияти зерсохторҳои таълимӣ ташкил меод. Дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти сиёсии худ Ҷаббор Расулов масъалаи маориф ва тарбияи кадрҳои ҷавобгӯ ба талаботи замони ҳамаҷун рукни асосии сиёсат ва омили калидии пешрафти иҷтимоӣ мавриди таваҷҷуҳи доимӣ қарор меод. Ишораи ҷиддии ӯ дар маҷлисҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла дар машварати ҷумҳуриявие, ки моҳи августи соли 1980 баргузор гардид, далели барҷастаи

мавқеи устувори ӯ дар ин самт мебошад. Дар ин суҳанронӣ, ки ба баррасии вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди маорифи халқи ҷумҳурӣ ихтисос ёфта буд, Ҷаббор Расулов таъкид намудааст, ки: «Маориф кори умумихалқист ва барои ташкил ва ҳидояти дурусти он таҳияи барномаи мукаммали амал зарур мебошад» [128, с.22]. Ба андешаи ӯ, танҳо тавассути барномарезии илмӣ, таҳкими заминаҳои моддию техникӣ ва таъмини кадрҳои соҳибтаҳассус метавон рушди мунтазами соҳаи маорифро таъмин намуд.

Тоҷикистон дар он давра дорои сохтори мукаммали муассисаҳои таълимӣ ва низоми устувори давлатӣ дар соҳаи маориф буда, рушди он дар ҷорҷӯби сиёсати умумии Иттиҳоди Шуравӣ роҳандозӣ мегардид. Аз ҷумла, «дар солҳои 1975–1980 дар миқёси ҷумҳурӣ беш аз 123 ҳазор хонанда ба мактабҳои таҳсилоти умумӣ фаро гирифта шуданд ва барои зиёда аз 18,5 ҳазор кӯдак муассисаҳои томактабӣ сохта шуданд, ки ин нишонаи тавачҷуҳи хоса ба тарбияи насли наврас аз зинаҳои ибтидоӣ махсус меёбад» [126, с.15].

Аз ҷумлаи дастовардҳои муҳимтарини он марҳила таъмини таҳсилоти ҳатмии миёнаи умумӣ барои ҳамаи ҷавонон арзёбӣ мешавад, ки ба таври возеҳ стратегияи баробарии иҷтимоӣ ва фарогирии оммавии соҳаи маорифро таҷассум менамуд. Низоми таълимӣ на танҳо вазифаи интиқоли донишро иҷро мекард, балки дар маркази он тарбияи ғоявӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ватандӯстӣ ва интернатсионалистӣ қарор дошт. Дар баробари таҳсилоти зеҳнӣ, ҷанбаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва ахлоқӣ низ мавқеи барҷаста пайдо карда буданд. Бо ин васила соҳаи маориф дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов ба як таҳкурсии ва сарчашмаи стратегияи рушди иҷтимоиву зеҳнӣ табдил ёфт, ки дар шаклгирии ҷомеаи соҳибмаърифат ва пешрафтаи Тоҷикистон саҳми муассир гузошт. Дар таҳаввули низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 60–80–уми асри XX масъалаи баланд бардоштани мақоми омӯзгор ва дастгирии кадрҳои пешсафи соҳа дар меҳвари сиёсатҳои давлатӣ қарор дошт. Ҷаббор Расулов омӯзгорро на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки ҳамчун меҳвари маънавӣ–идеологии ҷомеа мешинохт. Ӯ пайваста ба роҳбарони

шаҳрҳо, ноҳияҳо ва масъулони шуъбаҳои маориф таъкид мекард, ки бояд ба омӯзгорони варзида ва мутахассисони ботаҷриба ғамхории доимӣ зоҳир карда шавад.

Яке аз воқеаҳои муҳим дар ташаккули соҳаи маориф баргузор гаштани Анҷумани VI омӯзгорони Тоҷикистон 24-уми июни соли 1976 дар шаҳри Душанбе буда, бо иштироки васеи зиёиёни ҷумҳурӣ, устодони варзида ва намоёндагони мақомоти давлатӣ доир гардид. Ҷаббор Расулов дар ин анҷуман бо маърузаи пурмухтавои «Вазифаи фаҳрии омӯзгорон» суҳанронӣ намуда, ҷанбаҳои илмию сиёсӣ ва маънавии фаъолияти омӯзгориро бо таҳлили амиқ баён намуд [156, с.120].

Ҷ.Расулов дар суҳанронии хеш омӯзгорро яке аз сутунҳои асосии ҷомеаи сотсиалистӣ дониста, таъкид намуд: «Муаллим барои он ки вазифаи фаҳриро бо муваффақият иҷро намояд, бояд дониш, маҳорати педагогии ҳудро пайваста тақмил диҳад ва шахсияти ҳамаҷиҳата саводнок, дорои ҷаҳонбинии васеъ бошад. Худи калимаи "омӯзгор" уҳдадор месозад, ки ҳар касе, ки ба ин касб камар бастааст, бояд худ аз дониш ва маърифати фарох бархӯрдор бошад» [51, с.67].

Ҷаббор Расулов дар сиёсатҳои худ омӯзгорро чун муҳаррики пешбарандаи рушди соҳаи маориф ва устувории иҷтимоӣ муаррифӣ мекард. Дастгирии моддию маънавии омӯзгорон, ки ӯ ба он аҳаммияти махсус медод, яке аз омили муҳимми баланд бардоштани сифати таълим ва арҷгузорӣ ба фарҳанги миллӣ ба ҳисоб мерафт.

Бино ба маълумоти асарҳои илмӣ «Дар кишвар ба масъалаи интиҳоби кадрҳои омӯзгорӣ ва ташкили муассисаҳои таълимӣ таваҷҷуҳи махсус дода мешуд. Ҷиҳати тайёр ва бозомӯзии мутахассисон, бахусус кадрҳои ҳизбӣ ва омӯзгорони соҳибтаҳассус, як силсила чорабиниҳои мушаххас амалӣ гардида буд. Ин гурӯҳҳои мутахассисон барои тақмили ихтисос ба мактабҳои олӣ ва донишқадаҳои бозомӯзӣ дар шаҳрҳои марказии Иттиҳоди Шӯравӣ равона карда мешуданд» [105, с.459].

Дар ин давра муаллимони пешқадам ва кормандони соҳаи маорифи кишвар бо мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардонида шуданд. Ин сиёсат на танҳо ташвиқгари қору заҳмати омӯзгорон буд, балки сатҳи масъулият ва саҳми онҳоро дар сохтмони ҷомеаи навин боз ҳам бештар мегардонд. Мавқеи хосаи Ҷаббор Расулов дар масъалаи ҳавасмандгардонии омӯзгорон ва кадршиносии хизмати онҳо низ қобили зикр аст. Бо ибтиқори шахсии ӯ «соли 1964 маоши омӯзгорони деҳот бо омӯзгорони шаҳр баробар карда шуд. Дар ин давра, ҳазорон нафар омӯзгорон бо унвонҳои ифтихорӣ, ордену медалҳо сарфароз гардиданд» [109, с 32].

Дар ин давра фаъолият ва таҷрибаи як қатор шахсиятҳои барҷаста намунаи олии маҳорати омӯзгорӣ ба шумор мерафт. Аз ҷумла, фаъолияти М. Маҳмудова — омӯзгори забон ва адабиёти тоҷик дар мактаби миёнаи №53—и шаҳри Душанбе аз зумраи онҳост. Ӯ бо таҷрибаи таълимии худ фаъолона дар байни омӯзгорон баромад мекард, лексияҳо дар мавзӯи методикаи таълими забони модарӣ мегузаронд ва ба тақмили малакаи касбии ҳамкорон саҳм мегузошт. Нашри дастурҳои методии ӯ воситаи муҳимми таълимӣ гардиданд. М.Маҳмудова барои хизматҳои арзандааш дар соҳаи маориф бо Фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС соли 1968 бо унвони «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» сарфароз гардонида шуд [124, с.148]. Инчунин директори мактаби миёнаи ба номи Чапаеви шаҳри Конибодом Х. Каримова низ шарафи гирифтани унвони Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистиро соҳиб гардид. Дар ҳамин давра дар миёни омӯзгорони ҷумҳурӣ дарсҳои Б.М. Худойкулов — омӯзгори собиқадор, директори мактаби №1 ноҳияи Ленин (ҳоло Рӯдакӣ) ва омӯзгори фанни ҷамъиятшиносӣ Д. Котова ҳарду бо унвони «Омӯзгори шоистаи ҶШС Тоҷикистон» қадрдонӣ шуда буданд.

Заҳмат ва фаъолияти фидокоронаи омӯзгорон аз ҷониби роҳбарияти ҷумҳурӣ шоиста арзёбӣ гардид. Дар маҷмӯъ, 4556 омӯзгори ҷумҳурӣ бо ордену медалҳои ИҶШС мукофотонида шуданд. Илова бар ин, 940 нафар омӯзгору корманди пешқадами соҳаи маориф бо нишони «Аълочии маорифи

халқи ИҶШС» ва «Аълоҷии маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон» сарфароз гардиданд. Ба 643 нафар омӯзгор унвони фахрии «Омӯзгори шоистаи ҶШС Тоҷикистон» дода шуд [128, с. 23].

Ҳашт нафар омӯзгори варзидаи ҷумҳурӣ ба ҳайси вакил ба Шурои Олии ИҶШС ва Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон интихоб шуданд ва зиёда аз 1700 нафар ба Шуроҳои маҳаллии вакилони халқ шомил гардиданд. Ин омор гувоҳӣ медиҳад, ки маориф ва омӯзгорон ба як пояи асосии рушди маънавии ҷомеа табдил ёфта, фаъолиятшон на танҳо дар сатҳи муассисаи таълимӣ, балки дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии кишвар низ аҳамияти калидӣ касб карда буд [159, с.206].

Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов ба ҳайси Котиби аввали Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон (1961–1982), рушди низоми таҳсилоти олии ва тайёр кардани мутахассисони баландхаттос ба яке аз самтҳои стратегияи сиёсати иҷтимоиву илмӣ ҷумҳурӣ табдил ёфт. Ҷаббор Расулов ба таври пайгирона бар он мекушид, ки Тоҷикистон ба як маркази босуботи омодаسازی кадрҳои илмӣ, иқтисодӣ, омӯзгорӣ ва фарҳангӣ табдил ёбад.

Дар асоси омили расмӣ соли таҳсили 1980–1981 дар «10 муассисаи таҳсилоти олии кишвар беш аз 56 ҳазор донишҷӯ ба таълим фаро гирифта шуда буданд. Ин нишондиҳанда ба ҳисоби миёна дар ҳар 10 ҳазор аҳолии ҷумҳурӣ тақрибан 143 нафар донишҷӯ рост меомад, ки дар муқоиса бо солҳои қаблӣ афзоиши назаррасро нишон медиҳад. ҶШС Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои пешсаф дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ аз лиҳози шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии табдил ёфт» [58, с.65].

Муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи махсуси касбӣ дар ҷумҳурӣ дар он солҳо аз рӯйи 77 ихтисос дар зинаи олии таҳсилот ва аз рӯйи 118 ихтисос дар зинаи миёнаи махсус омодаسازی мутахассисонро амалӣ мекарданд. Маҷмуан, 62 факулта ва 372 кафедра дар сохтори донишгоҳҳо ва донишқадаҳо ба фаъолият машғул буда, на танҳо вазифаи таълимиро анҷом

медоданд, балки марказҳои муҳимми таҳқиқоти илмӣ ва рушди андешаи академӣ низ махсус меёфтанд. Нақши марказии Ҷаббор Расулов дар рушди фазои илмӣ ва маорифи кишвар дар он зоҳир мегардад, ки дар ин давра теъдоди зиёда аз 100 доктори илм ва 13 ҳазор номзади илм дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба таҳқиқоти илмӣ машғул буданд [126, с.14]. Ин кишри соҳибмаърифату илмпарвар дар шаклгирии элитаи зеҳнии ҷумҳурӣ саҳми бориз гузошта, ба рушди минбаъдаи илм ва таълим заминаи устувор гузоштанд.

Ташкили Институти тарбияи ҷисмонӣ дар шаҳри Душанбе (1971), Институти давлатии санъати Тоҷикистон (1973) ва Институти давлатии педагогии забон ва адабиёти рус (1980) далели равшани сиёсати мақсадноки роҳбарияти ҷумҳурӣ таҳти сарвари Ҷаббор Расулов мебошад [155, с.10].

Аз соли 1960 то 1983 шумораи муассисаҳои таҳсилоти олӣ аз 6 то 10 адад расид, омӯзишгоҳҳои миёнаи махсус аз 2 то 38 адад ва ПТУ–ҳо (омӯзишгоҳҳои касбӣ) аз 35 то 78 адад зиёд гардиданд [159, с.211]. Шумораи мутахассисони дорои маълумоти олӣ ба 137 ҳазор нафар расид, ки қариб шаш маротиба бештар аз аввали ин давра мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба тағйироти сохторию таълимӣ рӯ оварданд. Чунончи, дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин (ҳоло ДМТ) ва дигар мактабҳои олӣ як қатор факултаҳо ва кафедраҳои нав таъсис ёфтанд. Аз ҷумла, дар солҳои 60–70 аср факултаҳои филологияи тоҷик ва шарқ, таърих, забон ва адабиёти рус ба фаъолият оғоз карданд.

Рушди ихтисосҳои нав дар самтҳои муҳандисӣ, тиббӣ, кишоварзӣ, фарҳангӣ ва омӯзгорӣ аз васеъ шудани доираи талаботи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар дарак медод. Инчунин, дар як қатор муассисаҳои таҳсилоти олӣ лабораторияҳои илмӣ соҳавӣ таъсис дода шуданд, ки фаъолияти онҳо ба мушкилоти минтақавӣ ва рушди илмӣ кишвар равона шуда буд. Дар баробари ин, барои беҳтар намудани шароити зиндагии донишҷӯён ва устодон, сохторҳои хизматрасонӣ, китобхонаҳо ва хобгоҳҳои нав бунёд

шуданд. Аз ҷумла, танҳо дар солҳои 1971–1980 майдон ва фонди таълимию лаборатории макотиби олии ба таври назаррас афзоиш ёфт. Китобхонаҳои илмӣ донишгоҳҳо бо адабиёти иловагӣ ғанӣ гардонида шуданд, ҳарчанд таъминоти китобҳои фаннии тоҷикӣ ҳамчун як мушкилоти ҳалнашуда боқӣ монда буд.

Қарорҳои Шурои Вазирони ИҶШС аз соли 1971 “Дар бораи беҳтар намудани шароити моддию иҷтимоии донишҷӯён” имконият фароҳам оварданд, ки бо маблағгузориҳои ҳадафманд иншооти муҳимми маишӣ, тиббӣ ва озукаворӣ дар муассисаҳои таълимӣ таъсис ёбанд. Бо ин мақсад ҳазинаҳои махсус таъсис ёфта, кумаки иҷтимоӣ ва ҷубронпулиҳо барои донишҷӯён ҷорӣ шуданд [154, с.15].

Барои беҳтар кардани шароити таълим мактабҳои олии бо таҷҳизоти техникӣ, аз ҷумла васоити электронии ҳисоббарорӣ, таъмин гардиданд. Шабакҳои муассисаҳои таҳсилоти олии вусъат ёфта, мақоми онҳо дар низоми иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ таҳким ёфт. Масалан, ҳазинаи китобҳои китобхонаҳои макотиби олии бештар аз ҳисоби адабиёти иловагӣ пурратар мегардид. То 1-уми декабри соли 1981 ҳазинаи китобхонаи Донишқадаи ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон (имрӯза Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур) 380 ҳазор нусхари дарбар мегирифт, ҳол он ки соли 1975 шумораи он 312 ҳазор нусхари ташкил медод [155, с.10]. «Соҳтмони хобгоҳҳои нави донишҷӯён, беҳтар намудани хизматрасонии тиббӣ, санитарӣ, фароғатӣ, инкишофи иншоотҳои варзишӣ пешбинӣ мешуданд. Натиҷаи ҳамин буд, ки хобгоҳи дорои 630 ҷой барои Донишқадаи политехникии Тоҷикистон сохта ва мавриди истифода қарор гирифт» [159, с.224].

Мактабҳои олии ба ҳайси заминаи асосии тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои муҳим ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои 60-80 асри XX рушди соҳаи илм дар ҶШСТ бо суръати устувор ба роҳ монда шуд. Дар ин давра дар Тоҷикистон даҳҳо муассисаи илмӣ фаъолият мекарданд, ки ба таҳқиқоти

густурдаи илмҳои бунёдӣ машғул буданд. Ин муассисаҳо на танҳо ба баррасии масъалаҳои стратегии соҳаҳои муҳими хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ҷалб мешуданд, балки саҳми назаррасе дар ҳалли дурнамои тараққиёти миллӣ мегузоштанд. Ба шарофати дастгирии сиёсӣ ва ташаккули инфрасохтори илмӣ, ҳазорҳо мутахассисони варзида дар бахшҳои илмҳои ҷамъиятӣ, табиӣ ва техникии ҷумҳурӣ омода карда шуданд.

Дар ибтидои даҳсолаи шашуми асри XX як қатор қарорҳои тақдирсоз қабул гардиданд, ки ҳадафи онҳо баланд бардоштани самаранокии ҷамоияти илмӣ ва такмили тарбияи кадрҳои илмӣ буд. Аз ҷумла, дар Қарори “Дар бораи тадбирҳо оид ба беҳтар намудани оморасозии кадрҳои илмӣ ва илмӣ–педагогӣ” (с. 1961) вазифаҳои мушаххас ҷиҳати густариши таҳқиқот ва баланд бардоштани сифати корҳои илмӣ пешбинӣ шуда буданд. Қарори минбаъда (с. 1962) зарурати тарҳрезии дурусту мақсадноки нақшаҳои оморасозии кадрҳои илмиро дар назар дошт [113, с.419]. Дар доираи ин ислоҳот соли 1962 Низомномаи нави аспирантура қабул гардид ва мақоми нави «пажӯҳишгари коромӯз» роҳандозӣ шуд. Соли 1963 низ номгӯи ихтисосҳои илмӣ таҷдиди назар гардид, ки дар натиҷа барои рушди фанҳои нав ва соҳаҳои муосир замина фароҳам омад.

Бо дарки аҳаммияти ҳосаи тарбияи кадрҳои илмӣ Ҷаббор Расулов ба вазоратҳо ва идораҳои дахлдор вазифа гузоштанд, ки дар солҳои «1962–1965 оморасозии 582 номзади илмиро дар 17 самти илмӣ таъмин намоянд. Аз ин шумора, 213 нафар бояд дар Академияи илмҳои ҶШСТ, 57 нафар дар Вазорати кишоварзӣ ва 7 нафар дар Вазорати мелиоратсия ва оби ҷумҳурӣ омода мешуданд. Вале, мутаассифона, услуби идоракунии маъмуриву фармондеҳӣ на ҳамеша самаранок буд ва дар асл фақат 119 нафар номзади илм омода гардиданд, ки ин нишондиҳанда аз нақшаи пешбинишуда панҷ маротиба камтар буд» [92, с.20]. Бо вучуди ин мушкилот бо роҳандозии тадбирҳои иловагӣ ва дастгирии доимии роҳбарияти ҷумҳурӣ бо қабули қарори махсуси соли 1967 “Дар бораи беҳтар намудани оморасозии кадрҳои

илмӣ ва илмӣ–педагогӣ” шароити таҳқиқотӣ ва илмӣ дар ҷумҳурӣ ба таври назаррас беҳтар гардид. Дар ин санад илова ба натиҷаҳои мусбат, камбудии низ ошкорона зикр шуда буданд бахусус дар самти оморасозии кадрҳо барои фанҳои дақиқ, аз ҷумла риёзию техникӣ ва физикӣ–математикӣ [100, с.196].

Дар даҳсолаи ҳафтуми асри XX Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди рушди фанҳои муосир аз қабيلي кибернетикаи риёзӣ, барномасозии системавӣ, автоматикунории коркарди иттилоот, идоракунии равандҳо ва сотсиологияи амалӣ ва ғайра ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра шумораи докторони илм дар бахшҳои техникӣ, педагогӣ ва география афзуд. Аз «соли 1971 то 1975 омода кардани кадрҳо дар соҳаҳои кишоварзӣ ва гуманитарӣ каме поин рафт, аммо дар ҳамин давра шумораи кадрҳои илмӣ дар самти химия – ду баробар, дар соҳаҳои техникӣ – 1,8 маротиба ва дар соҳаи физикӣ–математикӣ – 1,7 маротиба афзоиш ёфт. Дар маҷмӯъ, аз соли 1966 то 1975 дар ҷумҳурӣ 557 рисолаи номзадӣ ва 48 рисолаи докторӣ аз ҷониби муҳаққиқон дифоъ гардиданд» [27, в.34]. Ин тағйирот ба тақмили низоми баҳодиҳии рисолаҳо, баланд бардоштани сатҳи илмӣ ва эҳтимоми бештар ба сифати таҳқиқот мусоидат намуд.

Тамоюли дигаре, ки аз даҳсолаи шашуми асри XX ба назар мерасад афзоиши теъдоди кадрҳои миллии тоҷик дар майдони илм буд. Агар соли 1961 саҳми тоҷикон дар сохтори умумии кадрҳои илмӣ 33% бошад, то соли 1979 ин нишондод ба 51,2% расид, ки шаҳодати пешрафти сиёсати кадрсозии миллий ва саҳми бевоситаи роҳбарияти ҷумҳурӣ дар ин ҷода мебошад» [58, с.64].

То охири соли 1970 дар Академияи илмҳо ва беш аз 60 муассисаи илмӣ–тадқиқотӣ нерӯи илмии кишвар ба таври бесобиқа афзоиш ёфт. Шумораи умумии кормандони илмӣ ва илмию педагогӣ ба 8,2 ҳазор нафар расид, ки дар миёни онҳо 208 доктори илм ва 2811 номзади илм фаъолият мекарданд. Дар ҳамин ҳол, маркази асосии илмии ҷумҳурӣ – Академияи илмҳо, 18

институти илмиро муттаҳид намуда буд, ки дар он зиёда аз 1400 корманди илмӣ, аз ҷумла 73 доктор ва 578 номзад фаъолият мебарданд [92, с.19].

Академияи илмҳо дар таҳияи шаш барномаи калидии ҷумҳуриявӣ иштирок намуд, ки ба масоили аз худ намудани сарватҳои табиӣ, рушди саноат, тақмили соҳаи кишоварзӣ ва ба натиҷаҳои назарорас ноил гардидани аҳоли бахшида шуда буданд. Ин барномаҳо, ки зери сарпарастии роҳбарияти ҷумҳурӣ таҳия ва татбиқ мешуданд, дар поягузории сиёсати илмии кишвар нақши муассир доштанд. Роҳбари ин боргоҳи илмӣ академик Муҳаммад Осимӣ бо пешниҳоди Ҷаббор Расулов соли 1964 таъин гардида, солҳои 70–80–уми асри XX 60 марказҳои илмии ИҶШС ва давлатҳои хориҷӣ робитаҳои қавӣ барқарор намуда, як қатор донишқадаҳои илмӣ–тадқиқотии он ба монанди Донишқадаҳои илмӣ–тадқиқотии астрофизика, сейсмология ва ғайраҳо шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо карданд. М.Осимӣ то соли 1988 дар толи 24 сол роҳбарии ин маркази илмӣ–тадқиқоти ҷумҳуриро сарбаландона ба уҳда дошт [101, с.256].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди илми тоҷик дар ин давра на танҳо бо шумораи афзоиандаи муассисаҳои илмӣ, балки бо болоравии сифати таҳқиқот ва афзоиши кадрҳои баландихтисос тавҷам буд. Агар соли 1960 дар ҷумҳурӣ 2147 корманди илмӣ фаъолият мекард, ки аз миёни онҳо танҳо 33 нафар доктор ва 433 нафар номзад буданд, то соли 1985 шумораи умумии олимони ба 8452 нафар расид, ки аз ҷумлаи онҳо 229 нафар доктори илм ва 3074 нафар номзоди илм буданд» [53, с.86]. Афзоиши миқдорӣ ва сифатии ҳайати илмӣ бешубҳа бо татбиқи сиёсати давлатии омода кардани кадрҳои илмӣ алоқаманд аст. Қарори КМ ҲК Тоҷикистон ва Шурои Вазирон «Дар бораи беҳтар намудани кадрҳои илмӣ ва илмӣ–педагогӣ» аз 22–юми декабри соли 1967 таҳия ва қабул гардид, дар ин раванд нақши бориз дошт.

Таҳлили омори дигар низ собит месозад, ки «дар ин марҳала ҳиссаи олимони соҳибунвон дар риштаҳои гуногун низ афзоиш ёфт, агар соли 1965 таносуби докторону номзадон 8,8%–ро ташкил медод, пас то соли 1970 ин

рақам ба 13,1% расид. Шумораи довталабон ба аспирантура низ мунтазам афзуд, дар панҷсолаи ҳаштум (1966–1970) 145 нафар, дар панҷсолаи нӯҳум (1971–1975) 164 нафар унвонҷӯён ба таҳсил равона карда шуданд. Омодасозии кадрҳои илмии ватанӣ на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки бо ҷалби беш аз 41 муассисаи илмии ИҶШС амалӣ мешуд, ки яке аз самтҳои муҳими сиёсати кадрӣ роҳбарияти вақт ба шумор мерафт» [92, с.21].

Ҷанбаи муҳимтарини рушди илмӣ, таъсиси муассисаҳои илмии махсусгардонидашуда дар манотиқи дурдаст мебошад. Аз ҷумла, «соли 1969 бо ташаббуси олимони тоҷик ва дастгирии роҳбарияти сиёсӣ дар заминаи боғи ботаникии шаҳри Хоруғ Институти биологӣ Помир таъсис дода шуд» [134, с.128]. Ин иқдом посух ба зарурати омӯзиши ҷамаҷонибаи экосистемаҳои нодири минтақаи Помир буд, ки бо хосиятҳои табиӣ биологӣ ва иқлими ғавқулодаи худ фарқ мекунад. Институт аз рӯзҳои аввал ба маркази муҳими таҳқиқоти биологӣ табдил ёфта, дар он 40 корманди илмӣ, аз ҷумла 2 доктор, 12 номзад ва 1 академик ғайриият менамуданд» [134, с.130]. Институти биологӣ Помир на танҳо ба омӯзиши захираҳои табиӣ равона шуда буд, балки бо ғайриияти хеш дар ташаккули сиёсати илмии минтақавӣ саҳми арзанда гузошта, дар амалӣ намудани манфиати амалӣ ва стратегӣ саҳми назаррас дошт.

Мутахассисони дорои маълумоти миёнаи махсус то 134,5 ҳазор (афзоиши чоркарата), шумораи кормандони илмӣ то 7,9 ҳазор нафар, аз ҷумла 202 доктори илм (афзоиши шашкарата) ва 2600 номзоди илм (қариб ҳафт маротиба зиёд) афзуданд. Иқтидори иқтисодии ҷумҳурӣ имкон дод, ки талаботи аҳоли ба молҳои зарурии рӯзгор ба таври назаррас қонеъ карда шавад. Дар соли 1983 шумораи муаллимон ба 68,7 ҳазор нафар расид, ки нисбат ба соли 1961 се маротиба бештар мебошад [18, в.6].

Таҳти сарвари Ҷ. Расулов беш аз «1700 муассисаи таълимӣ таъсис ёфта, шумораи мактабҳо дар ҷумҳурӣ то соли 1980 ба 3033 адад расид. Омодасозии кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ бо таъсиси курсҳои тақмили

ихтисос ва шуъбаҳои тайёри, боло бурдани сатҳи тахассусии омӯзгорон (аз 27,6% бо маълумоти олии дар соли 1961 то 71,5% дар соли 1981) ва тадричан баланд бардоштани мақоми иҷтимоии онҳо, зина ба зина амалӣ гардид. Ҳамзамон, ҳавасмандгардонӣ, тақмили малакаҳои касбӣ ва бунёди мактабҳои намунавии муҷахҳаз бо васоити замонавии таълим, шомили ҷанбаҳои муҳими ин сиёсат буданд» [128, с.23].

Дар самти илм низ аз ибтидои солҳои 1960 тавассути таҳияи барномаҳои махсус ва қабули қарорҳои муҳим рушди зина ба зинаи низоми илмӣи ҷумҳуриро таъмин намуд. Таҳияи барномаи омодакунии 582 номзади илм дар солҳои 1962–1965, таъсиси донишқадаҳои соҳавӣ ва фаъол гардидани бахшҳои навини илм, аз ҷумла кибернетика ва автоматика, ба ташаккули модели миллии илм мусоидат намуд. Дар солҳои 1970–1980 шумораи кормандони илмӣ ба беш аз 8,2 ҳазор расида, Академияи илмҳо бо роҳбарии Муҳаммад Осимӣ ба маркази бузурги илмӣи ҷумҳурий табдил ёфт [68]. Дифоъи садҳо рисолаи номзадӣ ва докторӣ, густариши ҳамкориҳо бо марказҳои илмӣи Иттиҳоди Шуравӣ ва хориҷ ва иштироки Академияи илмҳо дар таҳияи шаш барномаи калидии ҷумҳуриявӣ нишондиҳандаи баландшавии сифати таҳқиқоти илмӣ ва тавсеаи пояи кадрӣи соҳа буданд.

Дар самти рушди соҳаи хизматрасонӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ низ дар ин давра пешрафтҳои назаррас ба қайд гирифта шуд. Дар муддати як панҷсола барои 100 ҳазор талаба мактаб, барои 16 ҳазор кӯдакон муассисаҳои томактабӣ, дахҳо беморхона, поликлиника ва дигар объектҳои маишӣ сохта шуданд. Ҳаҷми хизматрасонии маишӣ 1,6 баробар, аз он ҷумла дар деҳот 1,8 баробар афзоиш ёфт. Соли 1980 қариб 90 корхонаю иттиҳодия бо аҳолии хизматрасонии маишӣ анҷом медоданд [159, с.172].

Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо гувоҳи онанд, ки дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушди маориф ва фарҳанг ворид гардида, заминаҳои устувори пешрафти минбаъдаи ҷомеаи тоҷик гузошта шуданд. Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки даврони роҳбарии

Ҷаббор Расулов бо таҳкими зерсохторҳои таҳсилоти олии, бозсозии сиёсати кадрӣ ва густариши фазои илмӣ ба як марҳилаи тиллоии таълимоти касбӣ ва илмӣ Тоҷикистон табдил ёфт.

Аз ин рӯ, дар солҳои 1961–1982 ҶШСТ бо роҳбарии Ҷаббор Расулов ба сатҳи нави рушди иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва зехнӣ расид, ки дар он соҳаҳои маориф ва илм ба унвони рукнҳои стратегии сиёсати давлатӣ мавқеи меҳварӣ пайдо карданд. Ҳарчанд сиёсати умумии соҳаи маорифу илм дар ҷаҳорҷӯби консепсияҳои марказонидашудаи Иттиҳоди Шӯравӣ амалӣ мегардид, маҳз шахсияти роҳбарони маҳаллӣ, ба вижа Ҷаббор Расулов, дар мутобиқсозӣ, густариш ва татбиқи муассири ин сиёсати стратегӣ нақши ҳалкунанда доштанд.

Ҷаббор Расулов дар тули роҳбарии худ ҳамчун шахсияти ояндабин ва бунёдгузори низоми таҳсилоти муосир ва сиёсатгузори самти илм дар ҶШСТ шинохта мешавад. Ҳимояти пайвастаи ӯ аз маориф ва илм, таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ, моддӣ ва кадрӣ, роҳандозии низоми муассир ва устувори таълим ва тадқиқот Тоҷикистонро ба як макони рушди зехнӣ табдил дод. Аз ин ҷост, ки давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов дар таърихи рушди иҷтимоӣ, маърифатӣ ва илмӣ Тоҷикистон мавқеи марказӣ ва нақши таърихӣ барҷаста дорад.

Дар маҷмӯъ, ин ҳама равандҳо, аз ҷумла густариши соҳаҳои илмӣ, тарбияи кадрҳои баландихтисос ва рушди фанҳои муосир бо дастгирии пайвастаи Ҷаббор Расулов, имконпазир гардид.

3.2. Дастовардҳо дар соҳаҳои фарҳанг ва санъат

Дар бораи рушди сиёсати фарҳангӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов, бояд ҳаминро таъкид намуд, ки фаъолияти ӯ танҳо ба рушди иқтисодӣ, бахусус соҳаи пахтакорӣ, маҳдуд набуд. Ҳарчанд аҳаммияти ин соҳа барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ муҳим арзёбӣ мешуд ва

рахбарони Ҳизби Коммунист ва Ҳукумати ҷумхури вазифадор буданд, ки барои рушди он тадбирҳои ҷиддӣ андешанд, вале таваҷҷуҳи Ҷаббор Расулов ба соҳаи фарҳанг ва ҳаёти маънавии ҷомеа ҳамеша назаррас буд.

Роҷеъ ба самтгирии фарҳангӣ ва сиёсати маърифатӣ қайд бояд кард, ки дар сиёсати давлатӣ, ки таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов амалӣ мешуд, тамоюли ҷамоҳангсозии фаъолиятҳои фарҳангӣ, маорифӣ ва иҷтимоӣ бо ниёзҳои замон ва талаботи ҷомеа мушоҳида мешавад. Ҷаббор Расулов дар мавқеи худ ҳамчун сиёсатмадори сатҳи ҷумҳуриявӣ ба зарурати таъмини пайвастагии рушдбандаи фарҳанг бо дигар соҳаҳои ҳаёт, аз ҷумла иқтисодиёт ва маориф, ишора намуда, дар мақолаҳои худ аз қабili «Вазифаҳои муҳими эҷодкорон» (1976), «Гул-гул шукуфии иқтисодиёт ва маданияти Тоҷикистон» (1970) ва «О состоянии и мерах улучшения народного образования в республике» (1980) ба ин масъалаҳо бо шеваи таҳлилӣ ва мақсаднок рӯ овардааст [123, с.28]. Дар марҳалаи солҳои 1961-1982 Тоҷикистон шояди як раванду тағйироти амиқ дар соҳаи илм ва маориф гардид, ки бо эҳёи босуръати инфрасохтори илмӣ ва афзоиши неруи зеҳнии кишвар тавҷам буд. Ин марҳала бо номи роҳбарии Ҷаббор Расулов алоқаманд аст, ки бо сиёсати фарҳангӣ маърифатпарваронаи худ заминаи мусоиди рушди илмро фароҳам овард.

Дар солҳои 60-70-уми асри XX таҳти раҳбарии Ҷаббор Расулов, ки аз зумраи шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии фарох ва дарки амиқи аҳаммияти фарҳанги миллӣ буд, Ҷумҳурии Шуравии Сотсилаистии Тоҷикистон як марҳалаи муҳимми ташаккул ва таҳкими заминаҳои маънавӣ ва фарҳангиро аз сар гузаронд. Ӯ ҳамчун арбоби давлатӣ на танҳо ба рушди иқтисодиёт ва соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ таваҷҷуҳ зоҳир мекард, балки масоили марбут ба тарбияи маънавӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии ҷомеа низ дар меҳвари сиёсатҳои идоракунии худ қарор медод. Аз ҷумла, дар тамоми суҳанронихо ва вохӯриҳояш бо аҳли зиё, раҳбарони маҳал ва муассисаҳо, Ҷаббор Расулов борҳо таъкид мекард, ки

“китоб манбаи дониш, хирад ва пешрафти миллат аст” ва танҳо тавассути густариши китобхонаҳо ва дастрасии фарогир ба китобу адабиёт метавонад ҷомеа ба сатҳи баланди худшиносии миллӣ ва ҳудудҳои ҷамъиятӣ бирасад. Ин назария, ки бар асоси ҷаҳонбинии маорифпарваронаи ӯ асос ёфта буд, дар сиёсатҳои фарҳангии солҳои зикршуда маҳсули амалӣ пайдо намуд [126, с.14].

Дар солҳои 1960-1980 таҳти роҳбарии Комитети марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ як марҳилаи сифатан нави тараққиёти соҳаи фарҳанг оғоз гардид. Ҷаббор Расулов, ҳамчун яке аз ҷеҳраҳои калидии сиёсати фарҳангӣ ва идеологӣ дар Тоҷикистон, таваҷҷуҳи махсус ба таҳкими зерсохторҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ дошт. Маҳз бо ибтикори ӯ, фарҳанг ҳамчун василаи муассири тарбияи сиёсӣ ахлоқии аҳоли мавқеи устувор касб кард.

Муассисаҳои фарҳангӣ – маърифатӣ – клубҳо, китобхонаҳо, кинотеатрҳо, осорхонаҳо ва боғҳои фарҳангӣ чун марказҳои муҳимми таҳкими маънавиёт ва ташаккули ҷаҳонбинии сотсиалистӣ дар ҷомеа ба ҳисоб мерафт. Ин муассисаҳо дар тафаккури ҳизбӣ, ин муассисаҳо на танҳо воситаи фарогат, балки маркази муҳимми ташаккули шуури идеологӣ ва сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Ҷаббор Расулов хуб дарк мекард, ки дар шароити Тоҷикистон, ки дорои гуногунрангии этникӣ ва сатҳи нобаробари тараққиёти иҷтимоӣ буд, маҳз тавассути фарҳанг метавон иттиҳоди маънавии ҷомеаро таъмин созад.

Бо ташаббус ва пуштибонии раҳбарияти ҷумҳурӣ, дар оғози солҳои 60–уми асри XX дар қаламрави Тоҷикистон 943 клуб, 910 китобхона бо зиёда аз 5 миллион нусха китоб, 652 дастгоҳи намоиши филм, 4 осорхона ва садҳо марказҳои дигари маърифатӣ фаъолият мекарданд [105, с.458]. Мақсади асосии ин муассисаҳо на танҳо баланд бардоштани сатҳи маънавиёт ва савияи маърифатии аҳоли буд.

Тибқи манобеи таърихӣ «Чихати мустаҳкамсозии пояи моддиву техникӣ ва рушди кадрҳои соҳа давлат ҳамасола маблағгузори соҳаи фарҳангро афзоиш меод. Агар соли 1961 аз буҷети давлатӣ барои муассисаҳои фарҳангӣ 2,3 миллион рубл ҷудо шуда бошад, то соли 1985 ин маблағ ба 14,5 миллион рубл расид» [59, с.53].

Қадами муҳимме дар рушди фарҳанг қабул шудани Қарори Шурои Олии ҶШСТ дар моҳи июни соли 1968 «Дар бораи вазъ ва ҷораҳо оид ба беҳтар кардани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ–маърифатӣ» махсуб меёбад. Дар ин санад тадбирҳои мушаххас ҷихати такмил додани кори клубу китобхонаҳо, таҳкими заминаи моддиву техникӣ, таъмин бо кадрҳои баландхаттос ва ҷорӣ намудани шаклҳои нави кори идеологӣ ва маърифатӣ баён гардида буданд. Бо назардошти гуногунандешӣ ва ниёзҳои гурӯҳҳои мухталифи аҳоли, шаклҳои наву ҷолиби кор бо мардум, ба мисли клубҳои ҳаваскорӣ ва ансамблҳои халқӣ ташвиқ ва густариш ёфтанд [111, с.209].

Дар моҳи майи соли 1972 бо назардошти қарорҳои Съезди XXIV Ҳизби коммунисти ИҶШС, Қарори КМ ҲК Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои ҷихати беҳтар намудани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ–маърифатӣ» қабул гардид. Тибқи ин қарор, лозим дониста шуд, ки фаъолияти клубҳо, китобхонаҳо, осорхонаҳо, театрҳои халқӣ ва дигар марказҳои фарҳангӣ самараноктар ва мақсадноктар гардад. «Бо ибтикори Ҷаббор Расулов миёни муассисаҳои фарҳангӣ мусобиқаҳои сотсиалистии шаҳрӣ ва ноҳиявӣ роҳандозӣ шуданд ва барояшон Байрақи Сурх бо ҷоизаҳои пулӣ таъсис дода шуд» [125, с.248].

Ҳизби коммунисти Тоҷикистон таҳти роҳбарии Ҷаббор Расулов пайваста машваратҳо ва конфронсҳои сатҳи ҷумҳуриявиро дар самти тақвияти фаъолияти маънавию идеологӣ ва густариши соҳаи фарҳанг доир менамуд. Бо роҳандозии тадбирҳои зиёд соҳаи фарҳанг ба яке аз рӯкҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон табдил ёфт. «Зери роҳбарии Ҷ. Расулов, тайи солҳои 60–70–ум дар тамоми ҷумҳурии китобхонаҳои оммавӣ

ва соҳавӣ таъсис дода шуд. Масалан, дар шаҳрҳои Норақ (1961), Исфара (солҳои 1965-1970), Панҷакент (1967 ва 1975), Ўротеппа (1973), Хоруғ (1965), инчунин дар ноҳияҳои Рӯшон, Конибодом, Зафаробод, Вахш, Ғарм, Ҳисор, Файзобод, Данғара, Фархор ва дигар минтақаҳо беш аз 50 китобхонаи нав ба фаъолият пардохтанд» [103, с.68]. Ҳамзамон, дар муассисаҳои истеҳсолӣ, таълимӣ ва илмӣ низ китобхонаҳои соҳавӣ ташкил гардиданд, ки аз ҷумла метавон ба китобхонаҳои Сарредаксияи Энциклопедияи Шуравии тоҷик (1969), Институти иқтисодиёти Академияи илмҳо, Институти тақмили ихтисоси муаллимон, техникуми соҳтмони Зафаробод ва як қатор корхонаҳои саноатии он замон ишора намуд [159, с.198].

Пешрафти фаъолияти китобхонаҳо бо рушди босуръати соҳаи таъъу нашр алоқаманд буд. Солҳои 60–70–уми асри XX марҳилаи муҳими ҷоп ва наشري осори илмиву адабӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар ин замон теъдоди нашриёти давлатӣ, матбааҳо ва комбинатҳои полиграфӣ афзоиш ёфта, фаъолияти онҳо мутобиқ ба талаботи замон муттаҳид карда шуд [128, с. 14]. Бояд зикр кард, ки дар солҳои 60–70–уми асри XX масъалаи рушди инфрасохтори фарҳангӣ, хусусан соҳаи таъъу нашр ҳамчун ҷузъи муҳимми худшиносии миллӣ ва афкори ҷамъиятӣ арзёбӣ мешуд. Дар ин замина, нақши сиёсати фарҳангии роҳбарияти ҷумҳурий хеле бориз буд.

Яке аз падидаҳои ин сиёсат боздиди Ҷаббор Расулов аз Комбинати полиграфии Душанбе маҳсуб меёбад, ки оғози ислоҳоти кулӣ дар соҳаи таъъу нашр гардид. Натиҷаи он афзоиши назарраси наشري китобҳо, адабиёти бадеӣ ҷор маротиба, китобҳои кӯдакона шаш маротиба ва дарсӣ ду баробар афзуданд. Соҳаи таъъу нашр ба бахши калидии маънавият табдил ёфт. Аз дастовардҳои муҳимми ин давра наشري “Қомуси миллии Тоҷикистон” буд. Қомусҳои соҳавии дигар низ ба нашр расиданд, ки нишондиҳандаи табдил ёфтани нашр ба қувваи идеологӣ ва фарҳангӣ буданд. Нашри осори бузургони адаби форсу тоҷик дар шакли услуби муосир низ вусъат ёфт.

Танҳо соли 1964 дар ҷумҳурӣ 636 номгӯи китоб ба миқдори 4,8 миллион нусха нашр шуд. Нашри “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавӣ ва осори Лохутӣ, Деҳотӣ ва дигарон низ дар ин давра сурат гирифт. Таъсиси нашриёти “Маориф” (1975) ва нашри зиёда аз 21 миллион нусха китоб то соли 1980 боз як иқдоми муҳимме дар ин самт буд. Ифтитоҳи комбинати нави полиграфӣ (1978) бо 78 мошини ҳуруфчинӣ аз рушди соҳа шаҳодат меод [103, с.84].

Дар таҳкими идеологияи ҳизбӣ низ ҷамъияти «Дониш» саҳми назаррас гузошт. Гарчанде соли 1948 таъсис ёфта буд, ғаёлияти он дар солҳои роҳбарии Ҷаббор Расулов авҷ гирифт. Солҳои 1971–1976 давраи ғаёли ин ҷамъият буда, аз 19 ташкилот ва зиёда аз 649 аъзо дошт, ки 24 нафар аз онҳо академикҳо буданд [85, с.36]. Аъзои ҷамъият зиёда аз 34 389 ҷорабинӣ баргузор карданд, ки дар онҳо дастовардҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишварро тарғиб мегардид. Дар ин давра муассисаҳои фарҳангии нав ба ғаёлият пардохтанд, аз ҷумла Театри давлатии ҷавонон ба номи Маҳмудҷон Воҳидов (1971), Театри мазҳакавии Қӯрғонтеппа (1979) ва китобхонаи давлатии бачагона (1974). Ансамблҳои «Гулшан», «Лола» ва «Зебо» низ таъсис ёфтанд [123, с.26].

Бо вучуди маҳдудиятҳои маъмурӣ Ҷаббор Расулов бо руҳияи миллӣ барои рушди санъат саҳм гузошт. Ташкили ансамбли рақсии «Зебо» бо вучуди муҳолифати вазоратҳо амалӣ гардид. Дар солҳои 60–80-уми асри ХХ клубҳо ва хонаҳои фарҳангӣ дар деҳоти Тоҷикистон ба марказҳои муҳими иҷтимоӣ фарҳангӣ табдил ёфтанд. Агар соли 1961 ҳар муассиса 27 ҷорабинӣ доир мекард, то соли 1980 ин омор ба 83 ҷорабинӣ баробар шуд [123, с.30]. Барномаҳои худғаёлияти бадеӣ, намоишҳои саҳнавӣ ва ҳафтаҳои фарҳангӣ ҷузъи доимии ғаёлияти онҳо гардиданд» Санъати худғаёлияти бадеӣ рушд ёфта, ба ташаккули эҷодиёти оммавӣ мусоидат намуд. То соли 1980 шумораи гурӯҳҳои худғаёлиятӣ ба 2500 ва иштирокчиён ба беш аз 36 ҳазор нафар расид. Синамо низ дар деҳот ғаёл

гардид ва барои тарғиби дастовардҳои илмӣ ва тарбияи идеявӣ истифода мешуд. Филмҳои бадеӣ ва мустанад «Зумрад», «Қӯра–саркор» ҳаёти пурчушу хурӯши деҳотро инъикос менамуд [198, с.24].

Қаббор Расулов ба рушди фарҳанг аҳаммияти калон меод. Бо ташаббуси ӯ маҳфилҳои худфаъолияти бадеӣ таъсис ёфта, гурӯҳҳои хаваскор барномаҳои консерти дар дохил ва хориҷи кишвар намоиш доданд. Филмҳои Борис Кимёгаров – «Достони Рустам» ва «Рустам ва Сухроб» дар ташаккули худшиносии миллӣ саҳмгузор буданд [200]. Бо ибтикори Қ.Расулов ҷашнҳои 100–солагии Садриддин Айни (1978) ва 1000–солагии Абӯалӣ ибни Сино (1981) тахти сарпарастии ЮНЕСКО (ташкilotи Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба илм, маориф, фарҳанг ва ёдгориҳои таърихӣ) баргузор шуданд. Ӯ барои рушди робитаҳои фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷ низ саҳм гузошт. Тавассути ҳафтаҳо ва рӯзҳои адабиёту санъат Тоҷикистон худро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ кард.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими сиёсати давлатдорӣ дар замони роҳбарии Қаббор Расулов ба рушди устувор ва муттасили ҳаёти фарҳангӣ, матбуот ва санъат марбут буд, ки дар он замон ба талаботи ҷомеаи шуравии тоҷик мутобиқ гардонда мешуд. Ин равандҳо на танҳо ба нигоҳдошти пояҳои фарҳангии ҷомеа равона шуда буданд, балки ба таври муназзам бо сиёсати умумии тарбияи маънавӣ ва идеологии аҳоли ҳамоҳанг буданд. Қаббор Расулов на танҳо ҳамчун як арбоби давлатӣ, балки ҳамчун як шахсияти дорои назари амиқи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар тамоми марҳилаҳои таҳаввулоти маънавии ҷумҳурӣ нақши калидӣ бозид.

Бо дарки амиқи аҳаммияти фарҳанг дар ташаккули худшиносии миллӣ ва рушди зеҳнии ҷомеа ӯ пайваста талош меварзид, ки фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ, нашрияҳо, театрҳо, ансамблҳои мусиқӣ ва дигар марказҳои ҳунари мутобиқи ниёзҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва руҳияи замон бозсозӣ ва тақвият ёбанд. Дар ин самт ҷанбаҳои гуногуни фарҳанг аз ҷониби

ӯ ҳамчун воситаи муассири таълиму тарбия ва таҳкими хувияти миллӣ арзёбӣ мегардиданд.

Дар асарҳо ва мақолаҳои зиёди илмиву публитсистии худ, аз ҷумла дар китобҳои «Вазифаҳои муҳими эҷодкорон» (1976), «Гул-гул шукуфии иқтисодиёт ва маданияти Тоҷикистон» (1970), «Иди адабиёт ва санъати тоҷик» (1965), «Вазифаҳои муҳимми мактаби оӣ» (1979), «Қарзи баланди муаллимӣ» (1976) ва «Дар бораи ҳолат ва тадбирҳои беҳтарсозии маорифи халқи ҷумҳурӣ» (1980) Ҷаббор Расулов бар зарурати тақмили системавии соҳаҳои маориф, фарҳанг ва санъат таъкид намудааст» [103, с.175].

Яке аз ҷанбаҳои муҳим ва камтар омӯхташудаи фаъолияти Ҷаббор Расулов ҳамчун арбоби давлатӣ, мавқеи ҳосаи ӯ нисбат ба фарҳанг, махсусан нисбат ба адибон ва аҳли қалам мебошад. Таҳлили сарчашмаҳои муътамад ва ёддоштҳои шоҳидони замон гувоҳӣ медиҳанд, ки ӯ нисбат ба аҳли адаб эҳтироми амиқ дошт ва нақши онҳоро дар ташаккули маънавӣ ва сиёсиву иҷтимоии ҷомеа амиқан дарк менамуд.

Бо дарназардошти аҳаммияти стратегӣ ва ғоявии фаъолияти адибон дар ҷомеаи шуравӣ Ҷаббор Расулов дар сафари кории худ ба шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ ҳамеша мекӯшид, ки намояндагони барҷастаи адабиёт, аз қабili Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боқӣ Раҳимзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Саидалӣ Вализода ва дигаронро ҳамроҳи худ бубарад. Ҳадафи ин ташаббус на танҳо ҷалби эҷодкорон ба зиндагии воқеии меҳнаткашон буд, балки таблиғи идеалҳои меҳнат, ватандӯстӣ ва садоқат ба идеологияи шуравӣ тавассути каломии бадеӣ низ дар назар дошта мешуд [125, с.286].

Ба навиштаи публитсист Ҳасанбой Шарифов, дар чараёни мулоқотҳои дастаҷамъии роҳбарони Ҳизби коммунисти Тоҷикистон бо намояндагони адабиёт, ҷонибҳо дар бораи вазъи адабиёт ва санъат, таърихи меҳнат ва ҳасорати мардуми одӣ дар соҳтмони иншоотҳои муҳими мамлакат, аз ҷумла Норак, Ёвон, Заводи алюминий, саҳми пахтакорон, боғдорон ва чорводорон дар Вахш, Ленинобод, Кӯлоб, Ҳисор, Қаротегин ва Помир мубодилаи афкор

менаумуданд [156, с. 120]. Чунин мулоқотҳо натанҳо воситаи мубодилаи иттилоъ, балки баҳонаи ҳамкориҳои зичи идеологӣ ва тарбиявӣ байни ҳизб ва адибон буданд. Махсусан муносибати самимии Ҷаббор Расулов бо Мирзо Турсунзода – Раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва яке аз чехраҳои барҷастаи фарҳанги миллӣ, намунаи равшани ҳамкориҳои мутақобилан судманд миёни ҳизбу адибон ба шумор меравад. Маслиҳатҳо, эродҳо ва мулоҳизаҳои Ҷаббор Расулов ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи Мирзо Турсунзода қарор доштанд ва ҷараёни ташкили съездҳои нависандагон, таҳияи маърузаҳо ва муайянсозии вазифаҳои рушди адабиёт бе иштирок ва машварати ӯ тасаввурнопазир буд.

Дар останаи съезди VII нависандагони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода бо ҳуҷҷатҳои омодашавӣ ва лоиҳаи маъруза ба шӯъбаи фарҳанги Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунист муроҷиат намуда, зарурати машварат бо Ҷаббор Расуловро таъкид намуд. Зимни мулоқоти онҳо масъалаҳои муҳими рушди адабиёт, аз ҷумла инъикоси қорнамоиҳои бунёдгариҳои Барномаи давлатии КМИТҶ, вазъи драматургияи тоҷик ва мушкилоти ҷойдошта дар он, инчунин сатҳи эҷодии навқаламон ва тарбияи насли нави адибон баррасӣ гардид.

Дар ҳамин мулоқот, Мирзо Турсунзода бо эҳсоси баланд аз давом додани анъанаҳои адабии устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ, инчунин аз дастовардҳои шогирдонаш бо эҳтирому шодмонӣ ёд кард ва изҳор дошт, ки омода аст эстафетаи адабиётро ба дасти онҳо биспорад. Аз ҷумла, Турсунзода дар бораи Фазлиддин Муҳаммадиев, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ ва дигарон бо боварӣ ва умеди бузург сухан ронд [128, с.25].

Мавқеи Ҷаббор Расулов дар дастгирии фарҳанг ва арзишҳои миллӣ, на танҳо дар сатҳи сухан, балки дар амал низ равшан эҳсос мешуд. Ӯ дар ташкил ва баргузориҳои ҷашнҳо ва маросимҳои гиромидошти шахсиятҳои барҷастаи илму адаб, санъату фарҳанги тоҷик нақши фаъоли ташаббускорона дошт ва барои дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқӣ гузаронидани чунин чорабиниҳо тадбирҳои мушаххасро амалӣ менамуд.

Ҷаббор Расулов яке аз аввалин роҳбарони сиёсӣ буд, ки бо боварии комил ба нерӯи созандаи аҳли илму адаб, ҳунар ва фарҳанг, ба масъалаи кадршиносӣ ва ҳавасмандгардонии онҳо таваҷҷуҳи амиқ зоҳир намуд. Маҳз бо ташаббус ва кӯшишҳои ӯ соли 1963 дар Тоҷикистон Мукофоти давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ таъсис дода шуд» [105, с.452]. Ин мукофот, ки аввалин мукофоти олии давлатӣ дар соҳаи илму адаб ва санъат дар ҷумҳурӣ ба шумор мерафт, ба эҳтироми нобиғаи аввалин адабиёти тоҷик – Рӯдакӣ номгузорӣ шуда, ба рамзи арҷгузорӣ ба фарҳанги миллӣ ва арзёбиҳои меҳварии фарҳангсолоронаи давлат мубаддал гардид. Мукофот на танҳо воситаи кадршиносии дастовардҳои барҷаста дар риштаҳои илму адаб ва санъат буд, балки ба густариши фаъолияти эҷодӣ ва вусъати рушди фарҳангӣ низ таъсири мусбат расонд.

Аз нахустин соҳибони ин мукофот чехраҳои шинохтаи фарҳанги тоҷик буданд, ки дар сатҳи умумииттифоқӣ шуҳрати баланд доштанд. Аз ҷумла, Гурминҷ Завқибеков (с.1965), Аҳмад Бобоқулов, Мирзораҳмат Олимов, Малика Собирова, Музаффар Бурҳонов (с.1967) ва Доли Бурҳонов (с.1970) бо заҳматҳои созандашон дар соҳаи санъат ва ҳунар сазовори ин қадрдонӣ гардиданд. Ин мукофот барои аҳли зиёи ҷумҳурӣ ба як нишонаи баланди эътимоди давлатӣ ва эътирофи саҳми арзишманди онҳо дар рушди маънавияти ҷамъият табдил ёфт [29, в.18].

Давлати Шуравӣ ба нақши муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатии оммавӣ ҳамчун воситаи муҳими тарбияи коммунистӣ ва василаи ба фарҳанг ва санъати пешрафта ҷалб намудани оммаи халқ аҳаммияти ғавқулода меод. Дар доираи сиёсати ҳизб ва давлат оид ба густариши таъсири иҷтимоии фарҳанг, як қатор қарорҳо қабул гардиданд, ки фаъолияти ҷунин муассисаҳоро танзим ва тақвият мебахшиданд. Аз ҷумла, қарорҳои муҳими Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ ва Шурои Вазирони ИҶШС «Дар бораи баланд бардоштани нақши осорхонаҳо дар тарбияи коммунистии заҳматкашон» (1964) ва «Дар бораи тадбирҳо оид ба

рушди минбаъдаи эҷодиёти бадеии худфаъолият» (1978) ба ҳукми амал даромаданд. Ин қарорҳо ҳамчун роҳнамо барои таҳкими заминаи моддию техникии муассисаҳои фарҳангӣ, тайёр кардани кадрҳои соҳа ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо хидмат намуданд. Дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов, ки сиёсати фарогир ва дурнигароёнаи иҷтимоӣ ва фарҳангиро пайгирӣ мекард, ин тадбирҳо дар ҶШСТ низ ба таври васеъ татбиқ шуданд.

Шумораи муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла клубҳо ва хонаҳои фарҳанг, пайваста афзун мегардид. Аз сӯйи давлат маблағгузорӣ барои рушди ин соҳа мунтазам зиёд мешуд. Агар соли 1961 барои рушди муассисаҳои фарҳангӣ дар Тоҷикистон 2,3 миллион сӯми Шуравӣ ҷудо шуда бошад, пас то соли 1970 ин нишондиҳанда ба 4,9 миллион сӯм расид». Дар ҷумҳурӣ Институти давлатии санъат, се омӯзишгоҳи миёнаи махсус, 75 мактаби мусиқӣ, 25 мактаби рассомӣ ва як мактаби хореографӣ фаъолияти мунтазам доштанд [106, с.358]. Маҳз дар ин давра, бо кӯшиши роҳбарияти ҷумҳурӣ, аз ҷумла дастгирии шахсии Ҷаббор Расулов барои оmodасозии кадрҳои соҳа низ тадбирҳои муассир андешида шуданд.

Фаъолияти фарҳангӣ ва оmodасозии мутахассисони соҳаи санъат низ дар меҳвари сиёсати Ҷаббор Расулов қарор дошт. Тибқи маълумотҳои бойгонӣ «Соли 1981 дар ҷумҳурӣ 58 мактаби мусиқӣ, як мактаб–интернати мусиқӣ ва дигар муассисаҳои таълими ҳунарӣ фаъолият доштанд, ки дар онҳо беш аз 12 ҳазор кӯдак ва наврас таҳсил мекарданд. Дар ин муассисаҳо бештар аз 1100 омӯзгори соҳибтаҳассус ба таълиму тарбияи шогирдон машғул буданд» [35, в.29].

Бо вучуди мушкилоти муайян, аз қабili сатҳи пасти ташкили фаъолияти баъзе клубҳо, бояд таъкид кард, ки мавҷудияти чунин марказҳои фарҳангӣ, хусусан дар деҳот, худ як дастоварди муҳими сиёсати фарҳангпарваронаи давлати Шуравӣ ба ҳисоб мерафт. Ин муассисаҳо минбари рушди фарҳанги оммавӣ ва иштироккунандаи фаъоли раванди

ташаккули шахсияти идеологишуда ба ҳисоб мерафтанд. Яке аз ҷанбаҳои муҳим дар рушди сифати фаъолияти ин муассисаҳо ташкили пайвасти озмунҳо, фестивалҳо ва баррасиҳои маҳорати бадеӣ дар сатҳҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқӣ буд. Ин чорабиниҳо, ки таҳти ҳимояти сохторҳои ҳизбӣ ва ҳукумати ҷумҳурӣ баргузор мегардиданд, ба сатҳи касбии эҷодиёти мардумӣ мусоидат мекарданд. Аз ҷумла, дар ҷумҳурӣ фестивалу озмунҳои маъруфе чун «Бӯстон», «Тори тиллоӣ», «Суруди рафиконо», ва санҷиши ансамблҳои мактабӣ таҳти унвони «Гулчини ҳунар» аз маҳбубияти хоса бархурдор буданд. Барномаҳои ин фестивалҳо аз суруду рақсҳои инфиродӣ, композитсияҳои оркестрӣ, мусикии созӣ ва хонишҳои бисёрсадогии хорҳо (аз ҷумла акапелла) иборат буданд. Гуногунжанрии ин чорабиниҳо ба ғанигардонии анъанаҳои фарҳанги халқӣ ва тавсеаи заҳнии аҳоли мусоидат мекард [125, с.247].

Қолиби зикр аст, ки фестивали ҷумҳуриявии телевизионии «Бӯстон» ҳамеша ба санаҳои муҳими таърихӣ сиёсӣ ва солгардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ИҚШС рост меомад ва мавзӯҳои барномаҳо низ бо ҳамин муносибат таҳия мешуданд. Ин амр нишонгари он аст, ки сиёсати фарҳангии замони Шуравӣ бо идеологияи давлатӣ тавҷеҳ буда, ба хизмат дар роҳи ташаккули шахсияти ватандӯст, коммунистӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон равона шуда буд.

Дар ҷараёни татбиқи сиёсати фарҳангии давлати Шуравӣ, ки ба таҳкими тарбияи идеологӣ ва ташаккули шахсияти иҷтимоии шаҳрвандон равона шуда буд, муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ мақоми муҳимро ишғол мекарданд. Давлат ба фаъолияти онҳо дастгирии ҳамаҷониба расонда, тавассути афзоиши маблағгузорӣ ва таъмин бо таҷҳизоти техникаи зарурӣ заминаҳои устувори рушди таҳкими зерсохтории онҳоро фароҳам месохт. Дар давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов, ки ба сиёсати рӯшанандешӣ ва рушди иҷтимоиву фарҳангии деҳоту шаҳрҳои Тоҷикистон таъҷил мекард, ин раванд ба сатҳи нав баромад. Тавачҷуҳи хосса ба густариши шабакаи муассисаҳои

фарҳангӣ, аз ҷумла клубҳо, хонаҳои фарҳанг ва мактабҳои мусиқӣ имконият дод, ки тавассути онҳо истеъдодҳои нав кашф ва рушд дода шаванд.

Яке аз таҷрибаҳои муваффақ дар ин самт баргузориҳои фестивалҳои оммавии ҷумҳуриявӣ ба шумор мерафт, ки дар он ҳунармандони ҷавон имкони намоиши истеъдоди худро пайдо мекарданд. Фестивали телевизионии «Бӯстон» аз ҷумлаи чунин чорабиниҳои сатҳи баланд буд, ки ба таври анъанавӣ ба санаҳои муҳими сиёсӣ ва идеологӣ ва ҷашнҳои давлатӣ мувофиқ карда мешуд. Маҳз баъд аз иштирок дар чунин фестивалҳо, як зумра ҳунармандони маъруф – аз қабили М. Набиева, Д. Холов, Б. Азизов ва дигарон ба сахнаи касбӣ қадам ниҳода, минбаъд бо барномаҳои консерти дар тамоми ҷумҳурӣ ва хориҷ аз он баромад менамуданд. Бар асари фаъолияти эҷодӣ ва сахмашон дар рушди фарҳанг, онҳо бо унвонҳои баланди «Ҳунарпешаи халқӣ» ва «Арбоби фарҳанги Тоҷикистон» сарфароз гардонидашуданд [124, с.149].

Яке аз омилҳои, ки ба устувориҳои соҳа мусоидат кард, ин омодагии мақсадноки кадрҳои маҳаллӣ барои муассисаҳои фарҳангӣ дар дохили ҷумҳурӣ буд. Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти давлатӣ ва сиёсӣ фарҳангии Ҷаббор Расулов дар мақоми Котиби аввали Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ва қаблан Раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, ташаққули насли нави зиёӣ эҷодкор ва ҳунармандони касбии кишвар буд. Дар доираи сиёсати фарҳангпарваронаи худ, ӯ ҳамеша ба масъалаи таҳсил, тарбия ва рушди кадрҳои миллӣ, бахусус дар соҳаҳои санъат, адабиёт, мусиқӣ ва театр, таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамуд.

Ҳанӯз дар оғози пас аз ҷанги дуҷонибаи моҳи августи соли 1946 бо ташаббуси роҳбарияти олии ҷумҳурӣ, ки дар меҳвари он шахсиятҳои чун Ҷаббор Расулов қарор доштанд, як гурӯҳи ҷавонмардону ҷавонзанони боистеъдоди тоҷик барои таҳсил ба муассисаҳои бонуфузи фарҳангии Иттиҳоди Шуравӣ фиристода шуданд. Ин иқдом, ки дар ҳамон замон як

тасмими стратегияви махсуб мешуд, заминаи муҳими ташаккули мактаби касбии санъати миллӣ гардид.

Бо супориши расмии Ҳукумати Тоҷикистон, чунин чехраҳои шинохта, ки баъдан симоҳои барҷастаи фарҳанги миллӣ шуданд, ба таҳсилоти олии равона гардиданд. Аз ҷумла, Ҳанифа Мавлонова, Ҳочӣ Аҳмадов, Авнер Муллоқандов ва Мулук Баҳор ба шуъбаи вокалии муассисаҳои мусиқии пойтахтҳои иттиҳодӣ, Зиёдулло Шаҳидӣ, Фозил Солиев, Шарифҷон Бобокалонов ва Насимҷон Пӯлодов ба шуъбаи композиторӣ, Азиза Азимова ва Ғаффор Валаматзода ба шуъбаи балетмейстерӣ, Шамсӣ Қиёмов ба шуъбаи режиссёрии Донишкадаи давлатии санъати театрии ба номи А.В. Луначарский фиристода шуданд [123, с.29]. Ин раванд гувоҳи равшани он аст, ки ташаккули кадрҳои миллӣ дар самтҳои муҳими хувиятсоз, аз қабili санъат ва фарҳанг, тахти роҳбарии шахсиятҳои дурандеш ва стратегияи дарозмуддати сиёсӣ сурат мегирифт.

Дар марҳилаҳои баъдӣ низ, яъне дар солҳои 1955, 1966 ва 1971, ин сиёсати тарбияи ҳунармандони касбӣ бо ҷиддияти бештар идома ёфт. Бо дастгирии роҳбарияти ҷумҳурӣ, хоса шахсан Ҷаббор Расулов, боз як зумра ҷавонони умедбахши тоҷик барои таҳсил дар студияи тоҷикии Донишкадаи давлатии санъати театрии ба номи А.В. Луначарский ҷалб шуданд. Дар миёни онҳо номҳои Ҳабибулло Абдураззоқов, Тамара Абдушукурова, Маҳмудҷон Воҳидов, Ҳошим Ғадоев, Марям Исоева, Даврон Алиматов, Гулсара Абдуллоева, Амон Абдуллоев, Дилбар Умарова, Қурбон Ҳомидов, Ибодулло Машрабов, Тоҳир Баҳромов, Зафар Ҷаводов ва дигарон ҷой доштанд – шахсоне, ки баъдан бо эҷодиёти худ, на танҳо сахнаҳои театрҳои ватаниро пурҷилову пурмуҳтаво карданд, балки дар муаррифии фарҳанги миллии тоҷик берун аз кишвар низ саҳми назаррас гузоштанд [125, с.296].

Таъсиси Институти давлатии санъати ба номи М. Турсунзода соли 1973 қадами муҳим дар роҳи ташкили низоми миллии таҳсилоти касбӣ дар соҳаи санъат ва мусиқӣ гардид. Ин ниҳоди таълимӣ ҳадафи тайёр кардани

мутахассисонеро дошт, ки на танҳо дар сахна, балки дар низоми омӯзиши умумӣ ва фарҳанги оммавӣ нақши муассир мебозиданд. Дар ин муассиса на танҳо сарояндагон ва мусикидонон, балки омӯзгорони суруд барои мактабҳои миёна, ходимони фарҳанг, китобдорони хирфай, навозандагони созҳои миллӣ ва ҳунарпешагон омода карда мешуданд. Аз солҳои аввали ҷаҳолияташ, институт бо ҷалби мутахассисони баландпоя аз макотиби олии ҳунарии Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла консерваторияҳои Москва, Ленинград, Новосибирск ва Тошканд, сатҳи таълимро ба пояи баланд бардошт. Аз ҷумла, дар солҳои 1980 чунин шахсиятҳои барҷаста чун Р. Айрапетянс, В. Финкелберг, А. Квернадзе, Я. Арифов, Д. Ҳакимова, Г. Иноятова, С. Кашгарова, Р. Юсуфов, А. Низомов, Л. Назарова, Б. Кабирова, Т. Литвинова, Е. Караушева, Ш. Сайфиддинов, Я. Сабзанов, З. Миршакар, К. Яҳёев, Т. Сатторов, Л. Толис, А. Бобоқулов, Ҳ. Мавлонова, Б. Маматқулов, О. Сабзалиева ва дигар устодон дар тарбияи мутахассисони касбӣ саҳм гузоштанд [126, с.17].

Маҳз чунин равиши комилан банақшагирифта ва дастгирии ҳамаҷонибаи роҳбарияти ҷумҳурӣ, хусусан шахсияти сиёсӣ чун Ҷаббор Расулов, ки фарҳангро ҳамчун пояи устувори маънавият ва пешрафти ҷомеа медонист, ба он мусоидат намуд, ки фарҳанги тоҷик дар замони Шуравӣ як зинаи навро тай намояд ва бо нерӯи созанда вориди марҳилаи сифатан тоза гардад.

Дар баробари ин, яке аз самтҳои калидии ҷаҳолияти Ҷаббор Расулов, ки ба нигоҳдорӣ ва эҳёи хотираи таърихиву фарҳангии миллат равона шуда буд, ташкили шабакаи осорхонаҳо ба ҳисоб меравад. Бо пуштибонӣ ва талошҳои пайгиронаи ӯ як зумра осорхонаҳои муҳими миллӣ таъсис ёфтанд, ки дар онҳо мероси адабӣ, илмӣ ва фарҳангии ҷаҳраҳои барҷаста ҳифз ва муаррифӣ мегардад. Аз ҷумла, дар замони роҳбарии ӯ чунин муассисаҳо таъсис ёфтанд: Осорхонаи Садриддин Айнӣ (1963), Осорхонаи Муҳаммадҷон Раҳимӣ (1970), Осорхонаи Муҳиддин Аминзода (1974), Осорхонаи Мирзо Турсунзода

(1978), Осорхонаи Абулқосим Лоҳутӣ (1981), Осорхонаи Сайдалӣ Вализода (1981), Осорхонаи таъриху кишваршиносии шаҳри Кӯлоб (1968), инчунин таҳкими фаъолияти Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба номи Қоҳир Ҳасанов ва Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи Рӯдакӣ дар шаҳри Панҷакент [123, с.28].

Ҳадаф аз таъсиси ин муассисаҳо на танҳо эҳтиром ба хотираи шахсиятҳои барҷастаи илму адаб буд, балки ин амал ба тарғиби арзишҳои миллий, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва таҳкими худшиносии миллий мусоидат мекард. Дар атрофи осорхонаҳо фаъолиятҳои омӯзишӣ-тарбиявӣ ба роҳ монда шуда, онҳо ба макони омӯзиши таърих ва муҳити зиндаи фарҳанг табдил ёфтанд. Ҷаббор Расулов дар замони роҳбарии худ бо назари дурандеш ва диди фарҳангсолорона, дар ташкили заминаҳои устувори кадршиносӣ аз аҳли илму ҳунар, арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва эҳёи хотираи таърихӣ, саҳми шоиста гузошт. Таъсиси мукофоти давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва шабакаи васеи осорхонаҳои миллий на танҳо амалӣ гардидани сиёсати фарҳангии хирадмандона буд, балки инъикоси равшани дарки масъулияти таърихии Ҷаббор Расулов дар баробари мероси миллий ва ояндаи фарҳангии кишвар низ ба шумор меравад. Дар раванди таҳкими пояҳои дӯстӣ ва ҳамгироии фарҳангии ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ташаббус ва саҳми шахсиятҳои сиёсӣ, ки дорои диди дурбин ва афкори миллий буданд, аҳамияти бузург дошт. Аз ҷумла, дар ин ҷода нақши Ҷаббор Расулов ҳамчун яке аз шахсиятҳои калидии сиёсӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас ва таъйинкунанда мебошад. Ӯ ба ҳуҷум дарк менамуд, ки фарҳанг ва санъат на танҳо абзори худшиносӣ-тарбия, балки василаи муассири робитаи созандаи байни халқҳо низ ҳаст.

Зери роҳбарӣ ва дастгирии мустақими Ҷаббор Расулов дар солҳои роҳбарии ӯ дар Тоҷикистон (асри XX, солҳои 60–80) баргузориҳои ҳафтаҳо ва даҳаҳои адабиёту санъати тоҷик дар дигар ҷумҳуриҳои Шӯравӣ ба як иқдоми муназзам ва муҳими сиёсӣ-фарҳангӣ мубаддал гардид. Ин чорабиниҳо воситаи намоиши чехраи фарҳангии миллати тоҷик гардида, ба муаррифии

осори адибон, маҳорати санъаткорон ва дастовардҳои фарҳангии ҷумҳурӣ заминаи мусоид фароҳам оварданд.

Бо ташаббуси шахсии Ҷаббор Расулов ва дастгирии сохторҳои дахлдори Шуравӣ, даҳаю рӯзҳои фарҳанг ва санъати тоҷик дар Украина (1962), Қирғизистон (1962), Федератсияи Русия (солҳои 1965, 1967, 1974, 1977), Озарбойҷон (1965), Белоруссия (1966), Молдавия (1967), Литва (1970), Арманистон (1975) ва Ўзбекистон (1981) бо тантана баргузор гардиданд. Ҳамзамон, дар Тоҷикистон рӯзҳои фарҳанги халқҳои дигар, аз ҷумла, украинҳо (1961), қирғизҳо (1961, 1976), арманиҳо (1962), казокҳо (1963), белорусҳо (1965), русҳо (1967), ўзбекҳо (1968), литвониҳо (1969) ва арманҳо (1972) таҷлил шуданд» [105, с.469]. Ин чорабиниҳо ба раванги муколамаи байнифарҳангӣ, муаррифии якдигар ва густариши ҳамкорӣ байни адибону ҳунармандон мусоидат намуданд.

Бо иқдоми Ҷаббор Расулов дар доираи ин чорабиниҳо намоишҳои ҳунарии гурӯҳҳои эҷодӣ, муаррифии осори нависандагону шоирон, нишастҳои адабӣ, семинарҳои илмӣ ва намоишҳои расомиву ҳунарҳои мардумӣ баргузор мегардиданд. Ин гуна фаъолиятҳои фарогир натавон ба ифтихори осори фарҳангӣ хизмат мекарданд, балки дар ташаккули фазои ягонаи фарҳангии Шуравӣ нақши муассир мебозиданд. Дар он давраҳо ҷашну шоирону нависандагони шинохтаи ҷумҳурӣ на фақат дар Тоҷикистон, балки дар пойтахти Иттифоқи Шӯравӣ шаҳри Маскав бо иштироки намоёндагони адибони шинохтаи ҷумҳуриҳои бародарӣ мегузашт. Аз ҷумла, ҷашни 100–солагии нависандаи машҳури мамлакат–Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айни дар Москва–Театри калони опера ва балет гузаронида шуд. Худи Ҷ.Расулов бо аъзоёни бюрои сиёсии Комитети Марказии Партияи Коммунистии Иттифоқи Советӣ дар бинои ҳукумати ширкат доштанд. Консертҳои устодони санъати Тоҷикистон таҳти роҳбарии Ғаффор Валаматзода намоиш дода шуд. Маҳмудҷон Воҳидов, Аҳмад Бобоқулов, Малика Собирова, Лутфӣ Кабирова, Музаффар Бурҳонов, Ҷӯрабек Муродов ва

дигарон маҳорати худро нишон доданд. Аъзоёни бюрои сиёсӣ Котиби КПСС Қ.Расуловро табрик намуда, бо санъаткорони мо баҳоии баланд доданд. Аз баргузориҳои ин чорабиниҳо арбобони санъату адабиёт, илму фарҳанг руҳбаланд шуда, боз барои мустаҳкамшавии дӯстию бародарии халқҳои шуравӣ мусоидат намуда, барои худ низ ғизои маънавӣ мебардоштанд [126, с.15].

Дар пояи таҳаввулоти фарҳангии солҳои 60–уми асри XX, ки бо давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд, ҳаёти фарҳангии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ), бахусус шаҳри Хоруғ, марҳилаи нави рушдро таҷриба намуд. Ин давра ба авҷи эҳёи санъати театрии ва рушди фаъолияти ҳунарии халқӣ дар минтақа асос гузошт. Дар сахнаи театри шаҳри Хоруғ, қариб тамоми асарҳои муҳими драматургҳои маъруфи ҷумҳурий ба сахна гузошта шуданд, ки ин худ аз огоҳии роҳбарияти замон аз нақши нерӯи санъат дар ташаккули ҳувиёти миллӣ ва тарбияи маънавии ҷомеа шаҳодат медиҳад. Ин раванд бо ҷалби нерӯҳои маҳаллӣ, бо назардошти анъанаҳои бумӣ ва услубҳои муосири театрии, ба ташаккули мактаби вижаи театри минтақавӣ мусоидат намуд.

Нақши хоси фаъолияти ҳунармандони ҳаваскор дар ин ҷараён қобили зикри алоҳида аст. Дар 104 ансамбл ва гурӯҳҳои ҳунарии ҳаваскор беш аз 1200 нафар фаъолона иштирок доштанд. Маҳсули меҳнати ин гурӯҳҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ низ эътироф гардид: дар озмунҳои солҳои 1960 ва 1963, ансамбли ҳунарии шаҳри Хоруғ сазовори ҷойи аввал ва гурӯҳи ҳунарии ноҳияи Ванҷ ҷойи дуюм гардиданд. Ин дастовардҳо нишондиҳандаи сатҳи баланди касбияти ҳунармандон ва пуштибонии муассир аз ҷониби давлат буд. Театри Хоруғ дар он давра на танҳо дар дохили вилоят, балки берун аз он низ обрӯӣ баланд пайдо кард. Дар моҳи март соли 1983, ҳаёти театр бо барномаҳои ғасролӣ дар Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Қирғизистон ва Ёзбекистон ҳунарнамоӣ намуда, маҳорати баланди касбии худро ба намоиш гузоштанд [175, с.39].

Дар ташаккули шинохти мусикии театр ва комёбиҳои эҷодӣ, саҳми композиторони барҷастаи тоҷик, ба монанди Қиматшо Шоискандаров, Гулбек Саодатов ва дигарон назаррас буд. Онҳо бо офариниши асарҳои мусикии баландмазмун, руҳи миллиро дар саҳна ба намоиш оварда, таъсири эҳсосиву тарбиявии намоишхоро боз ҳам пурқувваттар намуданд. Ин марҳила ҳамчун як саҳифаи дурахшони рушди фарҳанг ва санъати касбӣ дар ВМКБ арзёбӣ мегардад. Он на танҳо аз ҷиҳати эҷодӣ ва санъатӣ арзишманд буд, балки ба таҳкими ваҳдати миллий, эҳёи худшиносии фарҳангӣ ва баланд бардоштани маънавияти мардум дар минтақаи кӯхистони ҷумҳурӣ низ мусоидат намуд.

Таваҷҷуҳи Ҷаббор Расулов ба дипломатияи фарҳангӣ танҳо ба баргузории чунин чорабиниҳо маҳдуд набуд. Ӯ пайваста талош меварзид, то баробари ин, осори беҳтарини адибони тоҷик ба забонҳои дигар тарҷума ва нашр гардад. Дар натиҷа, осори муаллифони тоҷик, ки симои маънавии миллатро муаррифӣ мекарданд, дар ҷумҳуриҳои дигар хонандагони сершумор пайдо намуданд. Ин раванд, ки аз сиёсати фарҳангсолоронаи Ҷаббор Расулов сарчашма мегирифт, ба густариши нуфузи адабиёти тоҷик дар фазои Шуравӣ ва мустақамлашавии пайвандҳои эҷодӣ байни миллатҳо замина гузошт.

Ташаббусҳои фарҳангии Ҷаббор Расулов дар самти ташкил ва густариши рӯзҳо ва даҳаҳои фарҳангу санъат дар сатҳи умумииттифоқӣ ба сиёсати макромиқёсии фарҳангии Тоҷикистон симои ҷиддӣ бахшид. Ӯ на танҳо фарҳангро ҳамчун унсури идоравӣ, балки ҳамчун пояи муҳими давлатдорӣ миллий ва воситаи иттиҳоди халқҳо медонист. Ҷаҳду талоши ӯ дар ин самт далолат бар он мекунад, ки фарҳанг дар сиёсати давлатии ӯ аз ҷойгоҳи намоён бархурдор буд ва дар рушди муносиботи байнифарҳангии ҷумҳуриҳои Шуравӣ саҳми муносиб гузошт.

Дар шароити иҷтимоӣ–сиёсӣ ва фарҳангии солҳои шастуму ҳафтодуми садаи XX, ки Иттиҳоди Шуравӣ ба як марҳалаи нави устуворсозии низоми

идеологии худ ворид мешуд, дар ҳамаи ҷумҳуриҳои бародар, аз ҷумла Тоҷикистон, сиёсати давлатии фарҳангпарварона рушду таҳким меёфт. Дар ин ҷараён, нақши шахсиятҳои чун Ҷаббор Расулов, ки сиёсати фарҳангиро дар радиои сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун як самти муҳими рушди давлатдорӣ ба ҳисоб мегирифтанд, ниҳоят муассир ва таъйинкунанда буд.

Маҳз дар замони роҳбарии Ҷаббор Расулов дар Тоҷикистон рушди бесобиқаи соҳаи санъати театр ва кино ба мушоҳида мерасад. Инкишофи ин ду шоҳаи муҳими фарҳанг на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки дар сатҳи байналмилалӣ низ эътироф гардид. Бовар бар ин аст, ки баромадани силсилаи филмҳои таърихии коргардони машҳури тоҷик Борис Кимёгаров, аз ҷумла "Достони Рустам", "Рустам ва Сухроб" ва "Достони Сиёвуш", ҳамчун як навъ инқилоби фарҳангӣ дар ҳаёти ҷомеаи тоҷик шинохта мешавад [128, с.23]. Ин филмҳо, ки саршор аз арзишҳои миллию ахлоқӣ ва таърихии тамаддуни ориёӣ буданд, дар ҳошияи сиёсати миллӣ–идеологии Шуравӣ ба намоиш гузошта шуда, хуб пазируфта ҳам шуд ва имкони васеи намоиш дар дохилу хориҷ пайдо карданд.

Дар арсаи санъати театри низ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин айём ба марҳалаи нави инкишоф ворид гардид. Сафари ҳаياتҳои театрии ҷумҳурӣ ба шаҳрҳои бонуфузи ҷаҳон, аз қабилӣ Париж, Рим, Нью–Йорк, Дехлӣ, Монреал ва Бағдод, шоҳиди равшани эътироми ҷомеаи ҷаҳонӣ ба дастовардҳои санъати тоҷик аст. Ин сафари эҷодӣ на танҳо ҳамчун намоишу таблиғи ҳунари тоҷик, балки ҳамчун заминаи густариши робитаҳои байналмилалӣ фарҳангӣ хизмат мекард [88, с.102].

Омили муҳим дар таҳкими ин равандро дар таваҷҷуҳи ҳосаи роҳбарияти вақти ҷумҳурӣ ба тарбия ва дастгирии ҳунармандону эҷодкорон бояд ҷуст. Баромади ҳунарманди нотақрор ва шоистаи давр – Маҳмудҷон Воҳидов дар сахнаи театрҳои тоҷик, намунаи возеҳи ин сиёсати рӯшангарона маҳсуб меёбад. Эҷодиёти театрии ӯ, ки бо вусъати фалсафӣ, таҳлили равонӣ ва

забони шевои ҳунари тавсиф мешуд, натиҷаи муҳити созгори фарҳангии буд, ки дар давраи роҳбарии Ҷ.Расулов шакл гирифт.

Дар баробари ин, рушди санъати мусиқии касбӣ низ дар ҳамин давра аҳаммияти вижа касб кард. Фаъолияти бастакорони барҷаста чун Зиёдулло Шаҳидӣ, Шарофиддин Сайфиддинов, Ёқуб Сабзанов, Дамир Дӯстмуҳаммадов, Абдуфаттоҳ Одинаев, Фирӯз Баҳор, Шодӣ Пӯлодӣ, Толиб Шаҳидӣ ва дигарон, аз мавҷудияти фазои мусоиди эҷодӣ шаҳодат медиҳад» [159, с.207]. Эҷодиёти онҳо, на танҳо самтҳои гуногуни мусиқии тоҷикро ба сатҳи касбӣ расонд, балки дар баланд бардоштани маънавияти ҷамъият нақши сазовор гузошт.

Аз рӯйи таҳлили санадҳо ва омили он солҳо мебинем, ки маҳз дар даврони роҳбарии Ҷаббор Расулов дастгирии иҷтимоии аҳли зиё, олимони адабон афзоиш ёфта, теъдоди гирандагони ҷоизаҳо, стипендияҳо ва ёрии моддӣ зиёд гардидааст. Танҳо дар шаҳри Душанбе барои як қатор олимону адабон хонаҳои хос сохта ва супурда шуданд. Дар ҳамин давра, театрҳои касбии Хоруғ, Қӯрғонтеппа ва Театри ҷавонон таъсис ёфтанд, ки то имрӯз ҳамчун марказҳои муҳими фарҳангӣ фаъолият доранд. Аз ҷумла, шуҳрат ва эътирофи адабон ва ҳунармандони барҷаста чун Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Раҳим Ҷалил, Лоик Шералӣ, Қутбии Киром, Гаффор Валаматзода, Малика Собирова ва Ҷӯрабек Муродов, дар заминаи дастгирии давлат ва саҳми бевоситаи роҳбарияти вақти ҷумҳурий ба вучуд омад.

Ин иқдомҳои мушаххас ба рӯйкарди стратегии Ҷаббор Расулов дар соҳаи фарҳанг ва маънавият иртиботи бевосита доранд. Дар мавриди фаъолияти илмӣ, шоҳидон ва аснод шаҳодат медиҳанд, ки бо дастури Кумитаи Марказӣ ва шахсан Ҷаббор Расулов, аз кишварҳои хориҷ мутахассисону олимони соҳаҳои гуногун ба Тоҷикистон даъват мегардиданд ва ҳамзамон, олимони тоҷик дар марказҳои илмии Аврупо маърӯзаҳои илмӣ ироа менамуданд. Дар ҳамин давра Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айни ба як навъ “сафоратхонаи фарҳангии

Тоҷикистон” дар дохили ИҶШС ва хориҷи он табдил ёфта буд. Ин муассисаи фарҳангӣ на танҳо намунаи олии ҳунари тоҷикро муаррифӣ мекард, балки платформаи муколамаи фарҳангии миллат бо ҷаҳониён буд.

Бозсозии сиёсати фарҳангӣ дар асоси қарорҳои Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон (1968) ва КМ ҲК Тоҷикистон (1972) ба танзими муассиртарини ҷаҳолияти ниҳодҳои фарҳангӣ замина гузошт. Маблағгузориҳои рӯзафзунӣ соҳа, ки аз 2,3 миллион рубл дар соли 1961 ба 14,5 миллион дар соли 1985 расид, далели равшани аҳаммияти ин соҳа дар сиёсати давлатӣ аст. Таваҷҷуҳи роҳбарияти ҷумҳурӣ ба баробарсозии имкониятҳои фарҳангӣ дар деҳот ва шаҳр дар амал бо ташкили клубҳо, осорхонаҳо ва китобхонаҳои нави ифода меёфт [167, с.40]. Дар ин замина, таъсиси китобхонаҳои соҳавӣ дар муассисаҳои илмӣ ва истеҳсолӣ, нашри Энциклопедияи Советии Тоҷик ва қомусҳои соҳавӣ, таъсиси нашриёти “Маориф” ва таҷдиди инфрасохтори ҷоп (бо мисоли комбинати нави полиграфии Душанбе), ҳамчун абзорҳои муҳими таҳкими шуури идеологӣ ва фарҳангии ҷомеа нақши калидӣ доштанд [69].

Ҷаҳиши фарҳангии деҳот, ки тавассути клубҳо, хонаҳои фарҳанг ва гурӯҳҳои ҳаваскори бадеӣ амалӣ мешуд, заминаи иҷтимоии ҳамгироии фарҳангӣ ва таҳкими худшиносии мардумро фароҳам овард. Дар ин росто, нақши санъати театр ва кино, махсусан офаридаҳои Борис Кимёгаров ва филмҳои студияи «Тоҷикфилм» дар бозсозии фарҳанги таърихӣ ва эҳёи арзишҳои миллии муҳим аст.

Аз ин рӯ, таҳлили ҳамаҷонибаи воқеиятҳои таърихӣ зикршуда нишон медиҳад, ки давраи роҳбарии Ҷаббор Расулов бо тавсеаи фарҳанги миллии, рушди заминаҳои институтсионалии санъати театрӣ, кино ва мусиқӣ, дастгирии ҳамаҷонибаи аҳли илму адаб ва пайвастагии фарҳанги тоҷик бо ҷаҳони беруна хос гардида, марҳалаи заррин дар таърихи фарҳанги муосири тоҷикро ташкил медиҳад. Ин дастовардҳо бозгӯкунандаи як сиёсати дурандешона ва мақсадноке буданд, ки ҳадафашон баланд бардоштани сатҳи маърифати умумимиллӣ, эҳёи худшиносии миллии ва рушди муҳити фарҳангӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Ҷаббор Расулов бо чунин сиёсат ва ташаббусҳо натанҳо ҳамчун як арбоби давлатӣ, балки ҳамчун бунёдгузори муҳими фарҳанги китобдорӣ ва маърифатпарварию тоҷикон дар таърихи муосир боқӣ мондааст.

Дар давраи раҳбарии Ҷаббор Расулов (1961–1982) сиёсати фарҳангӣ ва маънавии Тоҷикистон марҳалаи нави ташаккул ва густаришро таҷриба кард. Ҳарчанд таваҷҷуҳи ӯ бештар бо рушди иқтисод, баҳусус соҳаи пахтакорӣ рабт дода мешавад, таҳлили амиқи сиёсати давлатӣ нишон медиҳад, ки расидан ба ваҳдати маънавии ҷомеа ва ташаккули шуури сотсиалистии шаҳрвандон тавассути сиёсати муназзами фарҳангӣ низ яке аз самтҳои калидии фаъолияти ӯ махсуб мешуд.

Ҷ. Расулов, бо дарки нақши иҷтимоиву мафкуравии фарҳанг дар як ҷумҳурии сермиллат ва дорои сатҳҳои гуногуни тараққиёт, барои ҳамоҳангсозии сиёсати фарҳанг бо ниёзҳои замон ва талаботи идеологии давлат иқдоми фарогирро роҳандозӣ намуд. Солҳои роҳбарии ӯ ба марҳалаи эҳёи инфрасохтори фарҳангӣ ва тавсеаи фазои маънавии кишвар табдил ёфт, ки таъсиси муассисаҳои нав, густариши шабакаи китобхонаҳо, театрҳо ва марказҳои фарҳангӣ, афзоиши нашри китоб ва таъсиси ҷамъиятҳои маърифатӣ, аз ҷумла “Дониш”, намунаи возеҳи ин раванд махсуб мешаванд.

Бо ин ҳама, метавон хулоса кард, ки фаъолияти Ҷаббор Расулов дар самти дастгирии адибон ва рушди адабиёт, як қисми ҷудонашавандаи сиёсати маънавию фарҳангии давлат дар солҳои 60–80–уми асри XX ба шумор меравад. Ӯ бо фаҳми расои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҷузъи муҳими ташаккули худшиносии миллӣ ва рушди неруи фикриву маънавии ҷомеа буд. Дар маҷмӯъ, фаъолияти Ҷаббор Расулов дар самти омодагии зиёиёни эҷодкорро метавон ҳамчун як сиёсат ва амали барномавии устувор арзёбӣ намуд, ки бо диди стратегӣ ва ҳимояти доимии сиёсӣ роҳандозӣ шуда, наслҳои нави фарҳанги миллӣ ва санъати сахнавии касбиро ба арсаи вучуд

овард. Сиёсати фарҳангии Ҷаббор Расулов ҳамчун намунаи сиёсати стратегӣ ва маърифатпарварона арзёбӣ мегардад, ки на танҳо ба рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва санъат, балки ба таҳкими ҳувиёти миллӣ ва ваҳдати маънавии ҷомеаи тоҷик замина гузошт. Маҳз бо чунин ҷаҳонбинӣ ва иродаи сиёсӣ буд, ки фарҳанг ба яке аз унсурҳои муҳими рушди устувори иҷтимоиву сиёсӣ дар Тоҷикистон табдил ёфт.

ХУЛОСА

1.Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Омӯзиши ҷанбаҳои ҳаёт ва фаъолияти Ҷаббор Расулов на танҳо барои бозсозии воқеиятҳои таърихӣ даврони шуравӣ, балки барои фаҳмиши равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ Тоҷикистон аҳамияти илмӣ ва методологии хоса дорад. Ӯ ҳамчун намоёндаи барҷастаи мактаби сиёсии шуравӣ ва муттаҳидкунандаи манфиатҳои марказӣ бо шароити миллӣ, ба сохтмони хоси идоракунии давлатӣ дар доираи имкониятҳои замони худ муваффақ шуд.

1. Ҷаббор Расулов дар муҳити иҷтимоӣ фарҳангии Хучанд, ки дорои анъанаҳои бойи таърихӣ илмӣ, парвариш ёфта, аз овони ҷавонӣ ба арзишҳои меҳнатдӯстӣ, худшиносии миллӣ ва ҷаҳонбинӣ мутавозин майл пайдо кард. Омӯзиши таҳсилоти ибтидоӣ ва олии дар Хучанду Тошканд ва фаъолияти ибтидоӣ дар баҳши аграрӣ, заминаи мустаҳками илмӣ – оммавино барои ворид шудан ба соҳаҳои идоракунӣ ва сиёсат фароҳам овард. Вай аз ҷумлаи он шахсиятҳо буд, ки фаҳмиши илмӣ идоракунӣ бо таҷрибаи рӯзмарра муттаҳид месохт [12-М].

2. Солҳои аввали роҳбарии ӯ, бахусус дар Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон (1946-1955), ба як марҳилаи муҳими рушди иқтисодӣ мубаддал гардид. Бо роҳандозии тадбирҳои мушаххас дар соҳаҳои энергетика, роҳсозӣ ва мелиоратсия Тоҷикистон тавонист дар шароити муҳити иқтисодии ноустувори баъдиҷангӣ, сатҳи муайяни барқароршавиро таъмин кунад. Ба хусус, тавачҷуҳи вижа ба баҳши пахтакорӣ дар сиёсати иқтисодии ин давра нақши меҳварӣ дошт.

3. Аз соли 1961 бо таъйин шудани Ҷ. Расулов ба вазифаи котиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон, марҳилаи нав дар рушди хоҷагии халқи кишвар маҳсуб меёфт. Барқарорсозии низоми кадрӣ самарабахш, рушди соҳаҳои калидии иҷтимоӣ ба монанди маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва саноат, натиҷаи равшани сиёсати роҳбарикунандаи Ҷ.Расулов буд. Ҷамзамон ӯ ба туфайли

фазилатҳои хуби инсонии худ дар миёни ҳамкорон ва мардум мавқеи хоса пайдо карда тавонист [13-М].

4. Яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои фаъолияти Ҷаббор Расулов, татбиқи сиёсати саноатикунонӣ ва истифодаи мақсадноки манобаи энергетикӣ буд. Ӯ ба ҳайси раҳбари ояндабин дарк мекард, ки ояндаи иқтисодии Тоҷикистон дар рушди зерсохторҳои индустриалӣ ва гидроэнергетикӣ нухуфтааст. Барномаи давлатии КМИТҶ, ки бо раҳбарии шахсии ӯ таҳия ва татбиқ шуд, инъикоси равшани ин сиёсат мебошад. Сохтмони НБО-и Норак, лоиҳаи бузурги стратегӣ, ки дар ҳамоҳангӣ ба марказ (ИҚШС) ва ҷумҳурӣ роҳандозӣ гардид, Тоҷикистонро ба маркази энергетикии Осиёи Марказӣ табдил дод. Муқаррар кардани саноати сабук ва вазнин ҳамчун афзалият, имкон дод, ки на танҳо зерсохтори техникӣ, балки синфи нави коргарӣ ба вуҷуд ояд [2-М].

5. Баррасии ҳамаҷонибаи фаъолияти Ҷаббор Расулов нишон медиҳад, ки вай на танҳо роҳбари самараноки давлатӣ, балки сиёсатмадори ояндабин ва хидматгузори халқу Ватан буд. Дар шароити фишори сиёсати мутамарказ ва маҳдудиятҳои идеологӣ, ӯ тавонист модели мутаносиби идоракунии ҷумҳуриро таҳия ва татбиқ намояд. Нақши ӯ дар таҳкими зерсохторҳои иқтисодӣ, таъсиси муассисаҳои илмӣ-фарҳангӣ, сиёсати кадрӣ ва рушди эҳсоси ҳамбастагии миллӣ, нишондиҳандаи саҳми таърихӣ ӯ дар ташаккули хоҷагии халқи Тоҷикистон мебошад [5-М].

6. Пас аз ҶБВ ҶШСТ ба марҳалаи нави эҳёи иқтисодиву иҷтимоӣ ворид гардид. Дар ин раванд сиёсати давлат нисбат ба соҳаи кишоварзӣ ҳамчун меҳвари барномаҳои стратегӣ дар меҳвари таваҷҷуҳи ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ қарор гирифт. Маҳз дар ҳамин замина, чехраи барҷастаи сиёсиву идории Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҷаббор Расулов, ҳамчун арбоби давлатӣ ба унвони меъмори сиёсати аграрии Тоҷикистон ва созандаи системаи кишоварзии муосир зухур кард.

Ҷаббор Расулов, ки фаъолияти худро аз сатҳи поёнии соҳаи аграрӣ оғоз намуда буд, бо така ба донишҳои касбӣ ва ҷаҳонбинии стратегӣ, ба яке аз

роҳбари поягузори сиёсати иқтисодии Тоҷикистон табдил ёфт. Дар марҳалаи аввали пас аз ҷанг (1946-1961) ӯ дар мақоми Раиси Шурои Вазирон ва дигар вазифаҳои масъули давлатӣ, ба роҳандозии сиёсате иқдом намуд, ки ҳадафаш на танҳо эҳёи иқтисоди деҳот, балки ташаккули зербинои нави иҷтимоӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ буд. Амалӣ шудани лоиҳаҳои кӯчондани аҳоли ба водиҳои ҳосилхез, афзоиши заминҳои кишти пахта ва таъсиси даҳҳо колхозҳо баёнғари иродаи сиёсии устувор ва барномарезии муназзами давлатӣ дар замони роҳбарии Ҷ.Расулов маҳсуб мешавад [3-М].

7. Марҳалаи дувуми роҳбарии ӯ (аз соли 1961 то соли 1982), ки ба ҳайси котибии аввали Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон рост меояд, марҳалаи таҳкими сохтории системаи аграрӣ ва ислоҳоти техникаи истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳала бо таваҷҷуҳи махсус ба мутамарказсозии истеҳсолот, оморасозии кадрҳои маҳаллӣ ва беҳсозии сатҳи моддиву ҳуқуқии деҳқонон, модели устувори деҳоти тоҷик ташаккул ёфт, ки пояҳои онро ҳуди Ҷ.Расулов бо сиёсати умумидавлатӣ ва маҳаллӣ муайян намудааст.

8. Нақши Ҷаббор Расулов фақат ба соҳаи кишоварзӣ маҳдуд набуда, дар ташаккули системаи миллии маориф ва илм низ назаррас мебошад. Таҳти роҳбарии ӯ сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба як низоми муассири оморасозии кадрҳои миллии босавод ва соҳибкасб табдил ёфт. Қабули Қонуни таҳсилоти умумии миёна ва амалигардонии босамари он, таъсиси ҳазорҳо муассисаҳои таълимӣ ва тадриҷан боло бурдани сатҳи таҳассусии омӯзгорон Тоҷикистони Шуравиро ба яке аз марказҳои устувори зехнӣ дар минтақа табдил дод [4-М].

9. Ҷаббор Расулов дар баҳши илм бо роҳандозии барномаҳои оморасозии кадрҳои илмӣ, таъсиси бахшҳои илмӣ наф ва тақвияти заминаи моддиву институтсионалии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, ислоҳоте ҷорӣ намуд, ки ба оморасозии мутахассисони варзида ва густариши равандҳои таҳқиқотӣ мусоидат кард. Ҷорӣ гардидани кибернетика,

автоматика ва риёзии тадтбиқӣ дар баҳши илм баёнғари фазои таҳқиқоти пешрафта таҳти раҳнамоии сиёсати илмиву таълимии ӯ мебошад [10-М].

10. Соҳаи фарҳанг ва маънавиёт низ дар меҳвари сиёсати Ҷ.Расулов ҷойгоҳи муҳим дошт. Ӯ сиёсати фарҳангиро ҳамчун василаи ҳамбастагии миллӣ ва воситаи тавсеаи шуури сотсиалистии шаҳрвандон арзёбӣ намуда, онро ба низоми муассир ва фарогир табдил дод. Бо таъсиси муассисаҳои нави фарҳангӣ, эҳёи инфрасохтори клубӣ, нашри китоб ва энциклопедияҳо, густариши фазои фарҳангӣ ва афзоиши маърифати мардум замина барои ташаккули ҳувияти сотсиалистии тоҷикон фароҳам оварда шуд [7-М].

11. Хусусияти барҷастаи сиёсати Ҷаббор Расулов дар маҷмӯъ дар тавоноии ҳамоҳангсозии равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ зоҳир мешавад. Ӯ тавонист дар доираи сиёсати марказонидашудаи шуравӣ, моделҳои минтақавӣ ва миллии рушди иқтисодиву фарҳангиро бо назардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ ва демографии Тоҷикистон таҳия ва татбиқ намояд. Аз ин рӯ, давраи роҳбарии ӯ дар таърихи муосири Тоҷикистон ҳамчун марҳалаи ташаккули зербинои иқтисодии муосир, низоми таҳсилоти миллӣ ва фарҳанги давлатӣ, арзиши таърихиву таҳқиқоти вижа дорад [6-М].

Ҷаббор Расулов дар таърихи сиёсату иқтисодии Тоҷикистон ҳамчун поягузори рушди барномавӣ ва стратегии ҷумҳурӣ, заминагузори саноатикунонии миллӣ ва муътамадтарин чехраи сиёсӣ дар муҳити шуравӣ эътироф мешавад. Роҳи тайкардаи ӯ имрӯз низ барои таҳлили таҷрибаи давлатдорӣ миллӣ, моделсозии сиёсатҳои иқтисодӣ ва тарбияи кадрҳои роҳбарикунанда арзиши пажӯҳишӣ ва амалии баланд дорад. Ӯ шахсияти стратегиест, ки тавонист бо тақия ба имкониятҳои дохилӣ ва ниёзҳои иҷтимоӣ Тоҷикистонро марҳала ба марҳалаи сатҳи баланди рушди иқтисодӣ, зеҳнӣ ва фарҳангӣ расонад. Аз ин рӯ, омӯзиши фаъолияти ӯ барои таҳқиқи равандҳои таҳаввули таърихии Тоҷикистон дар нимаи дувуми асри XX аҳаммияти

махсус дошта, метавонад ҳамчун манбаи муқоисавӣ барои таҳияи стратегияҳои рушди муносири минтақавӣ ва миллий хизмат кунад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

1. Маводи мазкур метавонад ба сифати манбаи таълимӣ дар курсҳои таърихи муносири Тоҷикистон, сиёсатшиносӣ истифода шавад. Махсусан, омӯзиши таҷрибаи Ҷаббор Расулов метавонад намунаи таҳлилӣ барои дарки равандҳои таърихи шуравӣ бошад.

2. Пешниҳод мешавад, ки бо мақсади арҷ гузоштан ба хизматҳои Ҷаббор Расулов симпозиумҳо ва ҷамоишҳои илмӣ баргузор шаванд.

3. Барномаҳои давлатии Комплекси минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ, ки Ҷаббор Расулов роҳандозӣ кард, метавонанд ҳамчун намунаи моделҳои рушди минтақавии ҳамгиро ва устувор барои сиёсати муносири рушди минтақаҳо истифода шаванд.

4. Модели сиёсати саноатикунонӣ ва истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ бояд дар таҳияи стратегияҳои муносири энергетика ва саноати кишвар мавриди омӯзиш ва мутобиқсозӣ қарор гирад.

5. Таваҷҷуби Ҷаббор Расулов дар муттаҳидсозии қишрҳои гуногуни иҷтимоӣ ва эҷоди муҳити эътимод байни халқ ва ҳизб, ҳамчун манбаи омӯзиш барои идоракунии хирадмандона ва таҳкими ваҳдати миллий қобили истифода аст.

6. Арзёбии шахсияти Ҷ. Расулов ҳамчун намунаи раҳбари хоксору масъулиятшинос метавонад дар равандҳои тарбиявии ҷавонон, бахусус дар мактабҳо ва донишгоҳҳо нақши мусбат бозад.

7. Таърихи сиёсӣ ва зиндагиномаи Ҷаббор Расулов метавонад дар шакли асарҳои илмӣ, филмҳои мустанад дар васоити ахбори омма пешниҳоди мардум гардад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

I) Маводҳои бойгонӣҳо

1. БД ВХ. –Х. 467, –Р. 3, –П. 76, –В.36.
2. Бойгонии давлатии таърихи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДТНҚТ; собиқ Бойгонии ҳизбии Пажӯҳишгоҳи таҳқиқотҳои сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон). Приказ о назначении Расулова заместителем Наркома земледелия Таджикской ССР. Хазина №134. –Рӯйхат 5. – Парванда 42. солҳои 1938-1941.
3. БДТНҚТ, –Х.3, –Р.177. –П.65. – В.27
4. БДТНҚТ, –Х. 3.–Р. 331. –П. 1.–В. 16.
5. БДТНҚТ, –Х.3, –Р.173, –П.3; –Р.177, –П.34; –Р.215, –П.36; –Р.255, –П.19; –Р.262, –П.4; –Р.268, –П.126; –Р.276, – П.9; –Р.291, –П.152; –Р.320, –П.3.
6. БДТНҚТ, –Х.3, –Р.177, –П.65; –Р.202, –П.35, 45, 56; –Р.210, –П.32, 35; –Р.235, –П.18, 99; –Р.225, –П.45; –Р.262, –П.2; –Р.268, –П.143.
7. БДТНҚТ. – Х.3.– Р 151. –П.3. –В.28–30
8. БДТНҚТ. –Х. 151.–П. 2.– В. 22–23.
9. БДТНҚТ. –Х.3.– Р. 71.– П. 41. – В.13.
10. БДТНҚТ. –Х.1. – Р.25. –П. 32. –В.11.
11. БДТНҚТ. –Х.3. –Р.331. –П.1. –В.16
12. БДТНҚТ. – Х.3. –Р.71.–П.41.–В.13.
13. БДТНҚТ. – Х.3.–Р.100.– П.25.– В.12, 16
14. БДТНҚТ. – Х.3.–Р.100. – П.27.– В.29
15. БДТНҚТ. – Х.3.–Р.100. –П.9.–В.18.
16. БДТНҚТ. – Х.3. –Р. 100. –П.41.–В.19–20.
17. БДТНҚТ. –Х.3. –Р.100. –П.10.–В. 15.
18. БДТНҚТ. –Х.3. –Р.100.–П.255.–В. 6.
19. БДТНҚТ. –Х.3.–Р. 331. –П.1. –В. 16
20. БДТНҚТ. –Х.3. –Р..291.–П.56.–В.36.

21. БДТНҚТ. –Х.3.– Р.148.– П.92.–В.28
22. БДТНҚТ. –Х.3. –Р.296.–П.56. –В.21.
23. БДТНҚТ. –Х.3. –Р.291.–П.57.–В.14.
24. БДТНҚТ. –Х.3. –Р.298.–П.58.–В.39.
25. БДТНҚТ. –Х.3.–Р.100. –П.255. –В.6.
26. БДТНҚТ. –Х.3.–Р.100.–П.9.–В.40.
27. БДТНҚТ. –Х.3.–Р.117.–П.33.–В.34.
28. БДТНҚТ. –Х.3.–Р.4. – П.97. –В.17.
29. БДТНҚТ. –Х.3.–Р.100. –П.9.–В. 18.
30. Бойгонии марказии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМАМИҚТ). –Х.1.–Р.1.–П.1046; –П.1115; –П.1179а; –П.1204а; –П.1215а; –П.1230а; –П.1241а; –Р.9. –П.3.
31. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҚТ).–Х.Р–7109.–Р.1.–П. 52. – В.10.
32. БМДҚТ. – Х. Р–1566.–Р.1.– П. 124. – В.17.
33. БМДҚТ. – Х.112.–Р 5.–П. 24.– В. 86.
34. БМДҚТ. – Х.27.– Р.12.– П. 32. – В.15.
35. БМДҚТ. – Х.27.– Р.12. –П. 9. – В.29.
36. БМДҚТ. – Х.360.– Р.11. –П. 38. В.34.
37. БМДҚТ. – Х.Р–1566.– Р.1. –П. 25. – В.12.
38. БМДҚТ. – Х.Р–1566.–Р.1.–П. 17. – В.25.
39. БМДҚТ. – Х.Р–7109.–Р.1. –П. 47. – В.21
40. БМДҚТ. – Х.Р–7109.–Р.1. –П.48. – В.17, 18
41. Доклад секретаря ЦК КПТ о деятельности Джаббора Расулова на партийных постах// БДТНҚТ. – П. № 87,1958–1960 гг.
42. Документы Министерства иностранных дел СССР по дипломатической миссии в Республике Того // Бойгонии Вазорати корҳои хориҷии ИҶШС (БВКХИҶШС). Р. 23.–Р. 105, солҳои 1960 – 961.В.105

43. Записка Наркомата земледелия СССР по Таджикской ССР о мобилизации ресурсов для фронта// Бойгонии Вазорати хочагии кишлоки ИҶШС. –Х. 89.– Р. 237, соли 1942.

44. Комитет Центральной Коммунистической партии Таджикистана. Решение пленума о назначении Джаббора Расулова агрономом управления хлопководства // БДТНҚТ. –П. № 27, соли 1935.

45. Отчет Таджикского республиканского комитета по обороне о сборе средств и материальной помощи фронту // БМД ҚТ.Х. 54. –Р. 7.–П. 12, В.18, 24 соли 1943.

46. Приказ Министерства сельского хозяйства СССР о назначении Расулова заместителем министра // Бойгонии давлатии Федератсияи Россия (БДФР). –Х.450. –Р. 1023, П.16, В.72. соли 1955.

47. Протокол пленума ЦК КПТ о результатах работы Джаббора Расулова на посту председателя Совета Министров Таджикской ССР//БМДҚТ. –Х. 100 –. Р. 12.–Р 9, соли 1950.

48. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Х.1544. Р. 1. П.11.– В.11–12

49. ФБМД дар шаҳри Ҳисор. –ХБ. 360, –Р. 1, –П. 1, –В.1, 33.

50. Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон. Санадҳои тасдиқшуда ва нақшаҳои сохтмон. – Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Х. 128, 1961 – 1980.

II) Маводҳои оморӣ

51. Народное хозяйства Таджикистана в 1985 году // Статистический ежегодник. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 66–70

52. Народное хозяйство Средней Азии в 1963 г. Стат. ежегодник. – М., 1964. – С.322-340.

53. Народное хозяйство СССР. – 1922–1982 гг. Стат. ежегодник. – М., 1983. – С.126-143.

54. Народное хозяйство СССР. – М., 1975. – С.123, 154.

55. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1959 г. Статистический ежегодник. – Душанбе, 1960. – С.76-80.
56. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1965 г. Статистический ежегодник. – Душанбе, 1966. – 164 с.
57. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1971 г. Статистический ежегодник. – Душанбе, 1972. – С.101-108.
58. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1980 г. Стат. ежегодник. – Душанбе, 1981. – С.65-70.
59. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1986 году // Стат.ежегодник. – Душанбе: Ирфон, 1987. – С. 52–61.
60. Народное хозяйство Таджикской ССР. Сб. статей. – Душанбе, 1957. – С.37-44.
61. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1971. Стат.ежегодник. 1972. – Душанбе. – С.168–170.
62. Таджикистан за 40 лет. Статистический сборник. – Душанбе, 1964. – С.68-75.

III) Ҳуҷҷатҳои расмӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ

63. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства Таджикской ССР на 1946 – 1950 гг. – С.31.
64. Закон о пятилетнем развитии народного хозяйства Таджикской ССР на 1951 – 1955 гг. – Сталинабад. – С.18-25.
65. КП Таджикистана. Съезд XVIII. Стенографический отчет. – Душанбе, 1977. – С.276-280.
66. Кумитаи Марказии ҲК Тоҷикистон. Қарорҳо дар бораи рушди соҳаҳои саноат. – Душанбе: Ирфон, 1964–1975.
67. Қарорҳои КМ ҲК Тоҷикистон: Дар бораи нашри адабиёти тоҷик бо хати арабӣ (1962).
68. Қарорҳои КМ ҲК Тоҷикистон: Дар бораи рушди базаи моддӣ–техникии АИ ҶШС Тоҷикистон (1980). – Душанбе: Ирфон, 1962

1980. –С.27-30.

69. Қарорҳои КМ ҲКТоҷикистон: Дар бораи таҳия ва чопи Энциклопедияи Тоҷикистони Шуравӣ (1968).

70. Отчёт Центрального Комитета XVIII съезду Коммунистической Партии Таджикистана.– Душанбе: Ирфон, 1976.

71. Отчётный доклад ЦК ПК Таджикистана XV съезду Коммунистической Партии Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1964.

72. Собрание постановлений правительства Таджикской ССР. – Душанбе, 1962. – № 1–2. – С.38–43.

73. Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон. Қарорҳои пленумҳои КМ ҲК Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1961. – С. 7–15.

IV) Монографияҳо, мақолаҳои илмӣ

74. Абдулов, К. Дар ин дунё. [Текст] / К. Абдулов.–Хучанд: Раҳим Чалил, 1997. – 224 с.

75. Абдулхаев, Р. Вклад трудящихся советских республик в водохозяйственное строительное и освоение новых земель в Таджикистане (30–е и первая пол.80–х гг.ХХ) [Текст] / Р. Абдулхаев. –Душанбе, 2006.–185 с.

76. Абдулхаев, Р. Сельское хозяйство республики в годы руководства Джаббора, Расулова [Текст] // Арбоби барҷастаи давлатӣ [Выдающийся государственный деятель].– Душанбе, 2003. – С.41–95.

77. Абдулхаев, Р. Сельское хозяйство республики в годы руководства Джаббора Расулова [Текст] // «Ҷаббор Расулов–арбоби барҷастаи давлатӣ ва ҷамъиятӣ»: Фишурдаи маърузаҳои конфронси илмӣ ва ҷумҳуриявӣ (9 июли соли 2003) [Тез. докл. респ. науч. конф. «Ҷаббар Расулов–выдающийся государственный деятель» (9 июля 2003 года)]. – Душанбе, 2003. – С.18–25.

78. Абдулхаев, Р.А. Развитие ирригации и освоение новых земель в Таджикистане [Текст] / Р.А. Абдулхаев. – Душанбе, 1988. – 230 с.

79. Абдулхаев, Р.А. Тарихи муҳочират дар Тоҷикистон (1961–2000) [Текст] / Р.А. Абдулхаев.– Душанбе, 2008.– 134 с.
80. Абдурахмонова, Б. Чаро Ҷаббор Расулов домоду духтарашро хат зад? // Тоҷикистон.–2012.– С.12–14.
81. Абдурашидов, Ф.М. Развитие ирригации и освоение новых земель в Вахшской долине (1960–1985 гг.) [Текст] / Ф.М. Абдурашидов. – Душанбе, 2009. – 157 с.
82. Абдурашидов, Ф.М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924–1990 гг) [Текст] / Ф.М. Абдурашидов.– Душанбе, 2015.– 434 с.
83. Абдушукуров, Р., Аскарлов, Ю. Школы педагогического мастерства. – Душанбе: Ирфон, 1976.–27 с.
84. Академия наук Таджикской ССР.–Душанбе:Дониш, 1979.–323 с.
85. Акрамов, С. Сарвари хирадманд, хоксор, росткору парҳезкор // Хотираҳо дар бораи барҷастаи сиёсӣи давлатӣ – Ҷаббор Расулов.– Душанбе:Статус, 2003. – С.36-240.
86. Анҷумани XIV ҲК Тоҷикистон. Материалҳо. – Душанбе: Ирфон, 1961. – С. 21–25.
87. Анҷумани XIX ҲК Тоҷикистон. Материалҳо. – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 11–18.
88. Арбоби барҷастаи давлатӣ. – Душанбе: Ирфон,2003. – 178 с.
89. Атахонов, Р. Деятельность Коммунистической партии Таджикистана в годы восьмой пятилетки (1966–1971).–Тошкент, 1973.–С.65-70.
90. Бекматов, М. Сарвари нақӯном // Хотираҳо дар бораи барҷастаи сиёсӣи давлатӣ – Ҷаббор Расулов [Матн] / М.Бекматов.–Душанбе: Статус, 2003.– С.84–89.

91. Богуманова, З.З. Дружба и сотрудничество Таджикистана с братскими республиками СССР в условиях развитого социализма [Текст] / З.З.Богуманова. –Душанбе.–1981.–163 с.
92. Бугаенко, М.Г. Подготовка и рост численности научных и научно–педагогических кадров высшей квалификации Таджикистана в годы семилетки [Текст] / М.Г Бугаенко // Известия АН Тадж. ССР. Отд. общ. наук. – 1975. – № 1. – С.18–24.
93. Гавриков, В.И., Хохлов, В.Н. Инкишофи милиоратсия дар Тоҷикистон [Матн] / В.И. Гавриков, В.Н.Хохлов.– Душанбе: Ирфон, 1988.– 64 с.
94. Джаббор, Расулов.В стране белого золота [Текст] / Дж.Расулов.–М., 1957.–76 с.
95. Джаббор, Расулов. Главное эффективность производства качество работы [Текст] / Дж.Расулов.–М., 1982.–64 с.
96. Дар ёди мо: хотираҳо дар бораи Ҷаббор Расулов/Таҳияи. М.Қ. Сагторов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 74–78.
97. Джаббор, Расулов. 40 лет Коммунистической Партии Таджикистана [Текст] / Дж.Расулов.– Душанбе: Ирфон, 1964.–56 с.
98. Джаббор, Расулов. В едином строю дорогой коммунизма [Текст]/ Дж. Расулов.–Москва: Знание, 1974. – 40 с.
99. Дӯстов, Ҳ. Ҷаббор Расулов ва бунёди саноати серсоҳа. Арбоби барҷастаи давлатӣ[Матн] / Ҳ. Дӯстов.–Душанбе: Ирфон,2003.–273 с.
100. Зиндаёд. Хотираҳо дар бораи арбоби барҷастаи сиёсату давлатӣ Ҷаббор Расулов.–Душанбе: РИА “Статус”, 2003.–270 с.
101. Зоҳиров, М. Бузургонро бузургон зинда медоранд// Зиндаёд. Хотираҳо дар бораи арбоби барҷастаи сиёсату давлатӣ Ҷаббор Расулов.– Душанбе: Статус, 2003.–368 с.
102. Исторический опыт ирригационного строительства и освоения новых земель в Таджикистане (1961–1985 гг.).– Душанбе, 1991.254 с.

103. История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977 гг.).-Т.2. –Душанбе: Дониш, 1983. –218 с.
104. История таджикского народа. Том V. Новейшая история (1917-1941 гг.). – Душанбе, 2004 .–752 с
105. История таджикского народа. Том VI. Новейшая история (1941-2010 гг.). –Душанбе, 2011. – 688 с.
106. История таджикского народа. В трех томах, пяти книгах // Под.ред. Академика АН СССР Б.Гафурова и др. –М.: Наука, 1965.
107. История таджикского народа. – Т.3.–М.,1965. -350 с.
108. История таджикской ССР (Таърихи ҶШС Тоҷикистон). –Душанбе: Ирфон, 1983. –286 с.
109. Каландаров, И. Дж. Расулов выдающийся партийный и государственный деятель Таджикистана// Арбоби барчастаи давлатӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003. – С.24-40.
110. Касымов, А., Хамраев, М. Развитие орошения земель Советского Таджикистана/ А. Касымов, М. Хамраев. –Душанбе, 1985.
111. Коммунистическая партия в цифрах за 50 лет (1924–1974). Душанбе: Ирфон, 1977. –265 с.
112. Коммунистическая партия в цифрах за 60 лет (1924–1984 гг.). – Душанбе: Ирфон, 1984. –324 с.
113. Компартия Таджикистана в условиях развитого социалистического общества. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 580 с.
114. КПСС о культуре, просвещении и науке.–М., 1963. – С. 502–505, 514–519.
115. Ленин, В.И. Полн. Собр. Соч. –Т.5.– 426 с.
116. Максумов, А.Н. Сельское хозяйство Советского Таджикистана // Сельское хозяйство Таджикистана. –1967. –210 с.

117. Марсаков, К.П. Таджикистан в период развитого социалистического общества и постепенного перехода к коммунизму // Таджикистан Советская Энциклопедия.— Душанбе, 1976. — С.128-133.
118. Масов, Р. Историография социалистического сельского хозяйства в Таджикистане (1917–1967 гг) [Текст] / Р.Масов.—Душанбе:Дониш, 1974. —196 с.
119. Маҳкамов, Қ. Бо роҳи пешрафти саноат // Дар зери байраки Октябр. — Душанбе, 1977. — С. 48, 57, 59.
120. Маҳкамов, Қ. Саноатикунонии Тоҷикистон // 50 соли мубориза барои хушбахтии халқ. — Душанбе, 1967. — С. 131-134.
121. Мирзошоев, С. Роҳбар, устод // Хотираҳо дар бораи барҷастаи сиёсӣи давлатӣ Ҷаббор Расулов.— Душанбе: Статус, 2003. С.68
122. Миронов, Н., Ҳамроев, М. Татбиқи идеяи ленинии обёрӣи Тоҷикистон. — Душанбе: Ирфон, 1970.— 110 с.
123. Набиев, В., Ҳусейнов, Б. Посдори фарҳанги миллий [Матн]/ В.Набиев, Б.Ҳусейнов. —Хучанд: Меъроҷ, 2013.— С.28-35.
124. Набиев, В.М, Ғафуров, А.М., Привознова, В.Д. Арбоби барҷастаи давлатӣ [Матн] / В.М. Набиев, А.М. Ғафуров.—Душанбе: Ирфон, 2003.—178 с.
125. Набиев, В.М.Фарҳанг ва ҷавонон [Матн] / В.М.Набиев.—Хучанд: Хуросон, 2009.—378 с.
126. Набизода, В.М. Саҳми Ҷаббор Расулов дар рушди фарҳанги Тоҷикистон // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.— 2023.—№2 (75).— С.11–17.
127. Нурмаҳмадов, Ҷ.Н. Барқи обии Тоҷикистон: захираҳо ва нақшаҳо. Гидроэнергетика Тоҷикистани: ресурси ва нақша [Текст] / Ҷ.Н.Нурмаҳмадов.— Душанбе: Эҷод, 2005. — С. 4.
128. Олимов, О.К. Саҳми Ҷаббор Расулов дар пешрафти фарҳанг ва маориф // Арбоби барҷастаи давлатӣ. —Душанбе: Ирфон, 2003. —С. 22-26.

129. Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. – 2-е изд. – Душанбе, 1968. – 454 с.
130. Очерки истории народного хозяйства Таджикистана (1917–1965 гг.). – Душанбе: Дониш, 1967. – 495 с.
131. Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане (1917–1965 гг.). – Душанбе: Дониш, 1968. – 444 с.
132. Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. Т.1. (1903–1937 гг), 3-е изд. доп. и переработ.–Душанбе: Ирфон, 1980.–346 с.
133. Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. Т.2 (1938–1983 гг).–Душанбе: Ирфон, 1984.–380 с.
134. Памирскому ботаническому саду 25 лет // Известия АН ТаджССР. Отд. биологических наук. – 1966. – № 1. – С. 128–130.
135. Парто Сатторов. Цемент – хлеб строительства [Текст] / П. Сатторов. – Душанбе: Пайк, 1996. – С.6–10.
136. Парпиев С.М. Дашт гулистон гашт [Текст] / С. Парпиев.– Душанбе: Ирфон, 1979.– 48 с.
137. Передовые приемы возделывания хлопчатника у нас и зарубежом. – Тошкент, 1957.– 268 с.
138. Расулов, Д.Р. Главное: эффективность производства, качества работы [Текст] / Д.Р.Расулов.– М.,1982.– С. 21–29.
139. Рахимов, Р. Проблемы развития народнохозяйственного комплекса Таджикской ССР [Текст] / Р. Рахимов. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 85.
140. Раҳимова, И. Ҳамдаму хамрози мардум// Хотираҳо дар бораи ходими барҷастаи сиёсӣву давлатӣ – Ҷаббор Расулов.–Душанбе: Статус, 2003. –С.32.
141. Саидов, С. «Ҳуқмронии нарм»–и Ҷаббор Расулов // Нигоҳ, оини давлатдорӣ. 2016. –С. 12-15.

142. Справочник партийного работника. – Вып.15. – М., 1975. – С.378–382.
143. Солибоев, Ҳ. Замон ва одамон [Матн] / Ҳ.Солибоев.– Душанбе: Ирфон, 1976.
144. Султонов, Ш. Тоҷикон дар маҷрои воқеаҳои таърихи наву навтарин [Матн] / Ш. Султонов. –Душанбе, 2017. – 500 с.
145. Табаров, М. Ҷаҳон тан асту Тоҷикистон ҷон [Матн] / М. Табаров. – М., 2002. – С.47.
146. Таджикская Советская Социалистическая Республика. «60–летию Таджикской Советской Социалистической Республики и Коммунистической партии Таджикистана посвящается». –Душанбе, 1984. – С. 194.
147. Темиров, Х.З. Ҷаббор Расулов – ходими намоёни ҳизбию давлатӣ ва ҷамъиятӣ [Матн] / Х.З.Темиров.–Хучанд:Ношир, 2019. – 265 с.
148. Турсунов, А. Торжество ленинской идеи электрификации в республиках Средней Азии [Текст] / А. Турсунов. –Душанбе: Ирфон, 1972. – С. 78.
149. Хайдаров, Г.Х. История таджикского: XX век [Текст] / Г.Х. Хайдаров. – Худжанд, 2001.
150. Хусайнов, А.К. Формирование и развитие топливно–энергетического комплекса Таджикистана (1929–2010 гг.) [Текст]/ А.К. Хусайнов. – Душанбе: Сомон–граф, 2020. – 350 с.
151. Ҳотамов, Н., Довудӣ, Д., Муллоҷонов, С., Исоматов, М. Таърихи ҳалқи тоҷик [Матн] / Н. Ҳотамов ва диг. – Душанбе: Эр–граф, 2015.– С. 469–470.
152. Ҷумъаев, Қ. Омили пешрафти хоҷагии мо.– Душанбе: Ирфон, 1977. – 56 с.
153. Ҷӯразода, Ҷ, Ҷабборов, И. Академик Солеҳ Раҷабов [Матн] / Ҷ. Ҷӯразода, И. Ҷабборов.– Хучанд: Ношир, 2012. – С.13-16.

154. Шабдолов, Ш.Д. Дж.Расулов – выдающийся руководитель таджикского народа//Арбоби барҷастаи давлатӣ. –Душанбе: Ирфон, 2003. – С.8–16.
155. Шарипов, А.А. Накши Ҷаббор Расулов дар инкишоф ва таҳкими заминаҳои моддию техникии муассисаҳои олии таълимӣ дар Тоҷикистон // Арбоби барҷастаи давлатӣ ва ҷамъиятӣ.–Душанбе, 2003.–С. 9–10.
156. Шарифов, Х. Роҳбари халқӣ // (Хотираҳо дар бораи арбоби барҷастаи сиёсӣ давлатӣ Ҷаббор Расулов). –Душанбе, 2003. –С. 120.
157. Шералӣ Кабир, Игор Саттаров. ТАЛКО: ба истиқболи комёбиҳо. Ба ифтихори 45 солагии ширкати алюминии тоҷик.–Душанбе, 2020. –С.4, 12.
158. Шитова, А. Компартия Таджикистана и условиях развитого социального общества [Текст]/ А.Шитова.– Душанбе: Ирфон,1974.
159. Шукуров, М. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма [Текст]/ М.Шукуров. –Душанбе: Ирфон, 1980. –240 с.
160. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиён. –Душанбе, 1996.–С.5.
161. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 80–солагии Маҳмадулло Холов, 22 январи соли 2000// Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат.–Душанбе: Ирфон, 2002.–Ҷ.3.– 259 с.
162. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор [Матн] / Э. Раҳмон.– Душанбе: Эр–граф, 2016.– 364 с.
163. Энциклопедияи советии тоҷик (ЭСТ). Ҷилди 6. –Душанбе: Ирфон, 1986.–С. 216.
164. Юнусов, Б.Ф. Электроэнергетика Таджикистана [Матн]/ Б.Ф. Юнусов. –Душанбе, 1975. – С.65, 72.
165. 40 лет Коммунистической Партии Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 60 с.
166. 60-летию Таджикской ССР и Компартии Таджикистана посвящается. – Душанбе, –1984. – 37 с.

V) Диссертатсия ва авторефератҳо

167. Абдуллоев, М.Х. Народное образование Таджикистана в 60–80 годы XX века: история и проблемы развития / М.Х. Абдуллоев // Автореф. дисс... канд. ист. наук: 07.00.02. – Душанбе, 2012. –43 с.

168. Азизхонова, Р.Г. Таърихи ташаккул ва рушди заводи сементи Душанбе (1942– 2021) / Р.Г.Азизхонова // Дисс...докт. фалсафа (PhD), док. аз рӯйи ихтисоси 6D020300. – Душанбе, 2024. –166 с.

169. Ализода, Б.П. Становление и развитие государственного управления в Таджикистане (1917–2015)/ Б.П. Ализода// Дисс. докт. ист. наук: 07.00.02. –Душанбе, 2022. – 403 с.

170. Каноатова, Г.И. Культурно–технический уровень сельских тружеников Таджикистана в 60–70–е годы XX века/ Г.И. Каноатова// Автореф. дисс... канд. ист. наук: 07.00.02. – Душанбе, 2009. – 25 с.

171. Мирзоев, Ф.А. История освоения использования гидроэнергетических ресурсов Южного и Восточного Таджикистана в XX – начале XXI вв. / Ф.А.Мирзоев// Дисс. канд. ист. наук: 5.6.1. –Душанбе, 2025. – 172 с.

172. Одиназода, Н. Инкишофи корхонаҳои саноатӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 1946-1991 / Н.Одиназода// Дисс...номз. илм. таърих: 07.00.02. – Бохтар, 2025. – 171 с.

173. Хакназаров, А. Руководство компартии Таджикистана развитием хлопководства в 1966–1975 (на материалах Вахшской долины)/ А. Хакназаров// Дис. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 1984. – 203 с.

174. Хасанова, М.М. Деятельность музыкальных учреждений Таджикистана в XX–начале XXI вв./ М.М. Хасанова// Дисс...докт.истор. наук: 5.6.1. –Душанбе, 2023.– 316 с.

175. Ходжибеков, Э. Х. Социально–экономическое и культурное развитие Горно–Бадахшанской автономной области Республики

Таджикистан в годы Советской власти (1917 – 1991 гг.)/ Э.Х. Ходжибеков // Автореф. дисс... доктора истор. наук: 07.00.02.– Душанбе, 2021. – 45 с.

VI) Мақолаҳо дар рӯзномаҳо (ВАО)

176. Абдулов, К. Матинирода /К.Абдулов// Нилуфар. – 2003.–22 май.

177. Абдулов, К. Роҳбаре хоксору дар мақоми бузург /К. Абдулов // Садои мардум. – 2003. – 6 март.

178. Акрамов, С. Чаро Ҷаббор Расулов домоду духтарашро хат зад? Нодиртарин аснод дар мусоҳиба бо муҳофизи котиби аввали КМ ПК Тоҷикистон/С.Акрамов //Тоҷикистон.–2012.–14 июл.

179. Ахбороти инспекцияи Давлатии статистику р.Шугнон// Бадахшони Совети. – 1979. – 17 авг.

180. Бобочон, Икром. Абармарди арсаи сиёсат / И.Бобочон // Ҳақиқати Ленинобод.– 2003.– июн

181. Вахидов, В., Гафуров, Х., Умаров, Х. Хлопководство: прошлое, настоящее и будущее / В.Вахидов, Х.Гафуров, Х.Умаров // Народная газета.– 2003.– 20 июля.

182. Гаффоров, Усмонҷон. Сарвари оқилу хоксор /У. Гаффоров // Ҳақиқати Ленинобод.–2003.–12 июл.

183. Гулзод, Сангин. Расулови пахтакор / С.Гулзод // СССР.–2008.–23 окт.

184. Дадобоев, Т. Марди неқном ва хирад /Т. Дадобоев// Ҳақиқати Ленинобод.–2003.– 8 июл.

185. Дустзода, Ҳ. Ҳаёти ибратбахш / Ҳ. Дустзода // Ҷумҳурият.– 2003.– 12 июл.

186. Зоҳиров, М. Бузургонро бузургон зинда медоранд. Ба ифтихори 100 солагии арбоби давлатӣ Ҷаббор Расулов /М. Зоҳиров // Ҷумҳурият.–2013.– 18 июл.

187. Иброҳимов, М. Таърихе бо номаш мешавад иншо /М.Иброҳимов // Ҳақиқати Ленинобод, 2003.–8 июл.

188. Коммунист Таджикистан. – 1963. – 5 дек.
189. Коммунист Таджикистана. – 1966. – 5 март
190. Коммунист Таджикистана. – 1976. – 27 июня.
191. Коммунист Таджикистана. – 1980. – 30 янв.
192. Коммунист Таджикистана – 1983. – 20 дек.
193. Коммунист Таджикистана. – 1986. – 7 февр.
194. Комсомоли Тоҷикистон. – 1982. – №42.
195. Мактаби Советӣ. – 1979. – №5. – С.12.
196. Мирзошоев, С. Ҷаббор Расулов / С.Мирзошоев // Ҷумҳурият. – 1998. – 12 июн
197. Мирзошоев, С. Парвози одам ба кайҳон/С. Мирзошоев// Минбари халқ. – 2005. – 9 апр.
198. Набиев, В., Усмонов, А., Қобилов, З. Фарҳангпарвар /В.Набиев, А.Усмонов, З. Қобилов // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 11 июл.
199. Одинаев, Алиҷон. Роҳбари созгору бунёдкор /А.Одинаев // Ҳақиқати Ленинобод. – 2003. – 28 фев.
200. Олимов, Кароматулло. Саҳми Ҷаббор Расулов дар пешрафти фарҳанг ва маориф /К.Олимов // Ҷумҳурият. – 2003. – 12 июл.
201. Расулова, Мухаррама. Бародарам барои як дона бихӣ сарзанишам карда буд /М.Расулова // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2003. – 9 май.
202. Саидов, Ш. Роҳбари оқилу хоксор /Ш. Саидов // Ҷумҳурият. – 2003. – 1 июл.
203. Содатшоев, Б. Пешоҳангони мусобиқа /Содатшоев Б.// Бадахшони советӣ. – 1980. – 1 янв.
204. Сатторов, Х. Сабақе дар пояи давлатдорӣ /Х. Сатторов //Ҷумҳурият. – 2003. – 8 июл.
205. Султонов, Шукур. Ҷаббор Расулов 1913–1993 / Ш.Султонов // Ҳақиқати Ленинобод. – 1993. – 9 июл.

206. Султонов, Шукур. Чаббор Расулов ва эҳёи Тоҷикистон/ Ш.Султонов // Ётиқод.– 2001.–18 янв.

207. Султонов, Шукур. Чаббор Расулов 1913–1993//Ҳақиқати Ленинобод, 1993.–8–9 июл.

208. Тоҷикистони Советӣ, 1981.–15 февр.

209. Чиллаев, И. Роҳбари ғамхор, инсони шариф, марди некном / И. Чиллаев // Садои мардум. – 2003. –10 июл.

VII) Маводҳои электронӣ

210. Жизнь, посвященная Родине // https://toptj.Com/News/2012/09/04/zhizn_posvyashennaya_rodine (Санаи мурочиат: 15.05.2025).

211. Ошибки эпохи созидания. К дню рождения Джаббора Расулова.10.07.2021.//<https://www.asiaplustj.info/ru/news/31/20210710/oshibki-epohi-sozidaniya-ko-dnyu-rozhdeniya-dzhabbora-rasulova> (Санаи мурочиат: 15.05.2025)

VIII) Рӯйхати мусоҳибон

212. Мусоҳиба бо зани сиёсатмадори тоҷик, ҳамкор ва ҳамасри Чаббор Расулов–Низорамоҳ Зарифова.Душанбе, 7 январӣ соли 2018.

213. Мусоҳиба бо муҳофизӣ шахсии Чаббор Расулов – Сайфулло Акрамов.Исфара.19–20 майи соли 2018

214. Мусоҳиба бо Низорамоҳ Зарифова – ходими ҳизбӣ ва давлатии Тоҷикистон. ш. Душанбе. –22.06.2021.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Саҳми Ҷаббор Расулов дар бехдошти вазъи ҳаёти фарҳангии Тоҷикистон (солҳои 60-80-уми асри XX) // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2018. – №2 (55). ISSN 2077 - 4990. – С. 42-49.

[2-М]. Ҷаббор Расулов – поягузори Барномаи давлатии Комплекси минтақавӣ-истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Душанбе, 2019. – №3. ISSN 2074 - 1847. – С. 67-71.

[3-М]. Нақши Ҷаббор Расулов дар рушди соҳаи кишоварзии Тоҷикистон (солҳои 50 – ибтидои 80-уми асри XX) // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2019. – №2 (79). ISSN 2413 - 2004. – С. 5-11.

[4-М]. Саҳми Ҷаббор Расулов дар пешрафти илм ва маорифи Тоҷикистон (солҳои 60-80-уми асри XX) // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Душанбе, 2020. – № 2. ISSN 2074 -1847. – С. 108-111.

[5-М]. Саҳми Ҷаббор Расулов дар рушди иқтисодиёт ва фарҳанги Тоҷикистон / бо ҳамуаллифии Набизода В.М // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2024. – № 1 (78). ISSN 2077-4990. – С. 18-22.

Мақолаҳои дар дигар нашрияҳо ба таъб расида:

[6-М]. Джаббор Расулов – выдающийся партийный и государственный деятель // Известия вузов Кыргызстана. Республиканский научно-теоретический журнал. – Бишкек, 2018. – №2 (52). ISSN 1694- 7681. – С. 57-60.

[7-М]. Вклад Джаббор Расулова в развитие культурной жизни (взгляд на историю и культуру предков) // Наука и новые технологии и инновации Кыргызистана. – Бишкек, 2018. – №1. ISSN 1694 -7649. – С. 155-157.

[8-М]. Таърихе ба номаш мешавад иншо (Саҳми Чаббор Расулов дар рушди соҳаи кишоварзии Тоҷикистони шуравӣ) // Паёми Суғд // Моҳвораи адабӣ ва илмию оммавии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд. – Хучанд, 2022. – С. 91-96.

[9-М]. Ў шабеҳи Махатма Гандӣ буд / бо ҳаммуаллифии Акрамов С. // Чаббор Расулов – ходими намоёни ҳизбию давлатӣ ва ҷамъиятӣ.– Хучанд: Ношир, 2019. – С. 38-45.

[10-М]. Рушди илми тоҷик дар давраи роҳбарии Чаббор Расулов (солҳои 60-80-уми асри XX) // Илм – фуроғи маърифат. Маҷмӯаи мақолаҳои магистрантону унвонҷӯёни ДДХБСТ. – Хучанд: Дабир, 2025. – С. 322-326.

[11-М]. Чаббор Расулов ва тарбияи ҷавонони эҷодкор // Ҷавонон дар пайроҳаи таҳқиқ. Маҷмӯаи мақолаҳои устодон ва магистрантони ДДХБСТ. Нашри 7. – Хучанд: Дабир, 2024. – С. 222-230.

[12-М]. Зиндаву ҷовид монд, ҳар кӣ накӯном зист (Марҳилаҳои асосии фаъолияти арбоби давлатӣ – Чаббор Расулов) // Ҷавонон дар пайроҳаи таҳқиқ. Маҷмӯаи мақолаҳои устодон ва магистрантони ДДХБСТ. Нашри 8. – Хучанд: Дабир, 2025. – С. 324-328.

[13-М]. Саҳми Чаббор Расулов дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистони шуравӣ (1961-1982) // Иқтисодиёти рақамӣ ва имкониятҳои татбиқи онҳо (Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, 28 март соли 2025). – Хучанд: Дабир, 2025. – С. 390-395.